ھېسسىياتلار گۈلىستانى

ئىنسان سۆزى بىلەن ئىنساندۇر

(سەددى ئىسكەندەر)

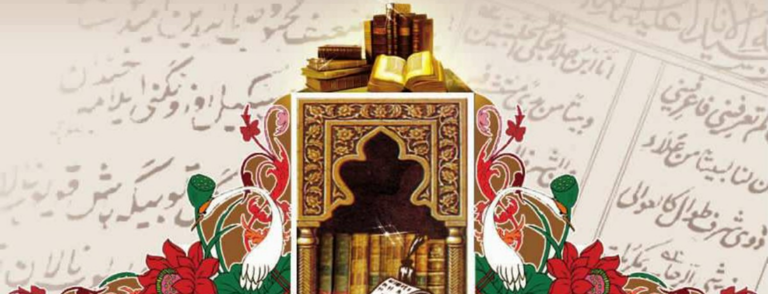

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

كلاسسىكلار گۈلىستانى

ئىنسان سۆزى بىلەن ئىنساندۇر

(سەددى ئىسكەندەر)

پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى
باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت
تۈزگۈچى: جۈرئەت نىياز

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

言谈看出人品：维吾尔文 / 阿迪力·穆罕默德主编.
乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社，
2009.3
(经典之花系列丛书)
ISBN 978-7-80744-758-0

I. 言… II.阿… III.维吾尔族－谚语－汇编－中国－
维吾尔语（中国少数民族语言） IV.I277.7

中国版本图书馆CIP数据核字（2009）第024518号

从书名 经典之花系列丛书
本册书名 言谈看出人品
策　　划 穆拉提·伊力
主　　编 阿迪力·穆罕默德
编　　著 居来提·尼亚孜
责任编辑 艾尼瓦·库迪力克
特约编辑 哈斯亚提·依不拉音
责任校对 克尤木·吐尔逊
出　　版 新疆美术摄影出版社
新疆电子音像出版社
地　　址 乌鲁木齐市西虹西路36号
邮　　编 830000
发　　行 新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷 新疆新华印刷厂
开　　本 880×1230毫米　1/32
印　　张 3.125
版　　次 2009年3月第1版
印　　次 2009年3月第1次印刷
书　　号 ISBN 978-7-80744-758-0
定　　价 9.90元

（书中如有缺页，错页及倒装请与工厂联系）

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى

مەجمۇئە ئىسمى: كلاسسىكلار گۈلىستانى
كىتاب ئىسمى: ئىنسان سۆزى بىلەن ئىنساندۇر
پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى
باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت
تۈزگۈچى: جۈرئەت نىياز
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر قۇتلۇق
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن

نەشرىيات: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ غەربىي يولى 36 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830000
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 3.125
نەشرى: 2009 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى: 2009 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-80744-758-0
باھاسى: 9.90 يۈەن

(باسما ۋە بەت تۈپلەشتە خاتالىق كۆرۈلسە زاۋۇت بىلەن ئالاقىلىشىڭ)

تۇزگۇچىدىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر كلاسسىكلارنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلەت، تەلىم ـ تەربىيىنى ئاساسىي مەقسەت قىلىپ يازغان ئەسەرلىرى زامانىنىڭ ئۆتۈشى، كىشىلەر ئاڭ سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن يەنىمۇ ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە. ئۇلاردا ئالغا سۈرۈلگەن ئىلغار ئىدىيىلەر، ئەخلاقىي دەۋەتلەر قەدىمكى دەۋردىلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى دەۋردىمۇ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينىماقتا. بىز دەۋر قەدىمگە ماسلىشىش، تارىختا ئۆتكەن مۇتەپەككۇرلارنىڭ ھاياتىي پائالىيىتى ۋە ئىجادىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە ئىلھام بېرىش مەقسىتىدە، كلاسسىكلار قەلىمىگە مەنسۇپ بولغان ئەسەرلەر ئىچىدىن دىداكتىك مەزمۇن ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغانلىرىنى تاللاپ «كلاسسىكلار گۈلىستانى» ناملىق بۇ مەجمۇئەنى تۈزدۇق. دىققىتىڭىزگە سۇنۇلۇۋاتقان «ئىنسان سۆزى بىلەن ئىنساندۇر» دېگەن كىتابتا بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي (1441 – 1501) نىڭ ھاياتى ۋە «سەددى ئىسكەندەر» دېگەن ئەسىرىدىكى تەربىيەتلىك مەزمۇنلار ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا بايان قىلىندى.

نەۋائىينىڭ ھايات پائالىيىتى

نەۋائىي ھەممە ئىبتىراپ قىلغان ئۇيغۇر شائىرى.
— تىخنوف

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخىرلىك پۇشتى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئالەمشۇمۇل پىركاملىلىرىدىن بىرى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدا ئەبۇ ناسىر فارابى ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىنكى يەنە بىر يۈكسەك ئۆلگە، دۇنيا شېئىرىيەت گۈلزارىنىڭ تۈركىي تىل پاساھىتىدىكى ساھىبقىران ئۇستازى، پەلسەپىۋى ھېكمەت جاۋاھىراتىنىڭ مىسلىسىز سەمەرە ئىگىسى، «ئۆزىنىڭ كۆز قاراشلىرىغا تايىنىپ تۇرۇپ كىتاب يازغان بىردىنبىر يازغۇچى» مەھمۇد قەشقەرىدىن كېيىنكى دەۋردە يېتىشىپ چىققان يەنە بىر ئانا تىلنى قوغدىغۇچى بۈيۈك ئەللامە، «شېئىرىيەت مەملىكىتىنى قولغا كىرگۈزگەن ساھىبقىران» (ھۈسەين بايقارا)، ئۆز ئەسەرلىرىدە تەخمىنەن بىر مىليون 378 مىڭ 67 سۆز ئىشلىتىپ ئۆزىنىڭ تىلشۇناسلىق - سۆزمەنلىك جەھەتتىكى ئاجايىپ تالانتىنى نامايان قىلغان ھۆرمەت ساھىبى، بەدىئىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ كۆپ ئەسەرلىك بىتەققاس مۇلكۇل كالامى،

تىل - ئەدەبىياتىمىزنىڭ جاھانكۇشاي سەردارى، يىپەك يولىدىكى شۆھرەتلىك سىيما، 15 - ئەسىردىكى شەرق مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا تەڭداشسىز تۆھپە ياراتقان مەشھۇر گۇمانىست شائىر، مۇقامشۇناس ھەزرىتى نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋائىي (مىلادىيە 1441 - يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تېمۇرىيلەر سۇلالىسىدىكى مۇھىم مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان خۇراساننىڭ ھىرات شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، 1501 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ھىراتتا ۋاپات بولغان) نىڭ مۇبارەك تېنى قارا تۇپراقنى قۇچاقلىغان 508 يىلدىن بۇيان، پۈتكۈل تۈركىي مىللەتلەر قەلبىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئورۇن ئېلىپ كەلگەن نەۋائىي ئەسەرلىرى خەتتات - كاتىپلارنىڭ كۆچۈرۈپ تارقىتىشى، خەلق ئەلنەغمىچىلىرىنىڭ ئاھاڭغا سېلىپ «12 مۇقام» غا كىرگۈزۈشى ۋە ئاممىۋى سورۇنلاردا ئېيتىش، بارلىقنى تەتقىقات ئىشلىرىغا بېغىشلىغان نەۋائىيشۇناس ئالىم، مۇتەپەككۇرلارنىڭ قان - تەر بەدىلى نەتىجىسىدە ئۆز قىممىتىنى تېخىمۇ جۇلالاندۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا، بولۇپمۇ تۈركىي مىللەتلەر ئارىسىدا «نەۋائىيشۇناسلىق» مەخسۇس بىر ئىلىم بولۇپ شەكىللىنىپ، نەۋائىينىڭ ئالەمشۇمۇل تەسىرگە ئىگە بولغان ئەسەرلىرى بىر - بىرلەپ تەتقىق قىلىنىشقا باشلىدى. بۇ خىل تەتقىقاتتا ئۆزبېكلەرنىڭ تۆھپىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇلار نەۋائىينىڭ بارلىق ئەسەرلىرىنى نەشر

قىلىپ تارقاتتى. مەخسۇس تېمىلار بويىچە كىتاب يېزىپ ئېلان قىلدى. شائىر بىلەن بىر مىللەتتىن بولغان ئۇيغۇرلاردا بۇ ھەقتىكى تەتقىقات كېچىكىپرەك قولغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ياخشى باشلىنىش ۋە قىسمەن نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. بۈيۈك شائىر نەۋائىينىڭ بىز بىلەن ۋىدالىشقانلىقىنىڭ 508 يىللىقى خاتىرىلىنىۋاتقان شۇ پەيتلەردە نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كېلىشى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈش زۆرۈر، ئەلۋەتتە.

نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كېلىشى

نەۋائىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئەسىر ئوتتۇرا ئاسىيادا ئويغىنىش دەۋرىنىڭ ئاخىرقى ئەسىرى بولدى، دېيىش مۇمكىن. چۈنكى شۇنىڭدىن كېيىنكى ئەسىرلەر يەرلىك فېئودال كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ ئەۋج ئېلىشى، دۆلەتنىڭ پارچىلىنىش، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتتىكى چۈشكۈنلۈكنىڭ كۈچىيىشى بىلەن خاراكتېرلەندى.

— مۇزەپپەر خەيرۇللايېف

مىلادىيە 1501 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى پۈتكۈل تۈركىي خەلقلەر ماتەم مۇراسىمى ئېلىپ بېرىش، دۇنيا شېئىرىيەت مۇنبىرىنىڭ گۈلتاجىنى پانىي ئالەمگە ئۇزىتىش تەييارلىقىنى ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى رەھىمسىز

www.uyghurkitap.com

ئەجەل ئۆلارنىڭ جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شېئىرىيەتتە كامالەتكە يەتكەن ئۆلۈغ پەرزەنتى ئەلىشىر نەۋائىينى ۋاقىتسىز ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ھاياتىنى ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بېغىشلاپ شېئىرىيەت مۇنبىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدىن ئورۇن ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولغان بۇ يېتۈك ئوغلانىنىڭ ۋاپاتى پۈتكۈل ھىرات خەلقىنى يەتتە كۈن ھازا ئېچىشقا مەجبۇرلاش بىلەن بىرگە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بارلىق تۈركىي خەلقلەرنى قايغۇ ـ ئەلەمگە دۇچار قىلدى. نەۋائىي قەلىمى ئارقىلىق جارىبىدارلىقى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن ساھىبجامالىلارنىڭ ئوتلۇق يۈرەكلىرى داغلاندى. نەۋائىينىڭ سېخىيلىقى بىلەن ھايات شامىنى نۇرلاندۇرغان نارەسىدىلەرنىڭ كۆزى قان بىلەن يۇيۇلدى. نەۋائىينىڭ شېئىر ـ غەزەللىرىنى، «خەمسە» لىرىنى كۆچۈرۈپ پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا تارقىتىپ زور شۆھرەت قازانغان خەتتاتلارنىڭ مۇبارەك قەلەملىرى ئېغىر ھالسىرىدى. نەۋائىي ئەسەرلىرىدىن بەدىئىي زوق ئېلىپ كېلىۋاتقان ھەۋەسكارلارنىڭ تەپەككۇر تۇلپارى روھىي بۇرۇقتۇرمىلىققا چۆكتى...

نەۋائىي ۋاپاتىدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىش خېلىلا مۇھىم ئورۇنغا قويۇلۇپ ئېلىپ بېرىلغاچقا، ئاخىرقى نەپەسلىرىدە يازغان ئەسەرلىرىمۇ خەلق ئارىسىغا ئاندا ـ ساندا تارقالغانىدى. بىراق بۇ ئەسەرلەرنىڭ تارقىلىشى ھىرات ئەتراپى بىلەنلا چەكلەنگەن. شۇ سەۋەبلىك نەۋائىي ۋاپاتىدىن

www.uyghurkitap.com

كېيىنلا ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈپ تېخىمۇ يىراق ئەللەرگە قەدەر تارقىتىش خەتتاتلار ئۇستىگە يۈكلەنگەن مۇقەددەس ۋەزىپە بولدى. بۇ مۇقەددەس ۋەزىپە پەقەت ھەشرات تەۋەلىكىدىكى تۈركىي خەتتاتلارنىڭ ئۇستىگىلا يۈكلەنگەن بولماستىن بەلكى، پۈتكۈل تۈركىي مىللەتلەر ئارىسىدىكى خەتتاتلارنىڭ ئۇستىگە يۈكلەنگەن بولغاچقا، ئۇيغۇر خەلقىمۇ پەخىرلىك پەرزەنتىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىپ كېيىنكى ئەۋلادلارغا تارقىتىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. بۇ جەھەتتە شىنجاڭدىكى (تارىم ۋادىسىدىكى) ئۇيغۇرلارنىڭ تۆھپىسى گەۋدىلىك بولدى. بۇ ھەقتە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرىدىن روزى قادىر ئۆزىنىڭ «شىنجاڭدا نەۋائىيشۇناسلىق» ناملىق ئەسىرىدە مۇنۇلارنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ: «16 - ئەسىردىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ قەشقەر، يەركەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق شەھەرلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆلكىنىڭ باشقا شەھەرلىرىدىمۇ نەۋائىيشۇناسلىق ئىلمىنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىنى كۆرىمىز. نەۋائىي ۋاپاتىدىن ئىككى ئاي كېيىن، كۇچا مەدرىسىدە نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ‹چاھار دىۋان› تولۇقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن، 1700 - يىلى مۇشۇ ئەسەر يەنە ‹خەزائىنۇل مەئانى› دېگەن نام بىلەن ئىككىنچى قېتىم كۆچۈرۈلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ ئۈچىنچى قولىيازما نۇسخىسى يەنە شۇ دەۋردە قۇمۇل شەھىرىدە موللا مەقسۇد دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن.»

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرى 15 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ، مەخسۇس خەتتات، كاتىپلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈشكە باشلىدى. گەرچە بۇ ۋاقىتتىكى خەتتاتلار نەۋائىينىڭ شەخسىي كاتىپلىرىدىن بولغان ئابدۇلجەمىل كاتىپ (بۇ مەشھۇر كاتىپنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس، ئەمما ھىراتتا 1506 - 1505 - يىللىرى ۋاپات بولغانلىقى تەخمىن قىلىنىدۇ. ئۇ نەۋائىينىڭ «خەمسە» سىنى شائىر بىلەن بىرمۇبىر ئىشلەپ 1483 - يىلىدىن 1485 - يىلىغىچە كۆچۈرۈپ چىقىدۇ. بۇ نۇسخا مەزكۇر ئەسەرنىڭ تۇنجى نادىر نۇسخىسى بولۇپ، ھازىر خەلقئارا «نەۋائىيشۇناسلىق» تا ئەڭ ئىشەنچلىك نۇسخا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ)، سۇلتان ئەلى مەشھەدى (بۇ مەشھۇر كاتىپ 1432 - يىلى مەشھەدتە تۇغۇلۇپ، 1520 - يىلى مەشھەدتە ۋاپات بولغان. ئۇ نەۋائىينىڭ شەخسىي كاتىپلىرىدىن بولۇپ، نەستە ئىلىق خەت شەكلىنىڭ پىر ئۇستازى بولۇپ، يېتىشكەن ۋە خەتتاتلىقتا خاس مەكتەپ ياراتقان. شۇنىڭ ئۈچۈن خەتتاتلىق - پۈتۈكچىلىك تارىخىدا «قىبلەتۇل كۇتتاپ» [كاتىپلار قىبلىگاھى] ۋە «سۇلتانۇل خەتتاتىن» [خەتتاتلار سۇلتانى] دېگەن يۈكسەك شەرەپ، ئۇنۋانلارغا مۇيەسسەر بولغان سەنئەتكارلىقتا مەشھۇر رەسسام - شەرق رافائىلى بېھزاد، داڭلىق مۇزىكانت قۇلمۇھەممەدلەر بىلەن تەڭ شۆھرەت قازانغان. ئۇ ئۆمرىدە سۇلتان ھۇسەين بايقارا ۋە نەۋائىيلارنىڭ كۇتۇپخانىلىرىدا كاتىپلىق ۋە بەدىئىي

كىتابەت ئىشى بىلەن شۇغۇللانغان. بىر تەرەپتىن ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىگە رىياسەتچىلىك قىلسا يەنە بىر تەرەپتىن يۈرەك قانلىرىنى سەرپ ئېتىپ، نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ بىرىنچى قول يېگانە نۇسخىسىنى كۆچۈرگەن. بۇ مەشھۇر كاتىپ كۆچۈرگەن نادىر قولىيازمىلار بەدىئىي بېزەكنىڭ نەپىسلىكى ۋە غايەت ئۇزلۇقى بىلەن ھۆسەين بايقارا ۋە نەۋائىيلار تەرىپىدىن باشقا ئۆلكە، مەملىكەتلەرگە تەۋەررۈك سوۋغاتلار سۈپىتىدە ئەۋەتىلگەن. ھازىر سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن نەۋائىينىڭ «خەمسە» داستانلار توپلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەسەرلىرىنىڭ تۇرلۇك نۇسخىلىرى رۇسىيە، ئۆزبېكىستان، تۈركىيە، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىلاردا ساقلانماقتا)، دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي (ئۇ تەخمىنەن 15 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇغۇلۇپ 16 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە ياشىغان. ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ مەشھۇر نامايەندىسى ۋە نەۋائىينىڭ شەخسىي كاتىپىدۇر. ئۇ 1500 – 1495 ـ يىللار ئوتتۇرىسىدىكى قىسقىغىنە بەش يىل ۋاقىتتا نەۋائىينىڭ پۈتۈن ئۆمرىدە ئۇيغۇر ـ تۈركىي تىل بىلەن يازغان 26 ئەسىرىدىن تەركىب تاپقان تۆت دىۋانلىق [«مەھبۇبۇل قۇلۇب» تىن باشقا] «خەزائىنۇل مەئانى» دىن ئىبارەت يېگانە ھەم بەھەيۋەت كۇللىياتىنى كۆچۈرۈپ تاماملىغان. مەشھۇر كاتىپ دەرۋىش مۇھەممەد تاقىينىڭ نەۋائىينىڭ بىر پۈتۈن كۇللىياتىنى كۆچۈرۈپ تاماملىشى ئۇنىڭ ئۆمرىدىكى ئۇلۇغ ئەمگەكلىرىدىن

بولـــۇپ، هـــازىر كۇللىيـــاتنىڭ قولىيازمىســـى تۈركىـــيىدە ساقلانماقتا)، سۇلتان مـەھمۇد نۇر (1470 ـ يىلى تۇغۇلـۇپ 1533 ـ يىلـــى ۋاپـــات بولغـــان. ھىراتتـــا خـــەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ مەشھۇر نامايەندىسى ۋە نـەۋائىينىڭ شەخسىي كاتىپـــىدۇر) قاتـــارلىق كاتىپـــلارغا ئوخشـــاش بىۋاســـتە نەۋائىينىڭ قەلـەم خىتىدىن كۆچۈرۈپ تارقىتىشقا مۇۋەپپەق بولالمىغان بولسىمۇ، نەۋائىينىڭ «مەھبۇبۇل قۇلـۇپ» ناملىق ئەســرىدە ئېيتقىــنىدەك: «... كاتىپــلار (پۈتۈكچىلەر) شـائىر سۆزىنىڭ گـۈزەل ۋارىقـى؛ سـۆز خـەزىنىنىڭ خەزىنىچىســى... ياخشـى يېزىلغـــان خـــەت ۋە جايىغـــا قويۇلغـــان چېكىتلـــەر گـۈزەلنىڭ يۈزىدىكـى خـالدەك كىتـابنىڭ بەتلىرىگـە زىننـەت بېرىپـلا قالماســتىن، ئوقۇغۇچىغىمـۇ راھــەت بـەخش ئېتىدۇ. كاتىپىنىڭ خېتى توغـرا بولـۇپ، بىـر ياكى يۈز بېيىـت يازسا ئادەملـەرنىڭ كـۆڭلى ئۇنـى دەرھـال قوبـۇل قىلىـدۇ. ئەگـەر كاتىپنىڭ خېتى سـەت بولسا ئۇنىڭدىكى مەنە ئوقۇغۇچىنىڭ چۈشەنچىسىنى مۇجمەللەشتۈرۈپ قويىدۇ. كاتىپىنىڭ يازغىنى ھۆسنخەت بولـۇپ، خېتىدە خاتا كـۆپ بولسـا، ئۇنىـڭ خېتى پـالەچكە گىرىپتار بولسـۇن. تېخى بـەزى كاتىپلار خـەتلىرىنى قاغـا پۈتىدەك يـازىدىۇ، ئـەمما كـۆڭلىدە خـەتلىرىنى جەئىپـەر بىلـەن ئەزھـەر (زامانىسىنىڭ مەشـھۇر كـاتىپ ـ خـەتتاتلىرى) نىـڭ خېتىدىنمۇ ياخشىراق يېزىلدى، دەپ ھېس قىلىـدۇ. بۇنداق كاتىپلار چېكىتنى جايىغا قويماي ھەببىنى خىبى، مۇھەببەتنى مىھنەت قىلىپ يازىدۇ. ئۇ خىل كاتىپلارغا يۈز

لەنەت، كاتىپنىڭ خېتىمۇ سەت بولۇپ، خاتاسى ھەم كۆپ بولسا، ساقلىنى بويىۋالغان قېرىغا ئوخشاش مەسخىرىگە قالىدۇ... ياخشى كۆرگەن كىشىدىن كەلگەن مەكتۇپنىڭ خېتىمۇ، ماۋزۇسىمۇ چىرايلىق بولسا، بۇ تولىمۇ ياخشىلىقتىن دېرەك بېرىدۇ...» دېگەنلەرگە تولۇق ئەمەل قىلىپ، كۆچۈرۈپ تارقىتىش بىلەن مەشغۇل بولغان، نەتىجىدە قەشقەرنى مەركەز قىلغان «قەشقەر خەتتاتلىق مەكتىپى» قۇرۇلۇپ، نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرى ھەرخىل خەت نۇسخىلىرىدا چىرايلىق كۆچۈرۈلۈپ، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا بىر قانچىلىغان خەتتاتلىق ئېقىملىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن. «15 ـ ئەسىردىن باشلاپ تاكى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر تۈركىي تىلىدا كۆچۈرۈلۈپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرگەن مەنبەلەرنىڭ يېرىمىغا تەڭ قىسمىنى نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ نۇسخىلىرى ئىگىلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ كىتابچىلىق، خەتتاتلىق، بەدىئىي قولىيازما ۋە مىنياتۇرا سەنئىتىنىڭ كېيىنكى بەش ئەسىرلىك تەرەققىياتىنى بىلىشتە نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازمىلىرى يېتەكچى ۋە ھەل قىلغۇچ مەنبە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.» نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازمىلىرى بەش ئەسىر داۋامىدا جاھاننىڭ ھەرقايسى يەرلىرىگە تارقالدى. ھازىرقى ۋاقىتتا پەقەت سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەسىدىكى ھەر قايسى كۇتۇپخانىلاردىلا نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ 1000 جىلد (توم) تىن ئارتۇق قولىيازما نۇسخىلىرى ساقلانماقتا.

نەۋائىي ۋاپاتىدىن كېيىنكى بەش يۈز يىل جەريانىدا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى توختىماي كۆچۈرۈلۈپ تۇرغان بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەدرىسە مائارىپىدا نەۋائىي ئەسەرلىرى ئوقۇتۇلغان بولغاچقا، خەلقىمىز ئارىسىغا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ تارقالغان. شۇ سەۋەبلىك بىز ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ كۇتۇپخانا، مەدەنىيەت يۇرتلىرىنى، مۇزېيلىرىنى تەكشۈرىدىغان بولساق، نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازما نۇسخىلىرىنى ھېلىھەممۇ ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. پەرزىمىزچە خەلق ئارىسىدا ساقلىنىۋاتقان قولىيازمىلار قولىمىزدا بارلىرىدىن كۆپ بولۇشى مۇمكىن.

نەۋائىي ئەسەرلىرىدىن «خەمسە» سى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا ئەڭ كۆپ تارقالغان بولۇپ، تەكشۈرۈشلەر جەريانىدا «خەمسە» نىڭ نەزمىي كۆچۈرمە نۇسخىلىرى كۆپلەپ تېپىلغان. شىنجاڭدا شەكىللەنگەن نەۋائىيشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئەڭ چوڭ ئۇتۇقلىرىدىن بىرى – نەۋائىي «خەمسە» سى ۋە ئۇنىڭ تەركىبىدىكى داستانلارنىڭ ئاممىباب تىلدا نەسرلەشتۈرۈلۈشىدۇر. 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ئەدىبلىرى نەۋائىي داستانلىرىنى كەڭ خەلق ئاممىسىغا يېقىنلاشتۇرۇش، تېخىمۇ چۈشىنىشلىك قىلىپ بايان قىلىش ئېھتىياجى بىلەن نەۋائىي «خەمسەسى» نى نەسرىيلەشتۈردى. مەشھۇر ئەدىب ئۆمەر باقى يەركەندى (1750 -؟) 1792 - يىلى نەۋائىينىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىن «پەرھاد - شىرىن»، «لەيلى -

www.uyghurkitap.com

مەجنۇن» داستانلىرىنى تاللىۋېلىپ، ئاممىباب، چۈشىنىشلىك تىلدا نەسرىي ئۇسۇل بىلەن قايتا ئىشلەپ چىقتى. يەنە بىر مەشھۇر ئەدىب موللا سىدىق يەركەندى 1813 ـ يىلى نەۋائىينىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى بىرىنچى داستان «ھەيرەتۇل ـ ئەبرار» نىڭ ئورنىغا «لىسانۇت ـ تەير» نى ئالماشتۇرۇپ، باشقا تۆت داستان بىلەن بىرگە تولۇق نەسرىيلەشتۈرۈپ چىقتى. بۇ ئەسەرلەر ئۆز دەۋرىدە شىنجاڭ تەۋەسىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا ئالقىشقا ئېرىشىپ، نەۋائىي «خەمسە» سىنىڭ خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنى قۇتقۇزۇش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئىلمىگە ھېرىسمەن ئەجدادپەرۋەر كۆپلىگەن كىشىلىرىمىز خەلق ئارىسىغا چۆكۈپ، نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازما نۇسخىلىرىنى يىغىپ توپلاش، نەشرگە تەييارلاش بىلەن مەشغۇل بولۇپ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. تۆۋەندە نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقىدا نەشرگە تەييارلىنىپ بىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرىمىز.

1. «مەنتىقۇت ـ تەير»، ئابدۇرېھىم توختى نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1982 ـ يىللىق 2 ـ، 3 ـ سان، 1983 ـ يىل ئومۇمىي 9 ـ سان، 1984 ـ يىل ئومۇمىي 11 ـ سان. 1984 ـ يىل ئومۇمىي 13 ـ ساندا

ئەسلىي نۇسخىسى (ترانسكرىپسىيىسى) ۋە تەرجىمىسى ئېلان قىلىنغان.

2. «داستان پادىشاھ ئىسكەندەر»، قۇربان بارات نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ ئومۇمىي 15 -، 16 -، 17 - سانلىرىدا ترانسكرىپسىيىسى ئېلان قىلىنغان.

3. «مەسنەۋى ۋە رۇبائىيلار»، ياسىن ئىمىن نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1984 - يىل ئومۇمىي 12 - سانىدا ئېلان قىلىنغان مەسنەۋى 205 پارچە، رۇبائىي 79 پارچە.

4. «سەددى ئىسكەندەرىي»، موللا سىدىق يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن نۇسخا، ئابدۇقەييۇم خوجا نەشرگە تەييارلىغان. ئەسلىي ترانسكرىپسىيىسى «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ ئومۇمىي 12 — 14 - سانلىرىدا، يەشمىسى 40 -، 41 — 42 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان. 1995 - يىلى كىتاب بولۇپ نەشر قىلىنغان.

5. «پەرھاد ۋە شىرىن»، مۇھەممەد تۇرسۇن باھاۋۇدۇن نەشرگە تەييارلىغان. بۇ موللا سىدىق يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن نۇسخا بولۇپ، «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1989 - يىللىق 3 — 4 (ئومۇمىي 28 — 29) سان، 1990 - يىللىق 1 - (ئومۇمىي 30 -) سانىدا ئېلان قىلىنغان. 1995 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

6. «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين»، بۇ ئەسەردىن پارچىلارنى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر نەشرگە تەييارلاپ «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ

1980 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. تولۇق نۇسخىسىنى خەمىت تۆمۈر بىلەن ئابدۇرەئۇپ پولات نەشرگە تەييارلاپ، 1988 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئەسلىي ترانسكرىپسىيىسىنى ۋە تەرجىمىسىنى ئېلان قىلغان.

7. «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پەردىلىرىدىن»، ئابدۇرېھىم توختى نەشرگە تەييارلىغان بولۇپ، 15 پارچە پەردىنىڭ ترانسكرىپسىيىسى ۋە يەشمىسى بېرىلگەن. «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1983 - يىل 6 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

8. «مەھبۇبۇل قۇلۇب»، بۇ ئەسەرنى ئابدۇرېھىم توختى نەشرگە تەييارلاپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى كىتابلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى نەشر قىلغان «قەدىمكى كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1984 - يىللىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، تولۇق نۇسخىسىنىڭ تەرجىمىسىنى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن 1990 - يىلى نەشر قىلغان.

9. «بەھرام ۋە دىلئارام»، موللا سىدىق يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن نۇسخا. مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1991 - يىللىق 1 -، 2 -، 3 - (ئومۇمىي 34 -، 35 – 36 -) سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان. 1995 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن كىتاب بولۇپ نەشر قىلىنغان.

10. «لەيلى ۋە مەجنۇن»، ئۆمەر باقى يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن نۇسخا. بارات رەجەپ نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1991 ـ يىللىق 4 ـ سان (ئومۇمىي 37 ـ سان) ىدا ئېلان قىلىنغان.

11. «ۋەقفنامە»، مۇھەممەت سىدىق مىرزىئەخمەت نەشرگە تەييارلىغان. بۇ ئەسەرنىڭ ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستى ۋە يەشمىسى «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1993 ـ يىللىق 2 ـ سانى (ئومۇمىي 43 ـ سان) دا ئېلان قىلىنغان.

13. «لىسانۇت ـ تەير»، موللا سىدىق يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن نۇسخا. مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1993 ـ يىللىق 3 ـ 4 ـ سان (ئومۇمىي 44 ـ 45 ـ سان) ىدا ئېلان قىلىنغان. بۇ ئەسەرنىڭ ئەسلىي نەزمىي نۇسخىسىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن نەشرگە تەييارلىغان. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1994 ـ يىل 1 ـ 2 ـ سان (ئومۇمىي 46 ـ 47 ـ سان) ىدا ئېلان قىلىنغان.

13. «چېھىل ھەدىس»، جاپپار ئەزىمشاھ نەشرگە تەييارلىغان. مەزكۇر ئەسەرنىڭ ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستى ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نەسرىي تەرجىمىسى بېرىلگەن. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1994 ـ يىل 4 ـ سان (ئومۇمىي 49 ـ سان) ىدا ئېلان قىلىنغان.

14. «غەزەللەر»، بۇ كىتابقا نەۋائىينىڭ 2600 پارچە غەزىلىدىن 26 غەزەل تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. تېيىپجان

ئېلىيېف نەشرگە تەييارلىغان. ھەربىر غەزەلنىڭ ئەسلىي ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكى شەرھىسى بېرىلگەن. 1983 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

15. «مەجالىسۇن ـ نەفائىس» ئابدۇرېشىت ئىسلامى بىلەن ئابدۇمجىت قۇربان نەشرگە تەييارلىغان. ئەسەرنىڭ ترانسكرىپسىيىلىك نۇسخىسى ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى بېرىلگەن. 1994 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

16. «لەيلى ـ مەجنۇن»، تېيىپجان ئېلىيېف نەشرگە تەييارلىغان. نەزمىي ترانسكرىپسىيىسى بېرىلگەن. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

17. «سەبئەئى سەييار»، ئىسراپىل يۇسۇپ بىلەن ئابدۇقەييۇم خوجا نەشرگە تەييارلىغان. نەزمىي ترانسكرىپسىيىسى بېرىلگەن. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

18. «ھەيرەتۇل ئەبرار»، ئابدۇرېشىت ئىسلام نەشرگە تەييارلىغان. نەزمىي ترانكسرىپسىيىسى بېرىلگەن. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

19. «پەرھاد ـ شېرىن»، رەھمىتۇللا جارى نەشرگە تەييارلىغان. نەزمىي ترانكسرىپسىيىسى بېرىلگەن. 1991 ـ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

20. «سەددى ئىسكەندەرىي»، قۇربان بارات نەشرگە تەييارلىغان. نەزمىي ترانسكرىپسىيىسى بېرىلگەن. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، نەۋائىي ئەسەرلىرى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، ھەرخىل نۇسخىلاردا قىسمەن بولسىمۇ، بىز بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ يەردە بىز ئۆمرىنى نەۋائىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش ـ نەسرىيلەشتۈرۈش ئىشىغا قىزغىن ئىشتىراك قىلغان سۇلتان ئەلى مەشھەدى، ئابدۇلجەمىل كاتىپ، دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي، ئەلى ئىبنى نۇر، ئىماد ئەل ھۇسەينىي، سۇلتان مۇھەممەد خەندان، ئەلى ھىجرانىي، چەلەبىي، پىر مۇھەممەد ئىبنى شەيخ تاھىر تەبرىزى، فەنائىي، ھاجى مۇھەممەد تەبرىزى، پىر ئەھمەد ئىبنى ئىسكەندەر، ئەبدۇللەتىف ھۇسەيىن ئامىدىي، ئابدۇرەھىم كاتىپ، مۇھەممەد ئەلى ئەل كاتىپ ئەس سۇلتانىي، مۇھەممەد ئىبنى داۋۇت، ئىبنى ئابدۇلكەرىم ئابدۇلۋەھاب ئەل ھىجازىي، مەھمۇد ئىبنى ئىسھاق شەھابىي نەزەر ئەلى فەيزى، مىر ھەسەن كاتىپ، يۇسۇف ئىبنى موللا مۇھەممەد، دۆلەت شاھ ئىبنى ھۇسەيىن كالتە سەرەخسىي، رىزاقۇلى ئىبنى مۇستەفاقۇلى، ئىبادۇللا ئەييۇب ئىبنى فەزلۇللاھ شىرازى، يەھيا ئىبنى فەزلىي ئەلى شەيخ تەبەقىي كىرمەرۋدىي، دوست

مۇھەممەد ۋەلەد ئەشمۇھەممەد، مۇھەممەد ئەزىزۇللا بېك، مۇھەممەد سادىق، ئەزىز كىچىك ئىبن مۇھەممەد ئادىل، موللا ئەشۇر ئىبن مىر تېمۇرىي ماچىنىي، موللا پەھلىۋان قۇلى ئىبن موللا رەھمانبەردى، موللا ئابدۇ نەبىجان قازى، شىر مۇھەممەد مۇنس، مۇھەممەد مىرھادى ئىبن مۇھەممەد نىزامىددىن، سەيد مۇھەممەد ئىبن تۇردى سەيىد خارەزمى، موللا ئەزىز ئىبن موللا جارۇپ، موللا ئابدۇرۇسۇل، ئاللاھقۇلى ئىبن موللا دەرگاھقۇلى، مۇھەممەد مەدەد ئىبن يەكرەڭ سوفى ئەرسارى، ئەۋەز بەردى ئىبن تىلەۋ مۇھەممەد بىشەرقىي، مۇھەممەد مۇسا خوجا ئىبن سەيىد ئەمىن خوجا ھۇسەينىي، موللا توختى مومائى، مۇھەممەد ئالىم ئىبن ئاخۇند داموللا مۇھەممەد شەرىفانە مەنگانىي، يارمۇھەممەد ساۋۇت، موللا ئوراز مۇھەممەد ئىبن روزى مۇھەممەد ئەلبىگى چاھار جۇئىي، مۇھەممەد لەتىف ئىبن مۇھەممەد شەرىف كىشىي، يار مۇھەممەد قاراشەھرى سەبزىي، مۇھەممەد ئەل - مۇسەۋىي، موللا نۇرمۇھەممەد ئىبن مۇستەفا قۇلى خەلىفە، فەخرىددىن خوجا ئىبن ئىبراھىم خوجا، موللا مۇسا ئىبن ئۇستا ئەۋەزنىياز رەڭرىز، شاھ كىچىك ئىبن موللا شاھ ئاسىق تاشكەندىي، موللا تۇرسۇن، ئابدۇرەھىم ئىبن مۇھەممەد پازىل كاشىغەرىي، موللا ئىلمۇددىن ئىبن موللا مۇھەممەد ئەل كاشىغەرىي، ئابدۇقادىر ئىبن موللا باھادىر كاشىغەرىي، موللا توختى ئىبن موللا نۇرمۇھەممەد كاشىغەرىي، موللا مۇقەررەپشاھ جايتاشى، ئىبادۇللا ئادىلوف، شاھمۇراد ئىبن شاھ نىغمەتوللا، موللا

سىدىق يەركەندى، ئۆمەر باقى يەركەندى... قاتارلىق خەتتات ـ كاتىباتلارغا (نەۋائىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇ ھەقتە تۇرسۇن كەلپىن ئۆزىنىڭ «چىڭگىزخان ۋە تۆمۈرىيلەردە كاتىپلىق ـ كىتابەت ئىلمى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىۋېتىپ «نەۋائىينىڭ ھەجىم جەھەتتىن ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان بۈنچىلىك كۆپ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن ۋە ئىمزاسى ئېنىق بولغان كاتىپلار ـ خەتتاتلاردىن ھازىرغىچە بەش يۈزى مۆلچەرلەنمەكتە» دېگەنلەرنى يازىدۇ. بۇ ماقالە «ئاسىيا كىندىكى» گېزىتىنىڭ 1995 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىكى سانىدا ئېلان قىلىنغان)، شۇلار تەرىپىدىن بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن قولىيازمىلارنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلغان ئابدۇرېھىم توختى، قۇربان بارات، ياسىن ئىمىن، ئابدۇقەييۇم خوجا، مۇھەممەد تۇرسۇن باھاۋۇدۇن، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرەئۇپ پولات، مۇھەممەت تۇردى مىرزىئەخمەت، بارات رەجەپ، جاپپار ئەزىمشاھ، تېيىپجان ئېلىيېف، ئابدۇرېشىت ئىسلامى، ئابدۇمىجىت قۇربان، ئىسراپىل يۈسۈپ، رەھمىتۇللا جارى قاتارلىق يولداشلارغا ۋە نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازمىلىرىنى ساقلىغان مەرىپەتپەرۋەر كىشىلىرىمىزگە ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىشنى ھەقلىق بۇرچىمىز دەپ بىلىمىز، ئەلۋەتتە.

2. نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ تەتقىق قىلىنىشى

باشقا بارچە تۈركىي تىللىق خەلقلەرگە قارىغاندا،

ئەلىشىر نەۋائىيي ئەسەرلىرى ۋە نامى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا ئەڭ تونۇش ۋە يېقىندۇر.

— مۇراد ھەمرايىف

ئەلىشىر نەۋائىي ھەققىدىكى تەتقىقات دەسلىپىدە ئۇنىڭ ھاياتىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن باشلانغان بولۇپ، يەركەن خانلىقى دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر تارىخچى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر (1501-1550) ئۆزىنىڭ «تارىخىي رەشىدى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغانىدى: «مىر ئەلىشىرنىڭ تەخەللۇسى ‹نەۋائىي› دۇر. ئۇنىڭدىن ئاۋۋال ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم تۈركىي تىلدا شېئىرنى ئۇنىڭدىن كۆپرەك ۋە يۈكسەكرەك يازالىغان ئەمەس. نەۋائىي شېئىر سەنئىتىنىڭ ئۇستازىدۇر. ئۇنىڭ تۈركىي تىلدا يازغان شېئىرلىرى ئابدۇرەھمان جامىنىڭ پارسچە شېئىرلىرى بىلەن ئوخشاشلا شۆھرەتكە ئىگىدۇر. نەۋائىي پارسچە شېئىرلارنىمۇ كۆپ يازغان ھەمدە پارسچە شېئىرلىرىغا ‹فانى› تەخەللۇسىنى ئىشلەتكەن. خەمسەچىلىكتە ئەمىر خۇسراۋ دېھلەۋىدىن كېيىن ھېچكىم نەۋائىيدەك زور شۆھرەت قازانغان ئەمەس.»

نەۋائىي شېئىر - غەزەللىرى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» تېكىستلىرى ئىچىدە 70% تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن بولغاچقا، خەلقىمىزنىڭ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى دىداكتىك مەزمۇنلار ھەققىدە ئىزدىنىشى خېلى بۇرۇنلا باشلانغان. 1840 - يىلى شائىر ئىمىر ھۈسەيىن سەبۇرى قەشقەرىنىڭ مەرىپەتپەرۋەر ئەمەلدارى زوھورىددىن

ھاكىمبەگـىنىڭ تەشەببۇسـى بىلـەن نـەۋائىينىڭ «سـەددى ئىسكەندەر» (ئىسكەندەر سېپىلى) ناملىق داستانىنى مـەزمۇن، بـەدىئىي ماھـارەت جەھـەتتىن پىششـىق، چوڭقـۇر ئۆگـىنىپ، ئۇنـىڭدىكى پەلسەپـىۋى، ئـەخلاقىي، سىياسـىي، ئىجتىمـائىي ئۇقتىدىنەزەرلـەرنى خېلىلا چوڭقـۇر ئىگىلەپ، ئۇنـىڭدىكى ئـۆز دەۋرى ئۈچـۈن مۇھـىم دەپ ھېسـابلىغان ئۇقتىدىنەزەرلـەرنى ئۇقـتۇرۇش ھـالدا تـەتقىق قىلىـش ئـارقىلىق «نـەۋائىينىڭ ئادالەتپـەرۋەرلىكى توغرىسـىدا» نـاملىق ئەسـىرىنى يېـزىپ چىقىـپ نەۋائىيشۇناسلىق تـەتقىقاتىغا ئـۇل سېلىپ بـەردى. نـەتىجىدە بىـر مەھـەل ئـەۋج ئالغـان نـەۋائىي ئەسـەرلىرىنى كـۆچۈرۈپ تارقىتىشـقا ئۇنىڭ ئەسـەرلىرىنى ئوقـۇش ـ تـەتقىق قىلىـش قوشـۇلدى. شـۇنىڭ بىلـەن نـەۋائىيغا تـەقلىد قىلىـپ ئەسـەر يازىدىغـانلار، ئۇنىڭدىـن ئۆرنـەك ئالىدىغـانلارنىڭ سـانى كۈنـدىـن ـ كۈنگـە كۆپـەيدى. ئۇيغـۇر خـەلقىنىڭ ئـوت يـۈرەك ۋەتەنپـەرۋەر شـائىرى لۇتپـۇللا مۇتەللىپـىنىڭ 1944 ـ يىلـى يازغـان «تەسـىراتىم» نـاملىق شـېئىرى بـۇ سـۆزىمىزنىڭ روشەن دەلىلى بولالايدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ:

ئوقۇپ ئەشئارلىرىنى غەرق مەست بولۇپ،
تەسىراتىم چىنىسگە تەسرات تولۇپ.
كۆزۈم بىر ئۇقتىغا قاراپ قېتىپ قالىدۇ،
ۋۇجۇدۇم خىيال بەھرىگە پېتىپ قالىدۇ.
يېپىپ كىتابنى، ئۆزۈمگە سوئال بېرىمەن،

www.uyghurkitap.com

نەۋائىي قانداق بىر ئۇلۇغ ئادەمدۇر دەيمەن،
قىيىندۇر شۇ نەۋائىي، قىينى بىر كۆرسەم،
مۇبارەك قوللىرىدىن ئۇنىڭ بىر سۆيسەم.
قاراپ تۇرسام «خەمسە» نى يازغاندا،
قاراپ تۇرسام، قەلەمدە گۆھەر قازغاندا،
قاراپ تۇرسام، پەرھادقا رەسىم سىزغاندا،
قاراپ تۇرسام، شىرىنگە گۇللەر تىزغاندا.
قاراپ تۇرسام، بەھرامنىڭ قىياپىتىگە،
قاراپ تۇرسام، گۇلەندەمنىڭ لاتاپىتىگە.
قوي شائىر، سۆزلىمە، جۆيلۈپ يوققا،
نەۋائىي كۆمۈلگەن ئەمەس تۇپراققا...
يۈرىكى پاتمايدۇ ئالەمدەك لەھەتكە،
روھى يۇزلەنمەيدۇ ساماغا ـ ئەھەتكە.
ئۇنىڭ مازارىنى ھەربىر ۋاراقتىن ئىزلە،
گۇمبەز ـ قەبرىسىنى ھەربىر مىسرادىن ئىزلە.
ئۇ ئىجاد دەرياسىغا چۆمۈلگەن،
ئۇ ھەر مىسرا تۇۋىگە كۆمۈلگەن.

ئارىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ، 1980 ـ يىللارغا كەلگەندە كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ئىشتىراك قىلغان بىر تۈركۈم ئەدىبلەر مەيدانغا كېلىپ، نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتى رەسمىي بىر خىل ھالەتكە قەدەم قويدى. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى نەشرگە تەييارلاش ۋە

تەتقىق قىلىشقا بارلىقىنى ئاتاپ، زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن، ئەمما ئەجرىگە لايىق ھۆرمەت تاپالمايۋاتقان تەتقىقاتچىمىز ئابدۇرەھىم سابىت ئەپەندى 1982 - يىلى يېزىپ قەشقەر شەھەرلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمى تەرىپىدىن باستۇرغان تۆت قىسىملىق (ئىككى قىسىملىق ئىككى كىتاب) «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» ناملىق ئىلمىي كىتابنىڭ بىرىنچى كىتاب 2 - قىسمىدا نەۋائىي ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە 160 بەتتىن ئارتۇق توختىلىپ، نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ قىممىتىنى دەسلەپكى قەدەمدە مۇئەييەنلەشتۈردى. شۇنىڭدىن تارتىپ تاكى بۈگۈنگىچە بولغان 20 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ھەرقايسى تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپ دەرسلىكلىرىدە نەۋائىي ئەسەرلىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇپ ئۆتتى. ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ 80 پارچىگە يېقىن ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىلەر سان جەھەتتە كۆپتەك بىلىنسىمۇ، سۈپەت جەھەتتىن ۋە نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنى ۋەزنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا دېگىمىزدىن تامچىمۇ بولالمايدۇ.

نەۋائىي ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار ئاساسلىقى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى شەرھلەپ ئۆتتۇشتىن ھالقىپ چىققىنى يوق. گەرچە گېزىت - ژۇرناللار مەخسۇس سەھىپە ئاجرىتىپ ماقالە قوبۇل قىلىپ باققان بولسىمۇ، يۈزەكىلىكتىن، شېئىرىي ئەسەرلىرىنى نەسرىيلەشتۈرۈشتىن

خالىي ئەمەس. «خوتەن ئالىي پېداگوگىكا مەكتىپى ئىلمىي ژۇرنىلى» نەۋائىي ھەققىدىكى تەتقىقاتقا يول ئېچىش مەقسىتىدە 1992 ـ يىلى «نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتى» سەھىپىسىنى ئېچىپ بىر قاتار ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ماقالە مەنبەسى يەنىلا كەمچىل. «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى «نەۋائىي خەزىنىسى» سەھىپىسىنى ئاچقان بولسىمۇ، ئىزچىللىققا ئىگە بولالمىدى. يېقىنقى يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار ئىچىدە ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ تەتقىقاتىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئەلىشىر نەۋائىي ۋە سەددى ئىسكەندەر»، «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پەلسەپە قاراشلىرى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش»، «نەۋائىي مىراسلىرىنىڭ مەنىۋى قىممىتى»، «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ مەدەنىيەت تارىخىمىزدا تۇتقان ئورنى»، «‹ئۇن ئىككى مۇقام› ۋە نەۋائىيخانلىق ئەنئەنىسى» ناملىق ماقالىلىرى ئارقىلىق نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ ھەقىقىي قىممىتىنى نامايان قىلدى. ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى «نەۋائىي ھەققىدە» ناملىق كىتابقا كىرگۈزگەن ماقالىلىرىدە نەۋائىينىڭ ئەسلىي نەسەبى، ئەرەب تىلى، ھاياتىي پائالىيىتى، پوئېتىكىسى، كىشىلىك قاراشلىرى ھەققىدە بىرقەدەر ئەتراپلىق تەتقىقات ئېلىپ باردى. ئەنۋەر تاشتۆمۈر ئۆزىنىڭ «نەۋائىينىڭ مىللەت تەۋەلىكى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدە بىرقاتار دەلىل ـ ئىسپاتلارنى كەلتۈرۈپ نەۋائىينىڭ مىللەت تەۋەلىكى

www.uyghurkitap.com

ھەققىدىكى تالاش ـ تارتىشلارغا رەددىيە بەردى.

نەۋائىينىڭ مىللەت تەۋەلىكى ئۈزاقتىن بىرى تالاش ـ تارتىش قىلىنىپ كېلىۋاتقان مەسىلە بولغاچقا، بۇ ھەقتە تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغانلارمۇ كۆپ بولدى. ئەمما ھەممىيلەننىڭ پاكىتى بەك يۈزەكى ئىدى. مانا مۇشۇنداق شارائىتتا ئاتاقلىق تىلشۇناسلىرىمىزدىن مىرسۇلتان ئوسمانوف بىلەن خەمىت تۆمۈر ئەپەندىلەر «شىنجاڭ ئۈنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1993 ـ يىللىق 1 ـ سانىدا «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى قاراشلىرىمىز» ناملىق چوڭ ھەجىملىك ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، تىل تەركىبى نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ نەۋائىينىڭ ھەقىقىي ئۇيغۇر شائىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بۇ تەتقىقات ھازىرغىچە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ سەمەرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئابلىز ئورخۇن، پەيزۇللا ئىسھاق، ئابدۇرەئۇپ پولات، كۇرەش تاھىر، ئەمەت دەرۋىش، ھەسەنجان ئابلىز، ھۆرمەتجان ئابدۇراخمان، ئەسقەر ھۈسەيىن، ۋاھىتجان غوپۇر قاتارلىقلارنىڭ تەتقىقاتىمۇ مۇئەييەن قىممەتكە ئىگە.

ھەرقانداق شەيئىنىڭ ئىككى تەرىپى بولىدۇ دېگەندەك، نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتىدىمۇ بەزىبىر كەمچىلىكلەر، تەۋەككۇلچىلىكلەر ساقلاندى. بىر قىسىم تەتقىقاتچىلىرىمىز نەۋائىي ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر ئوپېراتسىيە قىلماستىن، مەزمۇنىنى قايتا سۆزلەپ بېرىشنى تەتقىقات دەپ ئاتاپ، خام

ئەسەرلىرىنى كىتابخانىلار بىلەن ئۇچراشتۇردى. دوربېك نامىدىكى «يۇسۇپ ۋە زۇلەيخا» داستانىنى نەۋائىي يازغان دېگەن قاراشلارغا ئىلمىي تەقرىزلەر يېزىلمىدى. ئايازبېك قۇشچى بىلەن نەۋائىي ئىككىسى بىر ئادەم، ئايازبېك نەۋائىينىڭ يەنە بىر ئىسمى. نەۋائىي خوتەنگە بارغاندا ئىسمىنى مۇھەممەت يۇسۇپ پەرسا (مەختۇمى ئەزەم) گە ئۆزگەرتتى... دېگەندەك ئىلمىي ئاساسى بولمىغان خىياللارنىڭ تېگى - ماھىيىتى چوڭقۇر تەتقىق قىلىنمىدى...

بىز نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتىغا ئائىت ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ كاتالوگى (بۇ كاتالوگ ئىزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن بىلەن تۇرغۇن يىلتىز تۈزۈپ 1999 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلدۇرغان «نەۋائىي دۇردانىلىرى» ناملىق كىتابنىڭ ئاخىرىغا كىرگۈزۈلگەن - ئا) غا قاراپ باقىدىغان بولساق، نەۋائىينىڭ قەلب دۇنياسى ھەققىدە مۇكەممەل تەتقىقات ئېلىپ بارغانلارنىڭ ئاساسەن يوقلۇقىنى بايقايمىز. رېئال ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، بىزدىكى نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتى تېخىچە مەزمۇن شەرھلەشتىن چەتلەپ ئۆتۈپ كەتكىنى يوق. ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ كۆپ قىسمى ئالدىنقىلار ماقالىلىرىنىڭ شەكلەن ۋە مەزمۇنەن ئازراق ئۆزگەرتىلگەنلىرىدىن ئىبارەت، خالاس.

3. نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتىدا قىلىشقا تېگىشلىك

ئىشلار
سىرنى ئېچىش ئۇچۇن بىزگە ئۇنىڭ ئۆزى ئاچقۇچ بېرىدۇ.
ــ ك. ماركس: «پەلسەپە نامراتلىقى» دىن

1) ھەرقانداق بىر تەتقىقاتنى ۋايىغا يەتكۈزۈش ئۇچۇن ئالدى بىلەن يېتەرلىك ماتېرىيال مەنبەسىگە ئىگە بولۇشىمىز كېرەك. ئۆزبېكلەر خېلى بۇرۇنلا «نەۋائىي كوللىياتى» نى ئون نەچچە توم قىلىپ نەشر قىلىپ بارلىق ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىققاچقا، ئۇلاردا سىستېمىلىق تەتقىقات بارلىققا كېلىش بىلەن بىرگە مەخسۇس نەۋائىيشۇناسلار يېتىشىپ چىقتى. نەتىجىدە ئۇلاردىكى تەتقىقات يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى. ئەمما بىزدە تېخىچە نەۋائىي ئەسەرلىرىنى تولۇق نەشر قىلىش ئىشى قولغا ئېلىنمىغاچقا، كۆپلىگەن ئەسەرلىرىدىن بىخەۋەر يۈرۈۋاتىمىز. شۇڭا نەۋائىي ئەسەرلىرىنى ئامالنىڭ بارىچە تولۇق نەشر قىلىشنى ئالدىنقى خىزمەت قاتارىغا كىرگۈزۈشىمىز كېرەك.
2) ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك «تىل مىللەتنىڭ بايلىقى.» شۇڭا تىلشۇناسلىرىمىز نەۋائىينىڭ تىل ئىشلىتىشتىكى ئاجايىپ ماھارەتلىرىنى ھەر دائىم تەتقىق قىلىشى، يۈزەكىلىككە خاتىمە بېرىپ، چوڭقۇرلۇققا يول ئېلىشى كېرەك.
3) نەۋائىينىڭ بارلىق ئەسەرلىرىنى سېلىشتۇرۇش

ئـارقىلىق ئۇنىـڭ ئەسـەرلىرىدىكى ئىـزچىللىقلارنى تېپىپ چىقىش كېرەك.

4) ژۇرنـاللاردا تەسـس قىلىنغـان نەۋائىيشۇناسـلىق تـەتقىقاتىغا دائىـر مەحسـۇس سەھىپىلەرنىڭ رولىنى تېخىمۇ جـارى قىلىـدۇرۇپ «نەۋائىيشـۇناس» لار قوشـۇنىنىڭ سـان ـ سۈپىتىنى كۆپەيتىش كېرەك.

5) نـەۋائىي ئەسـەرلىرىنى ھازىرقى زامـان ئۇيغـۇر تىلىغا تەرجىمـە قىلىـپ، كـەڭ خـەلق ئاممىسـىغا تونۇشتۇرۇشـنىمۇ ئالاھىـدە مۇھىم ئىشلار قاتارىغا كىرگۈزۈش كېرەك.

6) نـەۋائىي ئىجـادىيىتىنىڭ كېيىـنكى دەۋر ئۇيغـۇر كلاسسـىك ئـەدەبىياتىغا كۆرسـەتكەن تەسـىرىنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر كلاسسـىك ئەدەبىيلىرى ئىجادىدا تۇتقان ئورنىنى ھەقىقىي مۇئەييەنلەشتۈرۈش لازىم.

يۇقىـرىدا مـەن نـەۋائىي ئەسـەرلىرىنىڭ بىزگـىچە يېتىپ كېلىشـى، بـۇ ھەقتـە ئـېلىپ بېرىلغـان تـەتقىقاتلار، بۇنـدىن كېيىـنكى تـەتقىقاتتا دىققـەت قىلىدىغـان ئىشـلار ھـەققىدە قىسـقىچە توختىلىـپ ئـۆتتۈم. يازغـانلىرىم گـەرچە ئـاددىي نەرسىلەر بولسىمۇ، نەۋائىيشۇناسلىق ئىلمى ھەققىدە ئۇچۇرغا ئىگـە بولغۇچىلارنىـڭ ئوقـۇپ قويۇشـىغا ئـەرزىيدۇ. مـەن بـۇ ماقالـەمنى يېتىلىۋاتقـان پەيلاسوپ ئابدۇقـادىر جـاﻻلىدىنىنىڭ «نـەۋائىيغا» نـاملىق شـېئىرى بىلـەن تۈگەللەشـنى لايىـق تاپتىم.

مەن «دىۋان»، «خەمسە» ئگە ئاشىق گۆھەرى ئەلەم بىلىپ،

دىل چىنارىمغا ھايات بەرگەن سۆزۈڭ زەمزەم بىلىپ.
ياشىدىڭ بوينۇڭغا يىللاردىن گۆزەل زۇننار ئېسىپ،
چۈنكى، سەن يازغان جەدىتلىكنى ئەبەد ئۆلچەم بىلىپ.
تاۋىدىن كەتسە قەلەم مۇشكۈل سەپەردە ھالسىراپ،
شېشەئى نەزمەڭگە لەب سۈردى ئۇنى مەلھەم بىلىپ.
كەلسە كۈلدۈرمە ئۇنى بىر خىل رىتىم ھەممە ۋاق،
ئوي سۈرۈپ ياتماسمۇ قۇم بارخانلىرى ماتەم بىلىپ.
ئۇچتى كۆز ئالدىمدا مايماق كۈلكىلەر پەرۋاز قىلىپ،
قىلمىدىم پەرۋا، تەپەككۇر بابىدا ھاتەم بىلىپ.
نەزمىدە ھەقتا خۇدالىقنى تىلەيمەن، ۋە لېكىن
تەمتىرەپ يۈردۈم جاسارەتنى ئۆزۈمدە كەم بىلىپ.
سەجدىگاھىمنى ۋۇجۇدۇم دۆلىتىدە جەم بىلىپ،
ئىزدە قادىرلىق ۋىسالىنى ھاياتتىن قادىرى،
سۆھبىتىڭ ئىچرە نەۋائىي روھىنى ھەمدەم بىلىپ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. تېخىنوف: «ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىنىڭ ئاساسىي باسقۇچلىرى»، «سوۋېت ئۇيغۇرشۇناسلىقىدىكى مۇھىم مەسىلىلەر»، توپلام، 1983 ـ يىل، قازاق س س ر پەن نەشرىياتى، رۇسچە، 186 ـ بەت، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى تەرىپىدىن 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى» (III) نىڭ 350 ـ بېتىدە كەلتۈرۈلگەن نەقىلگە قاراڭ.

www.uyghurkitap.com

2. م. شاكىر ئۆلكۈ تاشىر: «بۈيۈك تىلچى مەھمۇد قەشقەرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىل نەشرى، 94 - بەت.

3. جاپپار ئەمەت رەتلىگەن: «نەۋائىي ئۆز ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلەتكەن»، «بۇلاق» 1992 - يىل 4 - سان، 150 - بەت.

4. ئەسەت سۇلايمان: «تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھ»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىل نەشرى، 406 - بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

5. ئەسەت سۇلايمان: «ئەلىشىر نەۋائىينى ئىزدەپ»، «قۇمۇل ئەدەبىياتى» 2000 - يىل 3 - سان، 38 -، 41 - بەتلەر.

6. ئېرگەشئەلى شادىيېف: «‹يۈسۈپ ۋە زۆلەيخا› نى كىم يازغان؟»، «خوتەن ئالىي پېداگوگىكا مەكتىپى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1992 - يىل 2 - 3 سانلىرى.

7. يۈسۈپ ھۆسەيىن: «زىمىستاندىكى قۇش»، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى، 1998 - يىل 1 - سان.

8. ك. ماركس: «پەلسەپە نامراتلىقى»، «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى 1960 - يىل تاشكەنت نەشرى، 222 - بەت.

«سەددى ئىسكەندەريي» دىن جاۋاھىراتلار

ھىممەت بايانى

ھەر كىمنىڭ ھىممىتى يۇقىرى بولسا، ئۇ كىشى خەلقئالەم ئىچىدە ئەزىز ۋە شەرەپلىك بولغۇسى. ئەگەر بىراۋنىڭ قولىدا بىرەر يارماققا چاغلىق قارا مىس پۇلىمۇ بولمىسا، ئۇ ئادەم ھىممەتلىك بولسا، ئۇنى نامرات دېگىلى بولمايدۇ. ئۆزى باي بولسىمۇ، ھىممەتسىز بولسا، ئۇ كىشى ئەڭ نامرات كىشىدۇر. مۇنداق ئادەملەر خالايىقنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىدىن مەھرۇمدۇر. ئەكسىچە ئۆزىنى تۇتقان، تەمەدىن قول يىغقان كىشىلەر ئىزچىل ھۆرمەتلىنىدۇ. ئىنساننىڭ ھىممەتلىك بولۇشىنىڭ ئۆزى بىر بايلىق. ساخاۋەتلىك كىشىلەر بۇ بايلىقتىن ھۆرمەت، ئىناۋەت تاپىدۇ. ھىممەتسىز بايلارنىڭ ھۆرمىتى بولمايدۇ. ھېسابسىز خەزىنىگە ئىگە بولغان بىر كىشى ئەگەر ھىممىتى پەس بولسا، ئۇ كىشىنىڭ خەزىنە يىغىشى بىھۇدە مۇشەققەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بېخىل كىشىلەر ئەگەر بىر يارماقنى تۇگۈپ قويغان بولسا، ئۇنى ئېچىشتىن كۆڭلى ۋەھىمىگە چۈشىدۇ. ئۇنى بۇگۈن ياكى ئەتە ئاچاي دەپ، تۇگۈن ئۈستىگە تۇگۈن تۇگىدۇ. ئەگەر ئاچقان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن مەقسەت ئۇ يارماققا يەنە بىر يارماقنى

www.uyghurkitap.com

قوشۇپ تۈگۈنچەك قىلىشتىن ئىبارەت. بەلكى شۇ مەقسەت ئۈچۈنمۇ ئىچىشنى راۋا كۆرمەي، ئۇنى باشقا بىر تۈگۈنچىگە تۈگىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ پۇللىرى قانچە كۆپ بولغانسېرى، تۈگۈنلىرى ئۇنىڭدىن بەكرەك كۆپىيىدۇ. ئەگەر بۇ تۈگۈنلەردىن بىرنى ئاچماقچى بولسا، ئۇنىڭ كۆڭلىگە يۈزلەپ تۈگۈن چۈشىدۇ. ئويۇنچىلار ئىت، ئېيىق ئويناپ نان تاپىدۇ. ئەمما ئۇ ناندىن بىر قىسمىنى ئىت، ئېيىقلىرىغا بېرىشكە كۆزى قىيمايدۇ. قاغا قانچىلىغان ياڭاقلارنى ئوغرىلايدۇ، لېكىن ئۇنى مەخپىي تۇتۇش ئۈچۈن يەرگە كۆمىدۇ. نەتىجىدە ئۇنىڭدىن ئۆزىمۇ بەھرە ئالالمايدۇ. چاشقان ئۆزى ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى مەخپىي ئۆيلىرىگە توشقۇزىدۇ. ئۇنى ھەتتا يېقىنلىرىدىنمۇ مەخپىي تۇتىدۇ. ئاقىۋەتتە ئۇ نەرسىلەردىن مەھرۇم قالىدۇ. قارا قوڭغۇز دائىم تېزەك توشۇش بىلەن ئاۋارە بولۇپ، بېشىنى كۆتۈرمەي توشۇيدۇ. ئۆلۈم خەۋپىگە دۇچ كەلسىمۇ تېزەكنى تاشلىمايدۇ. ئاقىۋەتتە ئات - ئۇلاغنىڭ ئاياغلىرىدا يانجىلىپ ئۆلىدۇ. ساخاۋەت ئىگىلىرى پۇلنى سەرپ قىلماي يىغىشنى ئەيىب كۆرگەندەك، ھىممەتسىز كىشىلەر پۇل خەجلەشنى ئەيىب كۆرىدۇ. ساخاۋەتلىك كىشىلەر ئەلگە ياخشىلىق قىلىش بىلەن چۈنتەكلىرىنى بوشاتسا، ھىممەتسىزلەر بۇنى ئەيىب كۆرىدۇ ۋە بۇنداق ئىش ئۈچۈن چەكسىز ھەسرەت چېكىدۇ. ھېسابسىز ئەپسۇسلىنىدۇ. كەرەملىك كىشىلەرنىڭ ئادىتى ھەمىيىنىدىن پۇل چىقىرىپ ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش، ھىممىتى پەس كىشىلەرنىڭ ئادىتى ئۆيىدە پۇل - مال، خەزىنە - دەپىنىلىرى تۇرۇپمۇ ئاچ قورساق يۈرۈشتىن ئىبارەت. بۇنداق خەزىنىدارلار

بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقى يوق. بەلكى ئۇلاردىن نامراتلارنىڭ كۆنى ياخشىراق، چۈنكى بېخىللارنىڭ مال ـ مۈلكى بولمىسا، ھېچ كىشىدىن ئۇنىڭغا زىيان ـ زەخمەت يەتمەيدۇ. ئەگەر دۇنياسى بولسا، كىشىلەر ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلىدۇ. قىزىل تۈلكە بىلەن قارا قۇندۇزنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە ئۇلارنىڭ بەدىنىدىكى تۈكى سەۋەبچى بولغاندۇر. سەدەپ گۆھەرلەرنى يىغقانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەر گۆھەرگە ئىگە بولۇشنى كۆزلەپ سەدەپنىڭ كۆكسىنى يارىدۇ. ھىممەتلىك كىشىلەرنىڭ كۆكسى ـ قارنى كەڭ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھىممەتلىك كىشى باي ياكى كەمبەغەل بولسۇن، ئۇلار مال ـ دۇنياسىنى بېرىۋەتسىمۇ پەخىرلىنىپ كەتمەيدۇ. پۇلى يوق چاغلاردا بىر يارماق بېرىشكە نومۇس قىلىپ كەتمەيدۇ. لەززەتلىك غىزالارنى يېيىش بىلەن سۆيۈنۈپ كەتمەيدۇ. ئۇماچ ئىچكەنگە مۇڭلىنىپ، قايغۇرۇپ كەتمەيدۇ. ئەقىل ئىگىلىرى ساخاۋەتلىك كىشىلەرنى ئىككى قىسىمغا بۆلگەن. بىر خىلى، قولىدا بارىنى ساخاۋەت قىلىپ تۈگەتكەن، جاھان ئەھلىدىن ئۇنىڭغا جاپا يېتىپ، مۇشەققەتكە يولۇققان، ئىشلىرى ئىلگىرى باسمىغان ھىممەت ئىگىلىرى. ئەگەر بۇنداق كىشىلەرنىڭ داۋاملىق خەير ـ ئېھسان قىلىشىغا قۇدرىتى يەتمىسە، ئۇلارنىڭ پەزىلىتىدە ھىممەت بولغىنىنىڭ ئۆزى كۇپايە. يەنە بىر خىل ھىممەت ئىگىلىرى باركى، ئۇلار ئالىي ھىممەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، جاھان ئەھلىنىڭ جەبىر ـ جاپاسىغا ئاز يولۇقىدۇ. خۇددى ئېگىز ئۈچىدىغان قۇشلارغا ئوۋچىلارنىڭ قان تۆككۈچى ئوقلىرى يەتمىگەندەك، گەرچە ئۇلارغا بېخىللار داۋاملىق

ھەسەت ئوتلىرىنى چېچىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ساخاۋەت بۇلۇتلىرىنىڭ مامۇقىنى كۆيدۈرەلمەيدۇ. چۈنكى بالىلار قانچە پۈۋلىگىنى بىلەن يۇلتۇز شامى ئۆچۈپ قالمايدۇ. يولۋاس ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قانچە سەكرىگىنى بىلەن ئاينى ئۈزۈپ ئالالمايدۇ. كىشىلەر ئۆز ھىممىتىنى قانچە يۇقىرى قىلغانسېرى، تەڭرى ئۇنىڭ مېھنىتىنى شۇنچە ئاز قىلىدۇ. ئەگەر بىراۋنىڭ ھىممىتى يار بەرسە، جاھان تۇتۇشنى تاشلاپ، گادايلىقنى ئىختىيار قىلغاي. پېقىرلىقنى ئەلا بىلىپ، جاھاندارچىلىقتىن نومۇس قىلغاي. كىچىك پېئىللىقا مايىل بولۇپ، بۈيۈكلۈكتىن كەچكەي. پېقىرلىق كوچىسىنىڭ گادىيىنى گاداي دېمە، ئۇنى پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى دەپ بىل. گادايلار پادىشاھلىققا ھەۋەس قىلغاندەك، پادىشاھلارمۇ گادايلارغا زوقلىنىدۇ، شۇلاردەك بىغەم پادىشاھلاردىن بولۇشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ.

ئادالەت ھەققىدە

ئادىل پادىشاھلارنىڭ زىننىتى ئادالەت بىلەن ھاسىل بولغىنىدەك، گادايلارنىڭ زىبۇزىننىتىمۇ ئادالەت ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. ئادالەتنى ئادەت قىلغان پادىشاھلارغا ھېچقانداق پادىشاھ تەڭ كېلەلمەيدۇ. بۇ ئالەمنىڭ مۇشۇنداق تەرتىپلىك، ئىنتىزاملىق بولۇشى ھەقىقەتەن ئادالەتنىڭ بەركىتىدىندۇر. قايسى پادىشاھ خەلققە زۇلۇم قىلغان بولسا، ئۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۇۋال قىلغان بولىدۇ. بۇنى مۇنداق بىرنەچچە جەھەتتىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، ئۇ ھەق پەرمانىغا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ. قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى گۇناھتىن باشقا نەرسە بولمايدۇ. ئىككىنچىدىن، بارلىق ئىلاھىي ۋە ئىنسانىي ئەخلاقتىن مەھرۇم بولۇپ، پەسكەشلىك يولىغا ماڭىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئۇ ئۆزىنىڭ زالىملىقى بىلەن خەلق ئىچىگە بىتاقەتلىك ۋە ئىزتىراپ ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، ئەلنى قالايمىقان قىلىدۇ، ئاۋات يەرلەرنى ۋەيرانە خارابىلەرگە ئايلاندۇرىدۇ. تۆتىنچىدىن، ئۇنداق پادىشاھلار ئەلنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. خەلقنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولىدۇ. شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەپ كېچە - كۈندۈز قارغايدۇ. ئۇنداق پادىشاھ ئەل ئىچىدە ھەرگىز خاتىرجەم ياشىيالمايدۇ. داۋاملىق قورقۇنچ ۋە دەككە - دۈككىدە كۈن ئۆتكۈزىدۇ. پادىشاھ خەلققە قانچىلىك زۇلۇم سالسا، شەكسىزكى، ئۆزىگە ئۇنىڭدىنمۇ زىيادىرەك زۇلۇم سالغان بولىدۇ. زالىم پادىشاھ خەلققە دۈشمەن بولۇپلا قالماي، بەلكى ماھىيەتتە ئۆزىگە ئۆزى دۈشمەندۇر. ئۇلار خالايىقنىڭ لەنەت - نەپرىتىگە دۇچار بولىدۇ. شەكسىزكى، بۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۆزى دەرد - ئەلەم، قايغۇ - غەمنى چىللىغانلىقتۇر. كىمكى ئۆزىنى ئادىللارنىڭ قاتارىغا قوشماقچى بولىدىكەن، ئۇ ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ زۇلۇم قىلىشنى راۋا كۆرمەيدۇ. كىمكى ئادالەت ۋە مەرھەمەت ھۈنىرىنى بىلسە، ئۇنى ئەبەدىي قولىدىن بەرمەيدۇ. بولۇپمۇ پادىشاھ بولغۇچى كىشى ئادىللىق ۋە ياخشىلىق قىلىش ھۈنىرىنى بارلىق ھۈنەرلەردىن ئەلا بىلىشى زۆرۈر. دۇنيادا ھۈنەردىن ئەزىزرەك نەرسە بولماس. بىراق پادىشاھنىڭ ئادىتى

ئادالەت ۋە ياخشىلىق قىلىش بولسا، باشقا ھۆنەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئەيىبتۇر.

مەھمۇدنىڭ ھېكايىسى

ۋاقىتىكى، دەۋران سۇلتان مەھمۇد غازنىنىڭ ھاياتلىق جامىغا زەھەر سېلىپ، ئۇنىڭغا ئەجەل شەربىتىنى تۇتتى. زامان ئۇنىڭ قولىقىغا سەپەر نەغمىسىنى چالدى. سۇلتان مەھمۇد بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپ باقىي ئالەمگە سەپەر قىلدى. سۇلتان مەھمۇد ئالەمدىن ئۆتەر ۋاقتىدا، ئۆزىنىڭ مەسئۇد ئاتلىق ئوغلىنى تەخت ۋارىسى قىلىپ، ئۆز ئورنىدا قالدۇرۇپ كەتتى.

بىر كېچىسى سۇلتان مەھمۇد ئوغلى سۇلتان مەسئۇدنىڭ چۈشىگە كىردى: قارىسا، ئاتىسى باشتىن - ئاياغقىچە نۇرغا چۆمۈلگەن ھالدا، بېھىشنىڭ ئىپار - ئەنبەر ھىدلىرىغا تولغان گۈلشىنىدىن ماكان تۇتقانمىش. ئۇنىڭ ئالدىدا سۈيى زۇمرەتتەك سۇزۇك بىر كۆل تۇرۇپتۇدەك، ئۇنىڭ تەسۋىرىنى نەقىل كەلتۈرۈشكە ئەقىل ئاجىزلىق قىلارمىش. ئاتىسىنىڭ راھەت - پاراغىتى بارغانسېرى زىيادە بولۇپ كېتىۋاتقان، ئۇ كۆلنىڭ سۈيى خۇددى كۆك ئاسماندەك تىنىق، پۇرىقى ۋە تەمى كەۋسەر سۈيىدەك تۇرغانمىش. ئۇ كۆلنىڭ قىرغىقىدا ناھايىتى ھەيۋەت بىر تۈپ دەرەخ پادىشاھ مەھمۇدنىڭ بېشىغا، ياق، بەلكى ئاشۇ گۈلشەننىڭ پۈتكۈل سەھنىسىگە بەئەينى چېدىردەك سايە تاشلاپ تۇرۇۋاتقانمىش. ئۇ گۈلشەننىڭ ئۈسۈملۈكلىرى ئىپار - زەپەردىن پۈتكەن بولۇپ،

ئۇنىڭ خۇش پۇرىقى كېسەلمەنلەرنىڭ جىسمىدىن زەئىپلىك ۋە ئاغرىق ئازابىنى يوق قىلارمىش. بۇ ئاجايىپ تاماشىدىن سۇلتان مەسئۇدنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ، بۇ گۈلشەننىڭ خۇش پۇراقلىرىدىن ئۇنىڭ دىماغلىرى مەستخۇش بولغانمىش. سۇلتان مەسئۇد بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن، يەرنى سۆيگەن هالدا ئاتىسىدىن سوئال سوراپتۇدەك: «ئەي ئاتا، پادىشاھلىق دەۋرىڭدە قايسى ئىشنى قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن بۇنداق ئالىي ئورۇنغا سازاۋەر بولدۇڭ؟» سۇلتان مەھمۇد بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەرگەنمىش: «پادىشاھلىق دەۋرىمدە كۆڭلۈم ئادالەت تەرەپكە مايىل ئىدى. بىر چاغلار ھىندىستان تەرەپكە لەشكەر تارتتىم. يول ئۇستىدە بىر يۇرتقا چۈشۈپ ئارام ئالدۇق، مەن لەشكەرلىرىمگە بۇ يۇرت خەلقىنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىنى بۇزماسلىق ھەققىدە پەرمان چۈشۈردۈم. يۇرت ئەھلىگىمۇ لەشكەرلىرىمدىن ئامان بولۇش، خاتىرجەم ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بولۇش ھەققىدە پەرمان چىقىرىپ تارقاتتىم. ئاندىن لەشكەرلىرىمنى ئارام ئېلىشقا قويۇۋەتتىم. ئۆزۈمنىڭ بۇ يۇرتنى سەيلە قىلغۇم كېلىپ سىرتقا چىقتىم. تەرەپ ـ تەرەپكە نەزەر سېلىپ ماڭدىم. كۆز ئالدىمدا توساتتىن بىر كەنت نامايان بولدى. بۇ كەنتتە بىرنەچچە ئۆيلۈكلا ئادەم ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ ھال ـ ئوقىتى ناھايىتى ناچار، كۆڭۈللىرى سۇنۇق ئىكەن. ھەممىسى ئاجىز، زەئىپ، بىچارىلەر ئىكەن. ئۆيلىرىنى ياغاچ، تولىراقى قومۇشتىن قورشام قىلىپ ياساپتۇ. ئۇ بىچارىلەر ئۆيلىرىگە گىلەم ئورنىدا بورا سېلىپ، بۇ كونا قورشام ئۆيلىرىنى خۇددى باغۇبوستانلىق قەسىردەك بىلىپ ياشايدىكەن. بۇلارغا نەزەر سېلىپ

كېتىۋاتقىنىمدا، قولىقىمغا بىر مەزلۇم كىشىنىڭ نالە قىلغان ئاۋازى كىرىپ قالدى ـ دە، ئېتىمنى شۇ تەرەپكە قارىتىپ چاپتۇردۇم. بېرىپ قارىسام، بىر ناتىۋان ئاجىز ئايال نالە ـ زار قىلىپ تۇرىدۇ. نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقسام، مېنىڭ لەشكەرلىرىم ئىچىدىكى بىر كىچىك لەشكەر بېشى ئۇ ئايالنىڭ ئۆيىنىڭ قورشامىنى بۇزۇپ، ئۆيىگە كىرىپتۇ ـ دە، ئىككى تال ئوتۇننى ۋە بىر توۋرا سامانىنى ئاپتۇ. ئاندىن ئۇ ئايالنىڭ تاماق يەيدىغان بىر يېشىل ھېجىر قاچىسىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋاپتۇ. ئۇ زالىم ئۆيدىن يۇلقۇنۇپ چىقىۋاتقاندا، ئىشىك ئالدىدا ماڭا دۇچ كېلىپ قالدى. ئۇ ئايال بىلەن جېدەل قىلىشىۋاتىدۇ. ئايالنىڭ يەنە ئىككى نەپەر گۇۋاھچىسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە چىقتى. ئۇنىڭ زوراۋانلىق قىلمىشىنى بىلگەندىن كېيىن، تارتىۋېلىنغان نەرسىلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرغۇزدۇم. ئۆيىنىڭ بۇزۇلغان قورشاملىرىنى ياساپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بەردىم، ئۇ ئايالنىڭ مەھرۇم قىلىنغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تولۇقلاپ بەردىم. ئاندىن ئۇ زالىمنىڭ قوللىرىنى باغلىتىپ، شۇ ئۆيىنىڭ ئالدىدىلا بوغۇزىدىن ئاستۇردۇم. ئۇ قېرى ئايالنىڭ دەردىگە ئاشۇ تەرىقىدە دەرمان قىلغاندىن كېيىن، لەشكەرلىرىم تەرەپكە قايتىپ كەلدىم. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ ۋاقىتلىق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ، بۇ مەڭگۈلۈك دۇنياغا كەلدىم. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن مۇشۇ گۈزەل جەننەت بېغىدىن ئورۇن ئالدىم. شۇنى بىلگىنكى، مېنىڭ گۇناھلىرىم ھەددى ـ ھېسابسىز ئىدى. ئەمما مۇشۇ بىر ئىشىم تەڭرى ئالدىدا مەقبۇل كەلگەنلىكى ئۈچۈن كەچۈرۈم قىلىندىم. ماڭا

غـايىبتىن: «ئـەي گـۇناھكار ئىنسـان، ئـۆمرۈڭدە ھـەددى ـ ھېسابسىـز گـۇناھلارغا بوغۇلۇپسـەن. بۇ سـەۋەبتىن سـەن دوزاخ ئوتىغا مەھكۇم ئىدىڭ، بىراق ئاشۇ بىر قېتىملىق ئادالىتىڭ سـەۋەبىدىن كەچۈرۈمگـە ئېرىشتىڭ. پانىي ئالـەمدە ئاشۇ بىـر قېـتىملىق غەرەزسـىـز ھــالدا قىلغــان ياخشـىلىقىڭنىڭ مۇكاپاتىنى بۇ دۇنيادا بېرىمىز. ئاشۇ قېرى ئايالنىڭ بۇزۇلغان قورشامىنى غەرەزسـىز ھـالدا تـۈزەپ بەرگـەنلىكىڭ ئۈچـۈن، بـۇ ئەنبەر ھىدلىق جەننەت بېغى، ئىككى تال ئوتۇننىڭ بەدىلىگە بـۇ تۇبـى دەرىخـى، يېشـىل ھېجىـرنىڭ ئورنىغا بـۇ زۇمرەتتـەك كـۆل، بىـر تـوۋرا سـامانىنىڭ مۇكاپـاتىغا بـۇ زەپـەزارلىق سـاڭا نېسىپ بولدى؛ ئۇ زالىمنى ئۆلتۈرگىنىڭ ئۈچۈن سەن ئەبەدىي ھاياتلىققا ئېرىشتىڭ. بۇ ئىش بىلەن سېنىڭ نامىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمـايدۇ. بۇنداق ئەبـەدىي ھايات سان ـ ساناقسـىز گـۈزەل ئـارزۇ ـ تىلەكلـەرنىڭ ھەممىسـىنى ئۆز ئىچىگە ئـالىدۇ» دېگـەن ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ ئەھۋالدىن خـەۋەر تاپقان كىشى ئادالـەت ۋە ياخشـىلىقتىن باشـقا ئىشـنى قىلمـاس. كىشى ئەگـەر پـانىي ئالـەمدە ئادالـەت بىلـەن ئىش قىلمىسـا، بـۇ بـاقىي ئالەمگـە كەلگـەندىن كېيىـن پۇشايمان قىلغىنىنىـڭ پايدىسـى يـوق. سـاڭا مېنىـڭ بېشـارىتىم شـۇكى، قـانچىلىك كـۈچ ـ قۇدرىتىـڭ بولسـا، شـۇنچىلىك كـۆپ ياخشـىلىق قىلغىـن، قـانچىلىك قۇربىـڭ يەتسـە، شـۇنچىلىك ئـادىل بولغىـن. پادىشـاھ بولغـان كىشـى ئەگـەر ئادالـەتتىن يىراقلاشسـا، ئـۇ داۋاسـىز كېسەلگـە گىرىپتار بولغان بولىدۇ...»

سۇلتان مەسئۇد يۇقىرىقى چۈشنى كۆرۈۋېتىپ توساتتىن ئويغىنىپ كـەتتى. ئۇنىـڭ كـۆڭلى يورۇپ خۇشاللىققا چۆمدى.

www.uyghurkitap.com

ئاتىسىنىڭ بېشارىتى بويىچە ئادالەت يولىنى تۇتۇشقا بەل باغلىدى. كىمكى سۇلتان مەسئۇدقا ئوخشاش ئادالەت ۋە ياخشىلىققا نىيەت باغلىسا، سۇلتان مەھمۇدقا ئوخشاش ئارزۇ - ئارمىنىغا يەتكۈسى.

دۈشمەنلىشىش ئىنتايىن يامان ئادەتتۇر

ئەي دوست، هوشيار بولغىنكى، جاھان ئەھلىدىن ۋاپا كەلمەيدۇ. ئۇلاردىن دوستانىلىق ناھايىتى يىراق. ئەگەر چوڭقۇر ئويلايدىغان بولساڭ، جاھان ئەھلى ئارىسىدا تۈگىمەيدىغان ئۆچلىشىش ۋە ئاداۋەت بار، بۇ ئۆمۈرنى زايە قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بىرنەچچە خىل ئادەملەر باركى، ئۇلار ھەمىشە ئاداۋەت ۋە دۈشمەنلىشىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلار بىلەن بىرى قاچانكى ھەمكارلاشسا، ئۇنىڭغا شۇ ھامان ئازار بەرمەي قالمايدۇ. كىمكى بىرەر ھۈنەرنى ئىگىلىسە، ئۇنىڭغا دەل ھۈنەردىشى دۈشمەن بولىدۇ. بىرى بىرەر ئىشتا ماھارەت كۆرسەتسىلا، يەنە بىرىمۇ شۇ ئىشقا چاڭ سالىدۇ - دە، ھەر تەرەپتىن لاپ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن زىتلىشىدۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاداۋىتى كېچە - كۈندۈز كەم بولمايدۇ. ئەمما ئۇنداق ئىشلار كۆپىنچە ھۈنەرۋەنلەر ئارىسىدا بولماستىن، بەلكى دۆلەتمەنلەر ئارىسىدا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن: پادىشاھلار يۈز مىڭلىغان چېرىكلەرنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزئارا شاھلىقنىڭ كۈچىنى كۆرسىتىشىپ، بىر - بىرىگە قارشى ئىشلارنى قىلىشىدۇ. ھاكىملار بولسا، ئۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ

ئورۇنباسارى دەپ بىلىشىپ، ھاكىمىيىتىنى تالىشىپ ئۆزئارا زىددىيەتلىشىدۇ. لەشكەر بېشى، قوماندان، چېرىك بەگلىرى لەشكىرىي ئىشلاردىكى ھوقۇق ـ ئىمتىيازىنى تالىشىپ، بىر ـ بىرىگە ئورا كولايدۇ. ئۇلار پادىشاھقا قانچە يېقىنلاشقانسېرى، مەنسىپى قانچە ئۆسكەنسېرى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى دۈشمەنلىشىش شۇنچە كۈچىيىدۇ. بىلىشى ئازراق بولغان ئاددىي خەلقنىڭ ئارىسىدا دۈشمەنلىشىش، ئۆچلىشىش ئوردىدىكىگە ۋە دىۋان ـ مەھكىمە ئەمەلدارلىرى ئارىسىدىكىگە قارىغاندا ئاز كۆرۈلىدۇ. لېكىن شۇنداقتىمۇ كۆپلىگەن خەلقلەرنىڭ ۋەيرانچىلىق ۋە سورۇقچىلىقى يەنىلا دۈشمەنلىشىش ـ ئۆچلىشىشتىن كېلىپ چىققان. ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۆچلىشىشى بىرنەچچە ئائىلىنى ۋەيران قىلىش بىلەن شۇ قاتاردا ئۆزىنىمۇ خاراب قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەمما دۈشمەنلىشىشنى پادىشاھلار ئۆزىگە ئادەت قىلسا، ئۆز مەرتىۋىسىنى باشقا پادىشاھلاردىن ئۈستۈن بىلىپ، ئۇلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزۈشنى قەستلىسە، بۇنداق خىيال پۈتكۈل ئالەم خەلقىنى خانىۋەيران قىلىدۇ. بۇ گوياكى بىر توپان بالاسى. بۇ بەئەينى دەريالارنىڭ تاشقىنى، دېڭىز ـ ئوكيانلارنىڭ شىددەتلىك چايقىلىشىدۇر، بۇنداق مەملىكەتتە ئامانلىق ۋە ئاۋاتلىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. بۇنداق بالا ـ قازا تاشقىنىدىن ھېچكىم ئامان قالمايدۇ. پۈتكۈل خەلق جەبىر ـ زۇلۇمغا دۇچار بولىدۇ. ئەگەر ئىككى پادىشاھ دۈشمەنلىشىشكە بەل باغلىسا، جاھان ئەھلى ئۇ ئىككىسىگە لەشكەر بولۇپ، ھەممىسى بىر ـ بىرىنى قىرغىن قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇلار ھېچنېمىگە قارىماستىن قىلىچ يالىڭاچلاپ، بىر ـ

بىرىگە ھالاكەت تىغلىرىنى تەڭلەيدۇ. ئاتا بىر پادىشاھقا، ئوغۇل يەنە بىر پادىشاھقا لەشكەر بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ بىر - بىرىگە يول قويمايدۇ. ئاداۋەت ۋە قەھر - غەزەپ شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ئوغلىنى ئۆلتۈرۈشكە ئاتىسى ئالدىرايدۇ. ئوغلىمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدۇ. قېرىنداش قېرىنداشنىڭ بېشىنى كېسىشتىن تەپ تارتمايدۇ. دوستلار دۈشمەنگە ئايلىنىدۇ. بىر ئۆيدىكى كىشىلەرمۇ بىر - بىرىدىن كېچىشىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلار شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئەھۋالدا يات كىشىلەر قانداق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئەگەر بۇنداق شىددەتلىك قارا بوران جاھاننى قاپلايدىغان بولسا، پىتنە - پاساتنىڭ چاڭ - توزانلىرى خالايىقنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز خۇدىنى بىلمەيدىغان، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان، ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدىغان بولىدۇ. جاھان ئەھلى بىر - بىرىنى ئۆلتۈرىدىغان، بۇلاپ - تالايدىغان ۋە بىر - بىرىنى ۋەتەنلىرىدىن قوغلاندى قىلىدىغان ھادىسىلەر ئومۇملىشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالەم بىر ۋەيرانە خارابىلىككە ئايلىنىدۇ. گەرچە جەڭ ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئاداۋەتمۇ پەقەت ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ زىيان - زەخمەتلىرى، بالايىئاپەتلىرى پۈتكۈل خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ. ئاشۇ ئىككى شاھنىڭ دۈشمەنلىكى سەۋەبىدىن سان - ساناقسىز ئاجىز بىچارىلەر ئاياغ ئاستىدا پايخان بولۇپ يانجىلىدۇ، ھالاك بولىدۇ. ئىككى پادىشاھ بىچارە پۇقرالارنىڭ جېنىغا رەھىم قىلماستىن جەڭ مەيدانلىرىنى تۈزۈشۈپ، ئۆزئارا كۈچ سىنىشىدۇ. نەتىجىدە بىرى بىرىگە مەغلۇپ بولۇپ،

www.uyghurkitap.com

يەنە بىرى غەلىبە قىلغان بولىدۇ. بىراق شۇنى بىلىش كېرەككى، بۇنداق كۈن ھەر ئىككى تەرەپ پۇقرالىرى ئۈچۈن ئاپەت كۈنى، ياق، بەلكى قىيامەت كۈنىدۇر. بۇنداق پادىشاھلاردىن كۆرە، بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك بولغان ئىككى نامرات بىچارىنىڭ ھال - كۈنى ياخشىراقتۇر. چۈنكى ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويۇپ، بىر - بىرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، بىرى قوللىغاننى يەنە بىرىمۇ قوللاپ، بىرى قارشى تۇرغانغا يەنە بىرىمۇ قارشى چىقىپ، دوستانە ئۆتىدۇ. شۇڭا بىر - بىرىگە مۇخالىپ ئىككى پادىشاھتىن بىر -بىرىگە مۇۋاپىق ئىككى قەلەندەر ياخشىراق.

ئاداۋەتنىڭ جاھالىتى ۋە ساداقەتنىڭ خاسىيىتى

شۇنداق بىر مەشھۇر ۋەقە باركى، چىڭگىزخان بىلەن خارەزمشاھ ئاداۋەتلىشىپ جەڭ مەيدانلىرىنى تۈزگەندە ئالەم شۇ دەرىجىدە بۇزۇلدىكى، ئۇنى شەرھلەپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس.

ۋاقىتكى، بۇ جەڭدە چىڭگىزخان غەلىبە قىلىپ، خارەزمشاھنىڭ مەملىكىتىنى ئېلىپ، ئۇنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئوردىسىغا ئورۇنلاشتى. ئاندىن خارەزمشاھنىڭ پۇقرالىرىغا ئاداۋەت قىلىچىنى يالىڭاچلاپ، ئەلنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى. جەبىر - زۇلۇم دېڭىزى قەھر - غەزەپ قايناملىرىنى ھاسىل قىلدى. ئاتا ئوغۇلدىن، ئانا قىزىدىن خەۋەر ئالالماي پەرياد چەكتى. ھاياتلىق بىناسىنى ئەجەل ماتەملىرى تەۋرىتىشكە باشلىدى. ھېچ

يەردە تىنچ - ئامانلىق قالمىدى.

ئەلقىسسە، شۇ ۋاقىتلاردا شام شەھىرىدە بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك ئىككى دوست بار ئىدى. ئۇلار بىر - بىرىنى جىنىدىن بەكرەك ئەزىزلەيتتى. ئۇلارمۇ بىر كۈنى چىڭگىزخاننىڭ قەتلىئام قىلغۇچى سىپاھىلىرىغا ئۇچراپ قالدى. ئۇ سىپاھىلارنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغان ۋە قاتىللىق خۇمارى تۇتقانىدى. ئۇلارنىڭ قولىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلگەن بۇ ئىككى دوست ئۆز جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشتى. جاللاتلار بۇ ئىككىسىنى ئۆلۈم مەيدانىغا سۆرەپ كېلىشتى. بۇ ئىككى دوست بىر - بىرىگە جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى. ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان جاللات قىلىچىنى يالىڭاچلاپ بىرىنىڭ يېنىغا كەلگەنىدى، يەنە بىرى نالە قىلغان ھالدا:

— ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرگىن، ئۇ بىردەم بولسىمۇ ئۆزۈنراق ياشىۋالسۇن، — دەپ يالۋۇردى.

جاللات بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ يەنە بىرىنىڭ يېنىغا قىلىچ تەڭلەپ كەلگەنىدى، ئالدىنقىسى نالە - زار قىلىپ تىلەپ تۇرۇۋالدى:

— خۇدا ھەققى، ئۇنى بالدۇر ئۆلتۈرمىگىن، ئالدى بىلەن مېنى ئۆلتۈرگىن، ئۇنىڭ جان ئازابى تارتىپ قىينالغانلىقىنى كۆرۈش ماڭا ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر ئازاب، مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن.

دەل مۇشۇ چاغدا چىڭگىزخان ئۇخلاۋاتقانىدى، بۇ ئىككى دوستنىڭ ئىشلىرى ئۇنىڭ چۈشىدە ئايان بولدى. ئۇ ھەيرانلىق ئىچىدە تۇرغاندا، بىرەيلەن چىڭگىزخانغا: «بۇ

ئىككىسىدىن مېھىر - مۇھەببەت، ۋاپادارلىق يولىنى ئۆگەن. خالايىققا جەبىر - زۇلۇم قىلىشنى توختات. خارەزمشاھ سەن بىلەن ئۆچەكەشكەن بولسا، بۇ ئىشتا خالايىقنىڭ نېمە گۇناھى بار؟ ئىككى پادىشاھ ئۆچ - ئاداۋەت بىلەن جاھاننى بۇزۇپ، خاراب قىلدىڭلار. بۇ ئىككى دوست بولسا بىر - بىرىگە مېھىر - مۇھەببىتىنى بېغىشلاپ، ساداقەت - ۋاپادارلىق كۆرسىتىشتى. بۇلاردىن ئىبرەت ئال» دەپ بېشارەت بەردى. چىڭگىزخان ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ، قەتلىئام قىلىشنى دەرھال توختىتىشقا پەرمان چۈشۈردى. ئۇ ئىككى دوستنىڭ ساداقىتى، ۋاپادارلىقىدىن بىر مەملىكەتنىڭ خەلقى بالا - قازادىن نىجاتلىققا ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ چىن دوستلۇقى باشقا دىندا بولغان بۇ قەتلىئام قىلغۇچىلارغىمۇ تەسىر قىلىپ، ئالەم خەلقىنىڭ تىنچ - ئامانلىقىغا سەۋەبچى بولدى. ھەرقانداق بىر كىشى دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق يولىنى تۇتۇشنى بىلمىسە، ئۇلارغا بۇ تەمسىل قىيامەتكە يەتكۈچە دەرس بولالايدۇ.

پادىشاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ - قائىدىلىرى

ھەرقانداق كىشى شاھلىقنى ئارزۇ قىلسا، لەشكىرى ۋە باشقا خالايىقلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن خەۋەر ئېلىشى لازىم. قائىدە - نىزاملارنى تۈزگەندە، ھەربىر كىشىنىڭ ئورنى مەرتىۋىسىنى بەلگىلەشتە، چوڭغا چوڭچە، كىچىككە كىچىكچە مۇئامىلە قىلىش مۇۋاپىق، ھەرقانداق ئىشنىڭ ئوتتۇراھال بولغىنى ياخشى. ھەر ئىشنى ئۆز لايىقىدا

بېجىرىش ۋە نامايان قىلىش ئۇلۇغلۇقىنىڭ بەلگىسىدۇر. مەملىكەتنىڭ قانۇن ۋە نىزاملىرىنى مۇشۇ ئاساستا تۈزسە، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۇرتلار ئاۋاتلىشىدۇ، مەملىكەتتى زىننەت تاپىدۇ. ئىشلىرى ياخشى تەرەپكە سەرەمجان تېپىپ، شاھلىق پائالىيەتلىرىدىن مۇرادىنى تاپالايدۇ. ئەگەر پادىشاھ ئۆز دۆلىتىنى بۇ قائىدە بويىچە تۈزمىسە، ئۇنىڭ مەملىكەت ئىشلىرى قانداقمۇ تۈزۈكلۈككە يۈزلەنسۇن؟! بۇ خۇددى ئۇششاق باللارنىڭ شاھمات ئوينىغىنىدەك ئىش بولۇپ قالىدۇ. شاھمات ئۇرۇقلىرىنى ئۆز ئورنىغا تىزىشنى بىلمىگەن كىچىك باللار شاھمات ئويناقچى بولسا، ئۇ ھالدا ئۇ شاھماتتا ئالماقنىمۇ، بەرمەكنىمۇ بىلمەيدۇ. پىيادىنى شاھنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، پىلنى رۇخ (توپ)نىڭ ئورنىدا قويىدۇ، شاھمات ئۇرۇقلىرى بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇلسا، ئۆزۈڭ ئويلاپ باق، ئەقىل ئىگىلىرى بۇنى نېمە دېيىشى مۇمكىن؟ بۇنداق ئويۇننى ئەتىدىن كەچكىچە ھەرقانچە ئوينىسىمۇ ھېچ مەززىسى، ئەھمىيىتى بولمايدۇ. ئىت يالىقىغا سامان سېلىش ئاتنىڭ ئوقۇرىغا سۆڭەك سالغاندەك ئىش بولىدۇ. ھەرقانداق كىشى قوزىلارنى بۆرىلەرگە غىزالىق قىلسا، ئۇ ئۆزىگە بالا ـ قازانى چىللىغان بولىدۇ. ھەرقانداق بىر ئەقىل ئىگىسى يولۋاسقا گۆش بېرىپ بورداشنى لايىق تاپمايدۇ. كىمكى ئارسلاننى قېرىن بىلەن تويغۇزۇشنى راۋا كۆرسە، پۇرسەت كەلگەندە ئارسلان ئۇنىڭ قارنىنى يارىدۇ. تازنىڭ بېشىغا تاج كىيدۈرۈلسە، توخۇغا تومۇغا كىيدۈرۈلگەندەك ئىش بولىدۇ. تومۇغا ئىگىزگە پەرۋاز قىلىدىغان شۇڭقارغا بېزەك ۋە زىننەتتۇر، كىمكى يىلاننىڭ بېشىنى يانجىسا، ئۆز يولىدىن

بالا ـ قازانى يوق قىلغان بولىدۇ. ئەكسىچە ئۇنىڭغا ئۆز قويىنىدىن ماكان بەرسە، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىنى ئارزۇ قىلغان بولىدۇ. بىلگىنكى، ئىت ھەتتاكى بۆرىنى يېڭەلەيدىغان بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ جايى يەنىلا ئىشىكتۇر. لېكىن مۈشۈكنىڭ ئورنى ئۆينىڭ تۆرىدە بولىدۇ. بۆرە دەشت ۋە دالادا ئوۋ ئوۋلاپ قورساق تويغۇزسا، مۈشۈكنىڭ ئوۋلايدىغىنى ئۆيدە، ئۇ ئۆزىگە كېرەك بولغان يېمەكلىكنى ئۆيدە ئوۋ ئوۋلاش ئارقىلىق ھاسىل قىلىدۇ. ھەممىسى ئۆز ئورنىدا ئۆز جېنىنى باقىدۇ. دېمەك، ھەر كىشىگە ئۆز لايىقىدا تەربىيە قىلىش لازىم، ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئۆز ۋاقتىدا ئەسقاتىدۇ.

پادىشاھلاردا يەنە تاش ئارىسىدىن گۆھەرنى تاپالايدىغان پاراسەت بولۇشى كېرەك. ياقۇتنى كۆرۈپ ئوچاقتىكى چوغ دەپ گۇمان قىلمىسۇن، چوغنى كۆرسە گۆھەرمىكىن دەپ قالمىسۇن، ئېشەك مونچىقى بىلەن پىروزىنى ئايرىيالىسۇن، جانان چىنە بىلەن سۇنۇق كوزىنى پەرق ئېتەلەيدىغان بولسۇن. بىراق بۇ ئىش ناھايىتى مۈشكۈل. بۇ ئالەمدىكى ئادەملەر قارىماققا ھەممىسى بىر خىل سۈرەتتە، جىممىسى ئوخشاش كۆرۈنىدۇ، ئەمما ئۇلاردىن بىرى شۇملۇق ۋە نەسلىك پاتقىقىغا پاتقان، يەنە بىرى بولسا سائادەت نۇرىغا چۆمۈلگەن، ئىستىقبالى پارلاقتۇر. قوشكېزەك قېرىنداشنىڭ چىراي ـ تۇرقى شۇ قەدەر ئوخشىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقى زادى ئوخشىمايدۇ. كىتاب ئىچىدە ئەلىپ (الف) بىلەن ئەلفە (الف، يەنى مىڭ) دېگەن سۆزلەر ئوخشاش يېزىلسىمۇ، ئەمما ھېسابتا ئۇلارنىڭ پەرقى ناھايىتى چوڭ. چۆللەردە ئۆلۈپ، قۇرۇپ قالغان تاشپاقا گەرچە سەدەپكە ئوخشاپ كەتسىمۇ،

لېكىن ئۇلارنىڭ بىرى نىجىس سۆڭەكلەرگە تولغان، يەنە بىرىگە بولسا ئېسىل ياقۇتلار يوشۇرۇنغاندۇر. كەركەس بىلەن ھۇمايۇن ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرق بار. ئادەملەرمۇ گەرچە بىر - بىرى بىلەن ئوخشاشتەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ پەرقى ئىنتايىن چوڭ، بۇنداق پەرقنى كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر ناھايىتى ئوبدان ھېس قىلالايدۇ. شاھلار ئۆز كۆزلىرىدىكى ئەقىل - پاراسەت نۇرلىرى بىلەن ھەممىنى تونۇۋالالايدىغان بولۇشى لازىم. ئۇلار قىپقىزىل ئاتەشدان بىلەن قۇياشنىڭ پەرق - تاپاۋىتىنى چۈشەنسۇن، مىس بىلەن ئالتۇننى ئايرىيالىسۇن. ئەگەر مۇنداق قىلىشقا ئەقىل - پاراسەت يەتمىسە، كۆپ قېتىم سىناپ كۆرگەن ياخشى. شاھلار شەخسىنىمۇ، ئاممىنىمۇ رازى قىلاي دېسە، ئۆز ھۇزۇرىغا كەلگەن ياكى شۇ يەردە تۇرۇۋاتقان دانىشمەن، ئاقىل كىشىلەر بىلەن دائىم سۆھبەتلىشىپ تۇرۇشى، ئۇلارنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى، ئاتاق - ئابرۇيىنى ساقلىشى، رايىنى قايتۇرماسلىقى كېرەك. خالايىقنى ئۆز پەزىلىتى بىلەن خۇشال قىلالمىغان پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىگە قەست قىلالمايدۇ، بەلكى دۈشمەنلەر ئۇنىڭ ئۈستىگە تىغ تارتىپ كېلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ كېتىشى مۇمكىن. چۈنكى ياخشى - ياماننى ئايرىماي، ئۆز خەلقى بىلەن دۈشمەنلەشكەن پادىشاھ ئۆز پەرمانىدىكى خەلقنى يات دۈشمەنلەرنىڭ دوستىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇ خىل شاھلارغا خەلق گەرچە كۆرۈنۈشتە مۇرەسسە - مادارا قىلغاندەك قىلسىمۇ، ئەمما زۆرۈر تېپىلغان چاغدا ئۆز دۈشمەنلىكىنى ئاشكارا قىلىدۇ. شۇڭا بۇنداق شاھلار ھەرگىز دۈشمىنى

ئۇستىدىن غەلىبە قىلالمايدۇ.

سۇلتان ئەبۇ سەئىد كورەگاننىڭ ھېكايىتى

سۇلتان ئەبۇسەئىد كورەگان سەلتەنەت ئىشىدا دانا ئىدى. خۇراسان بىلەن ماۋەرائۇننەھرنى ۋە باشقا دىيارلاردىن خارەزمدىن كىرمانغىچە، قەشقەردىن سىفاھانغىچە، زابۇلۇستاندىن كابۇلۇستانغىچە بولغان يۇرتلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزگەن، ھەممە ۋىلايەت ۋە دىيارلارنى دىققەت ـ ئېتىبار بىلەن گۈلىستانغا ئايلاندۇرۇپ، سەلتەنەت ئىچىدە زامانىنىڭ داراسى بولغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا جاھانگىرلىك ھاۋايى ـ ھەۋىسى پەيدا بولۇپ، سانسىز لەشكەر يىغىپ، تەبرىز شەھەرلىرىنى ۋە رۇم دىيارلىرىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۇلۇغ تەڭرى ئۇنى ھەممە ئىشتا ھوشيار ۋە بارچىدىن خەۋەردار قىلغانىدى. ئەمما بىر ئەيىبى بار ئىدىكى، ھەمىشە خەزىنە يىغىشقا ھېرىسمەن ئىدى. بۇ ئىش تۈپەيلىدىن ئۆز خەلقىنى تەڭقىسلىقتا قويۇپ، سىقىلىش ئىچىدە تۇتاتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى بۇ خىل ھېرىسمەنلىك بىلەن خۇشال ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ بۇنداق ئىشىدىن لەشكەرلىرى نارازى ئىدى. سۇلتان تەبرىزگە لەشكەر تارتقىنىدا، ئۇ دىيارنىڭ پادىشاھىمۇ ئۆز يۇرتىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ ئالدىغا چىقىپ، جەڭ باشلىدى. بۇ ئىش ھەددىدىن تاشقىرى قاتتىقلىشىپ، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلدى ھەم قىيىنلاشتى، سۇلتاندىن ئۇنىڭ لەشكەر ۋە سىپاھلىرى نارازى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قوشۇنىغا

ئوڭۇشسىزلىق يۈزلەنگەن بىر سائەتتە ھەممىسى سۇلتاندىن يۈز ئۆرۈپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن بۇزۇلۇپ قېچىپ، دۈشمەن قېشىغا باردى ـ دە، ئۇنىڭغا ياردەم بەردى. نەتىجىدە شۇ قەدەر ئۇلۇغ بىر پادىشاھ دۈشمەننىڭ قولىغا ئەسىر بولۇپ چۈشتى. دۈشمىنى سۇلتان ئەبۇ سەئىدنىڭ جېنىغا قەست قىلىپ، ئۇنىڭ قېنىدىن ئۆز قىلىچىنى ياقۇتتەك قىزىل رەڭگە كىرگۈزدى.

ھەرقانداق بىر پادىشاھتىن خەلقى خۇشال بولمىسا، مۇھىم پەيتكە كەلگەندە پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى بولمايدۇ. پادىشاھ ئەگەر لەشكەر، سىپاھلىرىدىن ئايرىلىپ قالسا، ئۇ بىر ئاددىي كىشىدۇر. بىر كىشىنىڭ ئىشى قانچىلىك بولماقچى ئىدى؟! بۇ خۇددى گۈل گۈلىستاندىن ئايرىلسا قۇرۇپ قالغاندەك ئىشتۇر. «بەدەنسىز يۈرەك بىر لوقما گۆش» دېگەن گەپ بار. سىپاھ بىلەن شاھ بەدەن بىلەن يۈرەككە ئوخشايدۇ. شۇڭا پادىشاھ بىلەن لەشكەر ئاشىق ـ مەشۇقتەك بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا، ھەممە ئىشتا بىر ـ بىرىگە ماسلىشالايدۇ. جاھان ئالماق ئاسان ئىش ئەمەس، لېكىن ئۆزئارا ئىتتىپاق بولسا قىيىن ئىشمۇ ئەمەس.

مەجنۇننىڭ ھېكايىتى (1)

بىچارە مەجنۇن قىش ـ ياز دېمەستىن ھەمىشە چۆل ـ جەزىرىلەردە سەرسان بولۇپ يۈرەتتى. ھاۋا قىزىغاندا ئۇ يۈرگەن چۆل دوزاختىن بىر نەمۇنە بولۇپ قالاتتى. بىراق مەجنۇننىڭ شۇنداق ئادىتى بار ئىدىكى، سايىدا تۇرمايتتى، ئۇ چۆلدە

سايمۇ تېپىلمايتتى. ئەگەر قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقلىرى دەشتكە يامرىسا، ئۇ يەنىلا يۇرتىغا قايتمايتتى، ياكى ئىسسىنىش ئۈچۈن بىرەر گۇلخان تەرەپكىمۇ مەيلى تارتمايتتى. ئۇنىڭ پۈتكۈل مايىللىقى لەيلى تەرەپتە ئىدى. لەيلى قەيەردە بولسا، ئۇنىڭ مەيلى شۇ ياققا تارتاتتى. ئۇ خۇددى تاڭ شامىلى گۈل تەرەپكە يۈرگەندەك جان - جىنىدىن دەردمەنلەرچە نالە - پىغانلار چېكىپ، لەيلى تەرەپكە قەدەم قوياتتى. بىر يىلى قىشتا ناھايىتى قاتتىق سوغۇق بولدى. مەجنۇن قۇيۇندەك پىرقىراپ يۈرۈپ، لەيلى تەرەپكە يېقىنلاپ قالدى. بۇ چاغدا گوياكى بۇلبۇلغا گۈلزارنىڭ پۇرىقى كەلگەندەك، ئۇنىڭ دىمىغىغا لەيلىنىڭ ھىدى ئۇرۇلدى. بۇ چاغ قارا تۈن بولۇپ، شامال ئۇنىڭ دىمىغىغا يارنىڭ پۇرىقىنى كەلتۈرگەنىدى. مەجنۇن شۇ ھامانلا كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قەدەملىرىنى ئۇرۇپ، لەيلىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىشىككە تېگىش بىلەنلا ئىشىك ئېچىلدى. كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئۆي ئىچىدە لەيلى ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ جامالى قارا تۈندە تۇغقان قۇياشتەك پارلاپ تۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا ھەيرانلىق ۋە ئىشتىياق ئۇنىڭ جىنىغا قىيناقلارنى سالدى. تاقەتسىزلىك ئۇنى خاراب قىلدى. ئۇ لەيلىنىڭ ئالدىدا تۇپراققا باش قويۇپ، كۆزىنى يۇمغان ھالدا ياتتى. لەيلى بۇ ئەھۋالنى باشقىلار بىلىپ قالمىسۇن دەپ، ھۇجرىسىدا ئۇنى پىنھان ساقلىدى. كىشى ئەقىل - ھوشىنى تەرك ئەتكەندە بۇنداق مۇرادىغا يېتىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا ئەقىل - ھوش دېگەنلەر ھارام بولسۇن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىشقنىڭ كارامىتىدۇر. ئىشق - مۇھەببەت ئىچىدىلا

مۇشۇنداق ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلار يۈز بېرىدۇ. ئىشق ـ مۇھەببەت بولمىسا، بۇنداق ئىشلارمۇ بولمايدۇ. نەزم:

نەۋائىيغە، يا رەب، قەرىب ئەت ئانى،
قەرىب ئەتتىڭ ئېرسە نەسىب ئەت ئانى.

ئەي تەڭرىم، بۇ ناتىۋان موللا سىدىققىمۇ ھەقىقىي ئىشقتىن نېسىۋە ئاتا قىلغايسەن. ساخاۋەت داستىخىنىڭدىن ئۇنى نېسىۋىسىز قويمىغايسەن. رۇبائىي:

ئەگەرچەندىكى بولسام ئاجىزۇ خار،
ئۇمىدىم باركى لۇتفۇڭدىن تاپىپ يار.
ئادۇلاركىم نەزەر تاپسە كەرەمدىن،
مۇھىبلارغا ئۇمىدى مەغپىرەت بار.

ئىككى دوستنىڭ ھېكايىسى

خۇراسان شەھرىدە بىر ـ بىرىگە ناھايىتى مېھرىبان ئىككى دوست بار ئىدى. ئۇلار جاھاننىڭ ھاۋادىساتلىرىدىن زەربىگە ئۇچراپ، تىرىكچىلىك يولىنى تاپالماي ئاجىز بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار ئۆز يۇرتىدا خارلىققا قېلىپ، دائىم كىشىلەرنىڭ ھاقارىتىگە ئۇچرايتتى. شۇنى بىلىش كېرەككى، كىشى نامرات ۋە بىچارە بولۇپ قالغان چاغلىرىدا كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ئازراق چېلىققان تۇزۇك. بۇنداق چاغدا ئادەملەرنىڭ كۆزىگە تولا كۆرۈنۈش خارلىق ۋە ھاقارەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

چۈنكى ئۇنچە ـ ياقۇتلار كىشىلەرگە ئاز چېلىققانلىقى ئۈچۈن ئەزىزلىنىدۇ، ئەتىۋارلىنىدۇ؛ ئېشەك مونچىقى تولا ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ باھاسى بىر يارماقتا يەتمەيدۇ.

بۇ ئىككى دوستتىن بىرى سەپەرگە چىقىشنى قارار قىلدى ۋە بۇ سەۋەبتىن نادامەتتىن قۇتۇلدى. سەپەر جەريانىدا ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلارنى كۆردى. نېسىۋىسى ئۇنى ئاخىر يۇنان شەھىرىگە ئاپىرىپ چۈشۈردى. بۇ خۇددى ئۆلۈك ئادەم ئابىھاياتقا ئېرىشكەندەك ئىش بولدى. ئەزەلدە ئۇنىڭ ئىلىم ـ ھېكمەت ئىگىلەش قىسمىتى بار ئىدى. شۇڭا بىرنەچچە مۇددەت ئۇ يەردە تۇرۇپ، ئالىم ـ ھۆكۈمالار بىلەن سۆھبەتداش بولدى. بۇ تۇپەيلىدىن ھېسابسىز ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلەپ، ئۇستازلىق دەرىجىسىگە يەتتى. ھەركىمدە نىيەتكە يېقىپ قابىلىيەت پەيدا بولىدۇ. شۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ زېھنى ئېچىلىپ، ئىلىم ـ ھېكمەتلىرىدىن خەۋەردار بولدى. ئۇ يەنە مۇشۇ ئىشقا قىلغان سەپىرى بىلەنلا قانائەت ھاسىل قىلىپ، پەخىرلىنىپ ئولتۇرماستىن، يەنە سەپەر قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ سەپىرى ھىندىستان مەملىكىتىگە چۈشتى. ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ھىندىستان پادىشاھىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتتى. پادىشاھ ئۇنىڭ دانا ۋە بىلىملىك ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئارىدا كىشى قويۇپ: «كۆزۈمنىڭ نۇرى يېگانە ۋە پاكىز بىر قىزىم بار. ئۇنى شۇ دانىشمەنگە نىكاھلاپ قويسام، بۇ ئارقىلىق ئۇنىمۇ ئۆزۈمگە بالا قىلىۋالسام» دەپ سۆز ئاچتى. ئۇ دانىشمەن ھېكىم بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا ئىككى كۈن ئىچىدە تەييارلىقنى پۈتكۈزدى. پادىشاھ ئۆز ۋەدىسى بويىچە بۇ ئىككى پەرزەنتنى ئۆي ـ

ئۇچاقلىق قىلىپ قويدى. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھنىڭ ئۆمرى ئاخىرلاشتى. پادىشاھلىق ئۇ دانىشمەنگە مىراس قالدى. ئۇ ئۆز دىياردا قېپقالغان دوستى بۇ دانىشمەننىڭ پادىشاھ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، دەرھال سەپەرگە چىقتى. پەلەكنىڭ زۇلمىدىن جىسمى پايمال بولغان ھالدا بۇ ئەلگە يېتىپ كەلدى. كۆردىكى، دوستى راستتىنلا پادىشاھ بولغاندى. پادىشاھ بۇ دوستىنىڭ كەلگەنلىكىدىن مەمنۇن بولدى. شۇڭا ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلىپ، ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىگە يەتكۈزدى.

ئۆز يۇرتىدا خارۇزار بولۇپ، كىشىلەر ئالدىدا مېھنەت ۋە مۇشەققەت چەككەن، ھاقارەتلەنگەن بىر ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ ۋەزىرلىككە ئېرىشكەنلىكى سەپەرنىڭ خاسىيىتىدۇر. ئالدىدا سەپەر قىلغان دوستىنىڭ سەپىرى كامالەتكە يەتكەنلىكى ئۈچۈن، سەلتەنەتكە سازاۋەر بولدى.

ھوشيار ئۇستاز نەسھىتىنىڭ قەدرىنى بىلمەي، ئىش ئۆتكەندە قىلغان پۇشايمىنىدىن پايدا تاپالمىغان غاپىل يىگىتنىڭ ھېكايىتى

ئاڭلىشىمچە، ئىلگىرى بىر ياش يىگىت بار ئىدى. ئۇنىڭ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چېھرىمۇ دىلنى مەپتۇن قىلغۇدەك دەرىجىدە يېقىملىق ئىدى. بىراق ئۇ ئۆز ياشلىقىنىڭ تەقەززاسىدىن بىھۇدە ئىشلارنى قىلىپ، قىش ـ ياز نەغمە ۋە شاراب بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭ تەرىقەت ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاق يولىدا پىر ئۇستاز دەرىجىسىگە يەتكەن بىر ھەقەمسايىسى بار ئىدى، ئۇ يىگىت بىلەن تەڭ دېمەتلىك

ئىدى. بۇ يىگىتنىڭ ناشايان ئىشلىرى ۋە غەلۋە ـ ماجىرالىرى توپەيلىدىن، كۆپ تەڭلىكتە قالاتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا دائىم سىلىق ۋە يېقىملىق لەۋزى بىلەن پەند ـ نەسىھەتلەرنى قىلاتتى. لېكىن ئۇ يىگىت نەسىھەتنى قوبۇل قىلماي: «ياشلىق دېگەن راھەت ـ پاراغەتنىڭ پەيزىنى سۈرىدىغان، قېرىلىق بولسا، تائەت ـ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان مەزگىلدۇر. تەقۋادارلىق، پەرھىزكارلىقنى قېرىغان مەزگىلدە قىلغان ياخشى» دەپ جاۋاب بېرەتتى. ئۇ دائىم شاراب بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىپ، كۈنىنى ئۆتكۈزەتتى. ياشلىق مەزگىلى ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرىدا مادار، تېنىدە قۇۋۋەت قالمىدى. ئۇ ئەمدى تائەت ـ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئادەتلىنىپ قالغان پاسىقلىق توپەيلىدىن ئىبادەت قىلالمىدى. قىلغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن قىلچىلىك زوق ۋە ھۇزۇر ئالالمىدى. ئۇ يىگىت شۇ ھالەتتە قېرىپ ئۆمرى ئاخىرلاشتى. بۇ چاغدا پىر ئۇستاز ئۇنىڭ ياتقان يېرىگە كىردى. ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇستاز ئۇنىڭغا ئېچىنغان ھالدا بېشىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرى قىلغان يامان ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلىۋاتقانلىقىنى بىلدى.

ـــ قانچە قېتىملاپ پەند ـ نەسىھەت قىلغانىدىم، ـــ دېدى ئۇستاز ئۇنىڭغا، ـــ لېكىن سەن قۇلاق سالماي، ئورۇنسىز ئىشلارنى قىلدىڭ. بېشىڭغا مۇنداق كۈنلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانمىدىڭ؟

ئۇ كىشى لېۋىنى ئارانلا مىدىرلىتىپ:

ـــ ئۇ چاغدا مۇنداق تەجرىبە مېنىڭ بېشىمدىن

ئۆتمىگەنىدى. قىرىغان چېغىمدا بۇنداق زەئىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىمنى بىلگەن بولسام، ياش ۋاقتىمدا ھەرگىز يامان ئىشلارغا يولىماس ئىدىم، — دېدى.

— مەن ساڭا نەسىھەت قىلغان چاغلاردا ئاتاڭ نەچچە ياشلاردا بار ئىدى؟ — دەپ سورىدى ئۇستاز ئۇنىڭدىن.

ئۇ كىشى ھېسابلاپ كۆرۈپ:

— بىر يۈز ئون ئىككى ياشتا، — دەپ جاۋاب بەردى.

— شۇ چاغدا ئاتاڭمۇ سېنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىڭدەك زەئىپ ھالەتتە بولغىيدى، — دېدى ئۇستاز كۈلۈمسىرىگەن ھالدا، — ساڭا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق تەجرىبە بولامدۇ؟

ئۇ كىشى ئاڭلاپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولدى.

بىر سودىگەرنىڭ ھېكايىتى

ئەدەن مەملىكەتتە بىر سودىگەر بارئىدى. سودا - تىجارەت ئىشلىرىدا ناھايىتى ماھىر ۋە دانا ئىدى. ئۇنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا پەرزەنتى بار ئىدى. ئۇ ھەر ئون كۈندە بىر شەھەرگە يۆتكىلىپ توختىماستىن تىجارەت قىلاتتى. يۈك - تاق ۋە كاجۇۋىلىرى تۆگە ئۈستىدىلا تۇراتتى. دائىم سەپەر قىلىپ بىردەم تىنىم تاپمايتتى. شۇ ئادىتى بويىچە بىر كۈنى يەنە يولغا چىقتى. ئۇ كېچىسى بىر باياۋاندا ئوغلى ۋە خىزمەتكارلىرى بىلەن سودا - تىجارەتنىڭ تەدبىرلىرى ۋە تاغ - دەريا، دەشت - سەھرالارنىڭ گەپ - سۆزلىرى ھەققىدە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي پاراڭ سېلىشىپ كېتىۋاتقىنىدا، تۇساتتىن قاراقچىلار باستۇرۇپ كەلدى. سودىگەرلەر جانلىرىنى قۇتقۇزۇش

www.uyghurkitap.com

ئۇچۇن ھېچنېمىگە قارىماستىن تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىر تەرەپكە قاراپ قېچىپ، ھەربىرى بىردىن ئەلگە بېرىپ توختىدى. سودىگەر توختاپ ھوشىنى تېپىپ قارىسا، ئوغلى يوق تۇرغۇدەك. ئوغلىدىن ئايرىلغان بۇ سودىگەر يۈرەك ـ باغرى پارە ـ پارە بولۇپ زار ـ زار يىغلىدى. يېنىنى ئاختۇرغانىدى، بېلىگە تۇگۇۋالغان مىڭ تىللا ئالتۇنى قېپقاپتۇ. ئۇ مۇشۇ دەسمايە بىلەن ھەرەم تەرەپلەرگە بېرىپ ئوغلىنى ئىزدەش ۋە تەڭرىگە تېۋىنىش قارارىغا كەلدى. ئۇ نالە ـ زار قىلغان ھالدا بىر مەملىكەتكە يېتىپ كەلدى. سودىگەر شەھەر ئىچىگە كىرىش بىلەنلا بىر توپ جامائەتنىڭ بىر ئادەمنى باغلاپ، ئۆلتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى. جاللات ئۇنىڭ بېشىدا قىلىچ تەڭلەپ تۇرۇپ كۆپچىلىككە:

— بۇ بىر ئاجىز بىچارىنى ئۆلتۈردى. شەرئەت بويىچە بۇ قاتىلغا ئۆلگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۇچۇن مىڭ تىللا ئالتۇن تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى. ئەگەر ئالتۇننى تاپشۇرالمىسا، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدۇ. قېنى ئاراڭلاردا مىڭ تىللا تاپشۇرۇپ، ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان كىشى بارمۇ؟! — دەپ جار سېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىدى. ئۇ يىگىتنىڭ پۈتۈن بەدىنى قانغا چىلىشىپ كەتكەن، يۈزلىرى جىگەر رەڭگىدە بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا ئۆلۈمدىن باشقا يول قالمىغانىدى. سودىگەرنىڭ ئىچى ئاغرىپ، بېلىگە تۇگۇۋالغان مىڭ تىللانى جاللاتقا بەردى. جاللات بۇ يىگىتنى سودىگەرگە تاپشۇرۇپ بەردى. سودىگەر ئۇنى ئېلىپ بېرىپ يۇيۇندۇردى. يۈز ـ

كۆزلىرى ۋە پۈتكۈل بەدىنىدە قېتىپ قالغان جىگەررەڭ قانلارنى تازىلىدى. قارىسا، قۇتقۇزۇۋالغىنى دەل ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسى ئىدى. بۇ ئىش بىلەن سودىگەرنىڭ دىل پارىسى ساقايدى. بۇ ئاتا ـ بالا كۆزلىرىدىن قانلىق ياشلارنى ئاققۇزۇپ كۆرۈشتى.

— ئەي جىگىرىمنىڭ پارىسى، كۆزلىرىمنىڭ قارىسى، — دېدى سودىگەر ئوغلىغا، — جۇدالىقتا ئۆتكەن ئەھۋالىڭنى بايان قىلغىن.

يىگىت:

— ئاشۇ ۋەقە يۈز بەرگەن كېچىسى مەن قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىم. ئۇلار مېنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولۇشتى. لېكىن يەنە بۇ نىيىتىدىن يېنىپ، قېنىمدىن كەچتى، «بۇنى ئۆلتۈرگەندىن كۆرە، ئۆزىمىزگە ياردەمچى قىلىۋالايلى» دەپ مەسلىھەتلەشتى. شۇ سەۋەبتىن مەن ئۇلارغا تەۋە مالايغا ئايلىنىپ قالدىم. بۈگۈن ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ بۇ جامائەت بىلەن ئۇرۇشتى ۋە بىر بىچارىنى ئۆلتۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قېچىپ كەتتى. مەن تۇتۇلۇپ قالدىم. جامائەت مېنى ئۆلگەن كىشىنىڭ بەدىلىگە ئەسىر قىلىۋالدى. بۇ ئەھۋالنى ھاكىمغا مەلۇم قىلىپ، مېنى ئۆلگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تاپشۇردى. شۇ تۈپەيلىدىن ئۆمرۈم قۇياشى زاۋاللىققا يۈزلەنگەندە، سەن كېلىپ مېنى تونۇمىغان بولساڭمۇ ساخاۋەتلىك قولۇڭنى سۇنۇپ، ئالتۇن بېرىپ جېنىمنى سېتىۋالدىڭ، — دەپ پۈتكۈل ئەھۋاللارنى سۆزلەپ ئۆتتى.

بۇ ئەھۋاللارنى بىلگەن خالايىق ئۇنى مۇشۇ يۇرتنىڭ

شاھىغا مەلۇم قىلدى. پادىشاھ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، سودىگەرنىڭ مەرد ۋە سېخىيلىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىلگىرىكىدىنمۇ كۆپ دەسمايە بەردى. يىگىتكىمۇ ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى. ساخاۋەت ۋە مۇرۇۋۋەت يامغۇرى ياغقانلا يەردىن ئاقىۋەت مۇشۇنداق گۈللەر ئېچىلىدۇ.

ئەردەشىرنىڭ ھېكايىتى

پۈتكۈل شاھلار تائىپىسى ئىچىدە ئەردەشىر ناھايىتى ئەقىللىق، سۆزمەن، شىجائەتلىك ۋە دانىشمەن پادىشاھ ئىدى. ئۇ پادىشاھ ئەردەۋان بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالدى. ئىككى تەرەپ لەشكىري جەڭ قىلىشقا تەييار بولدى. لېكىن ئەردەۋان قوشۇنى كۈچلۈك، ئەردەشىرنىڭ قوشۇنى بولسا ئاجىز ئىدى. ئەردەشىرنىڭ غەيرەت - شىجائىتى سەۋەبىدىن قوشۇنلىرى چېكىنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەردەۋان قوشۇنىنى يېڭىپ، ئالغا ئىلگىرىلەپمۇ كېتەلمىدى. ئەردەشىر كۆڭلىدە: بىرەر سۈلھ يولىنى تېپىپ، خەلقىم ۋە يۇرتۇمنى بۇ ئۇرۇشنىڭ خانىۋەيرانچىلىقىدىن قۇتقۇزاي دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئەردەۋانغا كۆڭۈل قويۇپ ئەلچى ئەۋەتتى. ئەردەشىر قوشۇنىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئەردەۋان ئەردەشىرنىڭ ئۆزرىخاھلىقىنى ۋە يارىشىش تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىدى.

ئەلقىسسە، ئەردەشىرنىڭ لەشكىرى ئىچىدە بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇ ھەمىشە ئەردەشىرنىڭ ئوردىسى ۋە قوشۇنى ئىچىدىكى مەخپىي ئەھۋاللارنى ئەردەۋانغا يەتكۈزۈپ تۇراتتى، ئەردەشىرنىڭ قىلغان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنىڭ

ھەممىسىنى خەت ئارقىلىق ئەردەۋانغا توختاۋسىز ھالدا يوللاپ تۇراتتى. كىشىلەر بۇ ئادەمنىڭ ئىشلىرى توغرۇلۇق ئەردەشىرگە بىرقانچە قېتىم مەلۇمات بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەردەشىر ئۇنىڭغا چېقىلمىدى، ھېچ نەرسىمۇ دېمىدى. ئەردەۋان قوشۇنى بىر كۈنلۈك يەرگىچە يېقىنلاپ كەلدى. لېكىن ئەردەشىر قىلچە پەرۋا قىلمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئاجايىپ بىر مەسلىھەت كەلگەنىدى. ئۇ بارلىق دۆلەت كاتىپلىرىنى چاقىرىپ مەخپىي يىغىن ئاچتى. ئەردەشىر بارلىق ۋەزىر ۋە ئەمىرلىرىگە مۇنداق خىتاب قىلدى:

— سىلەر ئەردەۋاننىڭ شان - شەۋكىتى ۋە ھەيۋەت - ھەشەمىتىدىن ئانچە قورقۇپ كەتمەڭلار. قادىر تەڭرى ماڭا ناھايىتى كۆپ ئىلتىپات كۆرسىتىدىغان بولدى. بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشالمەن. بۇ ئەھۋالنى سىلەرگە ئېيتىپ بېرەي، ئەمما، ھېچكىمگە ئېيتماڭلار. بۇ سىرنى مۇتلەق مەخپىي تۇتۇڭلار.

مەجلىس ئەھلىنىڭ ھەممىسى بۇ ئىشنى ھېچ كىشىگە ئاشكارىلىماسلىق ھەققىدە ۋەدە بېرىشتى. ئەردەشىر سۆزىنى خۇشال ھالدا داۋاملاشتۇردى:

— ماڭا ئەردەۋاننىڭ مەخسۇس پالۋانلىرى ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىدىن بىرنەچچىسى خەت يېزىپ ئەۋەتتى. ئۇلار خېتىدە: «بىزگە ئەردەۋاندىن ناھايىتى كۆپ زۇلۇم يەتتى. ئۇ بىزگە بەكمۇ ئۇۋال قىلدى. ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىدۇق. بۇ ئەھۋالنى سىلەرمۇ ئاڭلىغانسىلەر. شۇڭا بىز بىرنەچچە پالۋان ۋە ساراي ئۇلۇغلىرى بىر بولۇپ بۇ خەتنى يازدۇق، مەقسىتىمىز شۇكى، تەڭرى خالىسا، ئەتە لەشكەرلەر يۈزمۇ يۈز

بولۇپ سەپ تۈزگەندە، بىز بىر نەچچەيلەن ئەردەۋان قەيەردە بولسا شۇ يەردە بېشىنى كېسىپ جازاسىنى بېرىمىز. ئۇنىڭ بېشىنى ساڭا تەقدىم قىلىمىز» دەپ يېزىپتۇ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئەردەشىرنىڭ سىپاھ ۋە بەگلىرى ناھايىتى خۇشال بولدى. ئەردەشىرنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بىردىنلا روھلۇق ۋە جەڭگىۋار بولۇپ كەتتى. ئەردەۋانغا خەت ـ خەۋەر يوللاپ تۇرىدىغان ھېلىقى كىشى بۇ خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاپ، يەنە خەت يېزىپ ئەردەۋانغا ئەۋەتتى. بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ئەردەۋاننىڭ ئىچىگە ۋەھىمە چۈشتى. يا جەڭ قىلىشقا، ياكى ئۆزىگە قەست قىلماقچى بولغانلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا پېتىنالماي، ئىككىلىنىپ قالدى. ئاخىر ئۇنىڭ جاسارىتى سۇسلىشىپ، ئەردەشىر بىلەن سۈلھ تۈزۈشكە ئادەم ئەۋەتتى. ئەردەشىر ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراستى بىلەن ئارزۇسىغا يەتتى.

بەھرام گورنىڭ ھېكايىتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، پادىشاھ بەھرام گور بىر كۈنى ئوۋ ئوۋلاشقا چىقتى. ئۇ بىر قۇلۇنىنى قوغلايمەن دەپ ئۆز لەشكەرلىرىدىن يىراقلىشىپ كەتتى. ئۇ قوغلا ـ قوغلا ئاخىر بىر مەھەللىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردە بىرقانچە چېدىر ئۆيلۈك كىشى بار ئىدى. ئۇ چېدىرلارنىڭ قېشىدا بىر دەرەخ بار ئىدى، بەھرام گور ئاشۇ دەرەخنىڭ سايىسىگە كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. ئاندىن چېدىر ئىگىلىرىدىن ئۈچ كىشىنى تېپىپ:

— مەن ھازىر سىلەرنىڭ مەھەللىگە مېھمانمەن. مەزە بولسا ئاچىقىپ مېنى مېھمان قىلىڭلار، مەن سىلەرنىڭ

ياردىمىڭلار بىلەن قورسىقىمنى ئازراق توقلىۋالاي، — دېدى.

ئۇ چېدىر ئىگىلىرىدىن بىرى ھەددىدىن ئارتۇق بېخىل ۋە ھىممىتى پەس كىشى ئىدى. شۇڭا شاھنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئىلتىماسىغا قىلچە پىسەنت قىلمىدى. يەنە بىرى ھەددىدىن زىيادە ئىسراپخور ۋە بۇزۇپ - چاچىدىغان كىشى ئىدى. شۇڭا ئۇ كىشى شاھ بەھرامنى مېھمان قىلىش ئۈچۈن بىرقانچە قوينى ئۆلتۈرۈپ كاتتا زىياپەتكە تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى. بىراق ئۇ كىشىنىڭ ئېسىل تائاملىرى تەييار بولۇپ بولغۇچە، ئاچلىق ئازابى شاھ بەھرامنىڭ مېڭىسىدىن تۈتۈن چىقىرىۋەتتى. ئۇ كىشىنىڭ كاتتا نازۇنېمەتلىرى بوگۈن پىشىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. بىراق يەنە بىر كىشى ناھايىتى ئەقىللىق، دانىشمەن ئادەم ئىدى. ئۇنىڭغا ئەقىل - پاراستى يولباشچى بولدى - دە، شاھ بەھرامنى ئۆز چېدىرىغا باشلاپ، ئۇنىڭ ئالدىغا دەرھال بىرنەچچە نان بىلەن بىر ئاياغ قېتىقنى ئەكەلدى. ئۇ كىشى شاھنى مەزىگە تەكلىپ قىلدى. شاھ بەھرام بۇ مەزىدىن قانغۇدەك يەپ، بىتاقەتلىك ۋە ئاچلىق ئازابىدىن قۇتۇلدى. راھەتلىنىپ ئارام ئالدى. بەھرام گور بىر پەستىن كېيىن مەزە قويغان كىشىگە ناھايىتى كۆپ ئالتۇن، كۈمۈش ۋە خەزىنە - دەپىنىنى بېرىپ، ئۇنى ئەزىزلىدى. كۆڭلى پەس بېخىل كىشىنىڭ قاتتىق دەككىسىنى بېرىپ، ئۇنى سەگىتىپ قويدى. ئورۇنسىز بۇزۇپ - چاچىدىغان ئىسراپخور كىشىگە ھەددى - ھېسابسىز تەنە ۋە كىنايىلەرنى قىلىپ، ئۇنىڭ بۇزۇپ - چاچقان مۈلكىنى تۆلەپ بېرىپ قايتىپ كەتتى. سەن بۇ ئۈچ كىشىنىڭ ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگىن، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك پەرق

بار؟ بەھرام گورنىڭ بۇ قىلغىنى ئىنتايىن توغرا ۋە ئادىل بولغان.

بۇلبۇلنىڭ ھېكايىتى

باھار كېلىپ گۈل ئېچىلغاندا، بىر باغنىڭ ئىچىدە بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقتى. بۇ باغدا دائىم تۇرۇشلۇق بىر قاغا بۇلبۇلنى ئەيىبلەپ تاپا ـ تەنە قىلغىلى تۇردى:

ــــ ھەي بىھۇدە سۆزلەيدىغان ساراڭ، ــــ دېدى ئۇ بۇلبۇلغا، ــــ سېنىڭ ھەر يىلى بۇ يەرگە كېلىپ بىر ئاي ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇ چىمەننى غەمكىن ۋە خامۇش ھالدا كېزىسەن. پەقەت بىر ئايلا نالە ـ زار، غەلۋە ـ غوۋغا قىلىسەن. سەندە بىرەر ئىشقا سالماقلىق، مۇقىملىق دېگەن نەرسە بارمۇ؟ مۇشۇنداق يەڭگىلتەكلىكىڭ ۋە تۇراقسىزلىقىڭ بىلەن چىمەن قۇشلىرىدىن ئۇيالمامسەن؟!

ــــ ئەي ئەقىلسىز، ــــ دېدى بۇلبۇل قاغىغا جاۋاب بېرىپ، ــــ سەن ئىشق دېگەننى چۈشەنمەيسەن، مېنىڭ كۆيۈپ، ئۆرتىنىشلىرىمنى قانداقمۇ سېزەلەيسەن؟! باغدا ئون بىر ئاي گۈل يوق. شۇڭا بۇ كۈنلەردە مېنىڭ تىرىكچىلىكىم خۇددى سېنىڭ رەڭگىڭدەك قارا بولىدۇ، مەندە غەم ـ غۇسسە ۋە دەرد ـ ئەلەم كېچە ـ كۈندۈز كەم بولمايدۇ. ئەمما باھار شاماللىرى كەلگەندە، گۈل ئېچىلىپ، جىلۋىلىنىدۇ. ئۇنىڭ جىسمى چىن ئىپاردەك خۇش پۇراق چېچىشقا باشلايدۇ. چىمەننىڭ گۈزەل ھۆسنى ماڭا ئىشق ئوتىنى زىيادە سالىدۇ.

پەرياد - پىغان بىلەن ناۋا قىلىشىمنىڭ سەۋەبى مانا شۇ. چىمەندىن چۆل كەبى گۈل كېتىپ قالغاندا، مەن باغدا كىم بىلەن ھەمراھ بولىمەن؟ ساڭا ئوخشاش كۆمۈر بىلەنمۇ؟! ساڭا ئوخشاش قارا قوڭغۇزنىڭ ھاياتىغا گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى دەخلى قىلسا كېرەك. سەن ئاشۇ ھالىتىڭ بىلەن مېنىڭ ئەھۋالىمنى قاچانمۇ چۈشىنەرسەن؟! شۇڭا ساڭا سۆزلىگىنىمنىڭ نېمە پايدىسى؟ سەن بىلەن سۆزلەشمىگىنىم ياخشىراق.

بۇلبۇل ئىشق دەردىنى يۇقىرىقىدەك بايان قىلغانىدى، قاغا ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرالماي قارىداپ كەتتى. قاغا بەئەينى قىش كۈنلىرىدىكى بۇلبۇلدەك جىمىپلا كەتتى.

سۇ ئىزدەپ دېڭىز دولقۇنلىرىغا يۈرۈش قىلغان بېلىقلارنىڭ ھېكايىسى

بىر دەريادا نۇرغۇن بېلىقلار توپى بار ئىدى. ئۇلار ھەمىشە سۇ تېپىش ئۈچۈن تەشنا بولۇپ يۈرۈشەتتى. ئۇلار سۇغا ئېرىشىشنىڭ ئارزۇسىدا: «سۇنىڭ رەڭگى ۋە تەمى قانداقتۇر؟ ئۇنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىنى بەكمۇ كۆرگىمىز بار» دېيىشەتتى. ھەممە بېلىقلارنىڭ جىسمى ئاشۇ ئارزۇ - ئارمان ئوتلىرىدا كۆيەتتى يۇ، لېكىن ھېچبىرى سۇغا ئېرىشكەندەك ئەمەس ئىدى. ئاخىر بىر بېلىق ئۆكۈنگەن ھالدا: «دېڭىز دولقۇنىدا بىر چوڭ ياشلىق لەھەڭ بار. ئۈمىدىم شۇكى، ئۇ بىزگە سۇ بار جاينى ئېيتىپ بېرىپ، بىزنىڭ مۇشكۇللىرىمىزنى ئاسان قىلغۇسى» دېدى. ھەممە بېلىقلار سۇغا يېتىش ئارزۇسىدا

www.uyghurkitap.com

دېڭىز تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئۇلار نۇرغۇن تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق دېڭىز دولقۇنىغا يېقىنلاشتى. ئۇلار دولقۇن ئەتراپىغا يىغىلغاندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى پىرقىراۋاتقان پەلەكتەك قايىنامنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بۇ يەردىكى دولقۇن ۋە قايناملارنىڭ تىك كۆتۈرۈلۈشلىرى سەۋەبىدىن بېلىقلار تەرەپ - تەرەپلەرگە بېرىپ چۈشۈپ، بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ كەتتى. ئۇلار قورققىنىدىن تال ياپرىقىدەك تىترەشكە باشلىدى. شۇ چاغدا دېڭىز قاتتىق چايقالدى. ھېلىقى لەھەڭ پەيدا بولۇپ، بۇ يەردىكى بىر - بىرىدىن جۇدا بولغان بېلىقلارنىڭ ھەممىسىنى يالماپ يۇتۇپ، قورساقىغا يىغدى. ئۇ بېلىقلار لەھەڭنىڭ قورساقىغا كىرگەندىن كېيىن، ئىلگىرى ئۆز ئۆمرىنىڭ پۈتۈنلەي سۇ ئىچىدە ئۆتكەنلىكىنى بىلدى. ئەمما ھەسرەت - نادامەت قىلغان بىلەن پايدىسى بولمىدى. ھەممىسى لەھەڭنىڭ قورساقىدا جېنىدىن جۇدا بولدى.

شۇنى بىلگىنكى، ھەربىر ئىنساننىڭ ۋۇجۇدىدا بىر يوشۇرۇن خەزىنە بار. سېنىڭ تەبىئىتىڭ ئۆزۈڭدىكى بۇ خەزىنىنى بىلىشكە ئاجىزدۇر. ئۇ خەزىنە سەندە پىنھان ئەمەس، بەلكى سەن ئۇ خەزىنە ئىچىدە يوقالغاندۇرسەن. لېكىن نادانلىقىڭ تۈپەيلىدىن ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ چۈشىنەلمەيسەن. سەن ھەسەتخورلۇق ۋە تەكەببۇرلۇق قايناملىرىدا ماكان تۇتساڭ، يوقلۇق لەھەڭگە يەم بولىسەن. ئۇ چاغدا بۇ ئاۋۋال ئايان بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن ساڭا نېمە پايدا؟ پەقەت ئەزەلدىنلا ئۆز تىلىكىڭ ئىچىدە غەرق بولۇپ ئۆتكەنلىكىڭنى بىلىپ قالىسەن، خالاس. سەن ئاجايىپ - غارايىباتلارغا يول تاپىمەن دەپ ئارزۇ قىلىسەن؟!

ئاگاھ بولغىنىكى، ئاجايىپ ـ غارايىباتلارنىڭ ھەممىسى ئۆزۈڭدە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزۈڭنى بىلگىن ـ دە، توغرا يولغا قەدەم قويغىن. ئۇنداق قىلماي كېيىن نادامەت چەككەننىڭ پايدىسى يوق.

مەجنۇننىڭ ھېكايىسى (2)

مەجنۇن نەچچە مەزگىل ئىشق ۋە پىراق ئوتىدا كۆيۈپ پىشىپ يۈردى. چۈنكى ئۇ لەيلىدىن ئايرىلىپ، ياردىن يىراقتا قالغانىدى. جۇدالىق دەردلىرىدىن ئۇنىڭ تېنى ياداپ كەتتى. پىراق تىغىنىڭ ئېغىر يۈكى ئۇنىڭ ئاجىز جىسمىنى باستى. ئۇ يۈرىكىدە مۇھەببەت ئوتلىرىنىڭ يالقۇنجاپ كۆيگەنلىكى تۈپەيلىدىن بۇ غەمكىن جىنىدىن تويغانىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ھىجران ئازابىغا چىدىغۇچىلىكى قالمىغانىدى. جۇدالىق كۈلپەتلىرى ئۇنى ھالاك قىلىشقا يېقىنلاشقانىدى. مەجنۇن ئاخىر بىر كۈنى نەجد تېغىنىڭ ئۈستىگە چىقتى. ئۇ مۇشۇ تاغدىن ئۆزىنى پەسكە تاشلاش ئارقىلىق بۇ ئازابتىن قۇتۇلماقچى بولدى. ئۇ مۇشۇنداق قىلىشنى جۇدالىققا ئەسىر بولغاندىن، ھىجران ئازابىدىن كۆپ ياخشى دەپ بىلدى. ئۇ قىيا ئۈستىگە كېلىپ ئۆزىنى تاشلىماقچى بولۇۋاتقاندا، بىر خەۋەرچى ئۇنىڭغا لەيلىنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەلدى. ئۇ لەيلىنىڭ يازغان خېتىنى مەجنۇنغا بەردى. بۇ خەت ئۇنىڭ كۆيۈك ئازابىنى بىر ئاز پەسەيتتى. مەجنۇن ئۇ خەتنىڭ خۇشاللىقىدا ئۆز كۆڭلىنى، تاغنى ۋە قىيانىمۇ ئۇنتۇدى. ئۆزىنى تاشلىماقچى بولغانلىقىنىمۇ ئېسىدىن چىقاردى. ئۇ

خەت مەجنۇننى ئۆلۈمدىن ساقلاپ، ئۇنىڭ جېنىنى قوغداپ قالدى. مەجنۇن شۇ خەت بىلەن نەچچە يىل كۆڭلىنى خۇشال تۇتتى. چۈنكى ئۇ خەت مەجنۇننىڭ جېنىغا باغلانغانىدى.

بىر پارچە خەت ئۆلۈمدىن قۇتقۇزالىغان يەردە، ۋىسال پەيتى كىشىگە مەڭگۈلۈك هايات بەخش ئەتسە ئەجەب ئەمەس.

بىر كەپتەرنىڭ هېكايىتى

بىر خەۋەرچى كەپتەر بار ئىدى. ئۇ بىر ئاشىقنىڭ خېتىنى مەشۇقىغا يەتكۈزمەن دەپ، هاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ، غۇلاچلاپ ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. توساتتىنلا بىر پادىشاھ ئۇنىڭغا قىلتاق قۇرۇپ تۇتۇۋالدى. ئۇنىڭ قاناتلىرىنى مەجرۇھ قىلىپ، ئۆيىگە سولىۋالدى. پەلەكنىڭ رەھىمسىزلىكى تۈپەيلىدىن ئۇ كەپتەر بىرنەچچە يىل سولاقتا ياتتى. گەرچە ئۇنىڭ سولانغان جايى جەننەتتەك گۈزەل بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كەپتەرنىڭ نەزىرىدە زىنداندىنمۇ بەتتەررەك ئىدى.

بىر كۈنى ئۇ كەپتەر پادىشاھنىڭ قەسىرىدىن قۇتۇلۇپ قېچىپ كەتتى. ئۇ خۇشال ـ خۇرام هالدا هاۋادا پەرۋاز قىلدى. ئۆزىنىڭ دىيارىنى ئىزدەپ، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە نەزەر سېلىپ، كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. نەچچە كۈنلۈك يولنى بىردەمدىلا بېسىپ، ئۆز دىيارىغا يېتىپ كەلدى. لېكىن دەۋران زۇلمى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ يۇرتى ئۆزگىرىپ ۋەيران بولغانىدى. كەپتەر بۇ يەرگە مىڭ بىر جاپا ـ مۇشەققەتتە يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆز ئۆيىنى تاپالمىدى. لېكىن كەپتەر ئۇچۇشنى توختاتماستىن، ئۆز ئۆيىنىڭ

خارابىسىنى ئىزدىدى.

نۇرغۇنلىغان كىشىلەر تام ئۈستىگە دانلارنى چېچىپ، ئۇ كەپتەرنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن، تالايلىغان قاپقان ـ تۇزاقلارنى قۇردى، ناھايىتى كۆپ تىرىشىپ باقتى. لېكىن كەپتەر ئۇلارنىڭ بىرىگىمۇ ئىلتىپات قىلمىدى. توختىماستىن قانات قېقىپ نەچچە نۆۋەت دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ، ئۆز ئۇۋىسىنىڭ تېمىنى ئىزدىدى. ئۇ ئېھتىيات بىلەن ئىزدەپ، ئاخىر بۇزۇلغان ئۇۋىسىنىڭ تېمىنى تاپتى ـ دە، ئۇ يەرگە قونۇپ چەكسىز خۇشاللىقتا چۆمدى. ئۇ كەپتەرگە تونۇشلۇق بۇ ۋەيرانە ئۇۋا پادىشاھنىڭ ناتونۇش ئالتۇن قەسىرىدىن مىڭ مەرتىۋە ئەلادۇر. ھەقىقەت كۆزى بىلەن نەزەر سالىدىغان بولساق، قۇشلار ئۈچۈن ياقۇت ـ مەرۋايىتلار بىلەن بېزەلگەن قەپەستىن تىكەن ـ چاتقاللار بىلەن ئورالغان ئۆز ئۇۋىسى ياخشىدۇر.

مەشرىقتە خەزىنىگە ئېرىشكەن بىر ئادەمنىڭ ھېكايىتى

بىر كىشى مەشرىقتە بىر خەزىنىنى تاپتى. ئۇ خەزىنە پۇتۇنلەي قىممەت باھالىق جاۋاھىراتلار بىلەن تولغانىدى. خەزىنىنىڭ ئىشىكىگە: «بۇ خەزىنىنى تاپقان كىشى مەغرىب دىيارىغا بارسا، پالان يەردە بۇنىڭدىنمۇ كاتتىراق بىر خەزىنە بار. ئۇنىمۇ تېپىۋالسۇن» دېگەن خەت يېزىلغانىدى. ئۇ خام تەمە كىشى بۇ خەتنى ئوقۇغاندىن كېيىن: ھەر ئىككىلا خەزىنىگە ئىگە بولاي، دەپ ئويلاپ، بۇ يەردىكى خەزىنىنى ئۆز جايىدا يوشۇرۇپ قويىدى ـ دە، ھىممەت كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، مەغرىب تەرەپكە يول ئالدى. نەچچە يىل دەشت ـ

باياۋانلارنى كېزىپ، تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ، دەريا ـ دېڭىزلاردىن ئۆتۈپ، يۈز مىڭلارچە بالا ـ قازا ۋە جەبىر ـ جاپالارنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئاخىر ئىزدىگەن يەرگە يېتىپ كەلدى. لېكىن ئۇ خەزىنىنى تېپىش بىلەنلا ئەجىلى توشۇپ، ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ بىچارە يا بۇ خەزىنىدىن بەھرىمەن بولالمىدى، ياكى ئۇ خەزىنىدىن پايدىلىنالمىدى. ئۆمۈر بويى تالاي جاپا ـ مۇشەققەتنى چېكىپ، ئاخىر جېنىدىن ئايرىلدى.

شۇنى بىلگىنكى، دەريا ۋە قۇرۇقلۇقلارنى بويسۇندۇرغان كىشى پادىشاھ ئەمەس، بەلكى تەڭرى بەرگەن نېسىۋىگە ئېرىشكەن كىشى پادىشاھتۇر. كىمكى بۇ مەنىنى چۈشىنىپ يېتەلىسە، شۇ كىشى ئەقىللىق ۋە بەختىيار كىشىدۇر.

ھېكمەت

ئىسكەندەر سوقراتتىن مۇنداق سوئال سورىدى:

— ئەي بۈيۈك دانىشمەن، شۇنى بايان قىلغىنكى، پۈتۈن يەر يۈزىنى سۇ قورشاپ تۇرغان بولسا بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ نېمىشقا ئۇ سۇ پۈتكۈل يەر يۈزىنى بېسىپ كەتمىدى. نېمە ئۈچۈن «رۇبئى مەسكۇن»دىن ئىبارەت بۇ تۆتتىن بىر قىسىم يەرگە كەلگەندە سۇ ئاز كېلىپ قالدى؟ مۇھىت دېڭىزدىن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان يەتتە چوڭ دېڭىز نېمە ئۈچۈن زېمىن يۈزىنى پۈتۈنلەي بېسىۋالالمايدۇ؟ بۇنىڭدا قانداق سىر ـ ھېكمەت بار؟

— ئەي دېڭىز بىلەن تەڭداش پادىشاھ، — دېدى سوقرات جاۋاب بېرىپ، — ھۆكۈمالار ئالدىدا شۇ نەرسە

www.uyghurkitap.com

ئايانكى، يەر تۈپتۈز ۋە ياپىلاق بولماستىن، بەلكى ئېگىز ـ پەس ۋە يۇمىلاقتۇر. سۇ بولسا چوڭقۇر يەرگىلا مايىلدۇر. ئەگەر يامغۇر سەۋەبىدىن سەل كەلسە، ھامان ئۇ سەل ئېگىزدىن پەس يەرلەرگە قاراپ ئاقىدۇ. ئېگىز يەرلەرگە چىقمايدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاشلا دېڭىز سۈيىمۇ ئېگىز يەرلەرگە چىقمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن دېڭىزلارنىڭ سۈيى يەر يۈزىنى پۈتۈنلەي بېسىپ كەتمەيدۇ.

ئىسكەندەر بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ قايىل بولۇپ، سوقراتقا ئاپىرىن ئېيتتى.

جاھان بەزمىسى

جاھان بەزمىسىنىڭ ساقىيلىرى شۇ قەدەر ھاياسىزكى، ئۇلار ئۆمۈر پىيالىسىگە ئۆلۈم زەھىرىنى قوشۇپ غاپىل بىلەن ھوشيارنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ. ھايات بېغىنىڭ باغۋەنلىرى شۇ دەرىجىدە ۋاپاسىزدۇركى، ئۇلار تىرىكلىك شاخلىرىنى ئەجەل تىغى بىلەن كېسىشتە پادىشاھ بىلەن گادايىنى پەرق ئەتمەيدۇ. بۇ بولسا ئالەمدىن ئىبارەت چاڭ ـ توزاندىن ئېتەك سىلكىشكە ئىشارەت ۋە بۇ ھالاكەت گىردابىدىن قول ئۈزۈشتىن بېشارەتتۇر.

ئەي كۆڭۈل، بۇ جاھان تۇراقسىزدۇر، ئۇنىڭدىن ۋاپا كېلەرمىكىن دەپ تەمە قىلما. بۇ جاھان بىر چوڭ كېسەكتىنلا ئىبارەت، بۇ كېسەكتىن ئېتىكىڭنى يىراق تارتقىن. جاھاندىن ئىبارەت بۇ كېسەكنى چوڭقۇر دېڭىز ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمى دېڭىزغا غەرق بولغان،

تۆتتىن بىر قىسمىلا سۇ سىرتىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سەن لايغا بۇلغانمىسۇن دېسەڭ، سۇ ئىچىدىكى پالچىقتىن ئېتىكىڭنى تارتقىن. كۆڭلۈمنى كىر باسمىسۇن دېسەڭ، سۇ سىرتىدىكى چاڭ ـ توزاندىن يىراق تۇرغىن. بۇ پالچىق بىلەن توزاندىن تېز قاچقىن. چۈنكى ئۇنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان كىشى زادىلا قۇتۇلالمايدۇ. شاھ بەھراممۇ ئاشۇ پاتقاققا پېتىپ كەتكەندى، كەيخۇسرەۋمۇ ئاشۇ توزان ئىچىدە غايىب بولغانىدى. ئۇنى ھېچ كىشى ئىزدەپ تاپالمىدى. ھەرقانداق بىر پادىشاھ جاھان مەملىكەتلىرىنى ئېلىپ، كانلار، دېڭىزلار ۋە خەزىنىلەرنى بويسۇندۇرغان بولسىمۇ، ئاقىۋەتتە جاھان ئۇلارنى دەردكە مۇپتىلا قىلدى، بەخش ئەتكەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋېلىپ ھالاك قىلدى.

ئىسكەندەرمۇ شاھلارنىڭ شاھى ئىدى، ئالىم ھەم ئەۋلىيا ئىدى، ئۇ قايسى ئىشقا قولىنى سۇنسا، ئۇنى قولغا كەلتۈرەتتى، قايسى ئىقلىمغا لەشكەر تارتسا، زەپەر قۇچاتتى، دۈشمەنلىرىنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇپ، مۇرادىغا يېتەتتى. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى كەيۇمەرس زامانىدىن تاكى ھازىرغىچە ھېچقانداق پادىشاھ قىلىپ باقمىغانىدى. ھېچكىمگە مۇيەسسەر بولمايدىغان ئىشلار ئۇنىڭغا نېسىپ بولدى، بۇ ئىشلارنىڭ بىرى شۇكى، ئۇ يەتتە ئىقلىمنى ئىشغال قىلىپ، پۈتكۈل قۇرۇقلۇقتا ئات ئوينىتىپ، جاھاندا ئۆز دەۋرانىنى سۈرۈپ ئۆتتى. سەپەرگە چىقىپ يەتتە چوڭ دېڭىزنى، بىر بۈيۈك دېڭىزنى ئايلىنىپ، ئۇ يەرنىڭ بايلىق خەزىنىلىرىنى قولغا چۈشۈردى. 12 مىڭ ئارالنى ئىشغال قىلىپ، ئۆزىگە تەۋە قىلدى. يەنە يەجۇج ـ مەجۇجلەرنىڭ

يولغا سېپىل سوقتۇردى، ئۇ سېپىلنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدۇ. يەنە تېخى پەلەك ۋە زېمىننىڭ سىرلىرى نامايان بولىدىغان ئۇستۇرلاب ۋە جاھاننەما ياساتتى. ئىلىم تەھسىل قىلىپ جاھان مەملىكىتىدە ئېچىلمىغان نۇرغۇن تىلسىملارنى ئاچتى، كۆپلىگەن يېڭى تىلسىملارنى ئاچتى، كۆپلىگەن يېڭى تىلسىملارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. يەنە نۇرغۇن دانىشمەن ـ ھۆكۇمالارنى ئۆزىگە يېقىن دوست قىلدى. ئۇ ئالىملارنىڭ ئالدىدا پەلەك مۈشكۈللىرىمۇ ئاسان بولاتتى. ئالەمدە ئۇنىڭ شاھلىق قۇدرىتى تەڭداشسىز ئىدى، ئىلىم ـ مەرىپەتتە، ئەۋلىيالىق ۋە پەيغەمبەرلىك جەھەتتىمۇ ئۇستۇن مەرتىۋىگە ئېرىشكەنىدى. ھېچقانداق ئادەمگە نېسىپ بولمايدىغان بۇ ئىشلار ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولغانىدى. لېكىن ئاقىۋەت يەنە بۇ جاھان ئۇنىڭغىمۇ ۋاپا قىلماي، جاپا قىلدى. ئۇنىڭ نازۇك تېنىنى ئەجەل ئۇيقۇسى بىلەن ئاجىز قىلىپ قارا تۇپراق ئۇستىگە تاشلىدى. بۇ مەككار پەلەك ئۇنى ئۆز ۋەتىنىدىن، ئانىسى ۋە پەرزەنتلىرىدىن جۇدا قىلىپ، دەشت ۋە دېڭىزلاردا سەرسان قىلدى. ئۇ قايتىدىغان چاغدا كۆڭلىگە ئىزتىراپ ۋە ئىشتىياق پەيدا بولۇپ، جۇدا بولغان قاياشلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن شۇ قەدەر تېز ماڭدى. لېكىن يېقىنلاپ كېلىپ مۇرادىغا يېتىدىغان چاغدا ئۆلۈم ئوتى ئۇنىڭ جېنىغا ھارارەت سالدى. تەقدىر ئۇنىڭغا دۈشمەنلىك قىلىپ، خۇددى بېلىقنى قىزىق قۇمغا تاشلىغاندەك ئىش قىلدى. ئۇنىڭ بېشىدا سىرداش قاياشلىرى يوق ئىدى. باياۋان ئىچىدە خەستە جېنى قاتتىق قىينالماقتا ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ يۈز تۈمەن دەردلىرىگە بىرىمۇ داۋا تېپىلمىدى. بۇ

ئىشلارغا ئەقىل ھەيراندۇر. جاھان ئىشلىرىغا ئارتۇقچە ھەۋەس قىلغۇچىلارغا بۇ ئەپسانە مەڭگۈلۈك ئاچچىق ساۋاق، ئەبەدىي ئىبرەتتۇر.

لوقماننىڭ ھېكايىتى

ئاڭلىشىمچە، لوقمان ھېكىم ئۆز دەۋرىدە بۇلۇڭ - پۇچقاقتىكى بىر ۋەيرانە جاھاندا ماكان تۇتقانىدى. بۇ ۋەيرانە ماكاندا جاھاننىڭ ئىسسىق - سوغۇقلىرىنىڭ رەنج - ئەلىمىنى يەتكۈچە تارتاتتى. چۈنكى ئۇنىڭ جىسمىغا ئۇ بۇزۇق ۋەيرانە دال بولالمايتتى. ئۇ تولىمۇ ياشانغان چېغىدا، بىر ئادەم ئۇنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى:

— ئەي ھېكىم، — دېدى ئۇ ئادەم لوقمانغا، — سەن بۇ قەدەر دانىشمەنلىكىڭ بىلەن ئالەمنى يورۇتقان تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن جاھاننىڭ راھەت - پاراغىتىگە نائىل بولمايسەن؟ نېمىشقا ئوبدانراق جايدا تۇرماي، بۇ خارابە ئىچىدە ماكان تۇتىسەن؟

لوقمان ھېكىم ئۇ كىشىگە جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى:

— بۇ ۋەيرانىدە نەچچە يىللاردىن بېرى ھۇۋقۇشتەك ياشاپ كېلىۋاتىمەن. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتىم بىھۇدە ئىشلاردىن قول ئۈزۈش، زىيان تارتىشتىن ساقلىنىشتۇر. مەن غەم ۋە ھەسرەتكە قالماي دەپ بۇ ئالەمگە كۆڭۈل بەرمىدىم ۋە مۇشۇ ۋەيرانە ئورۇنغا ماكانلاشتىم. ھالبۇكى، پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە كېتىدىغان چېغىمدا، بۇ ۋەيرانىمۇ مېنىڭدىن ئېشىپ قالىدۇ. يوقلۇق سەپىرىگە قەدەم قويغىنىمدا، ھەتتا

مۇشۇ بۇزۇق كەپىمۇ ماڭا ئارتۇقلۇق قىلىدۇ. كىمكى بۇ جاھاندىن ئۆزىنى يىراق تۇتسا، ئۇنىڭ رەنجۇمۇشەققىتىدىن قۇتۇلىدۇ.

لوقماندىن سورالغان سوئال

بىر كىشى لوقماندىن:

— زامانداشلىرىڭدىن ھېچقايسىسى بىلىم ۋە دانىشمەنلىكتە ساڭا يەتمەيدىغان تۇرسا، ئەجەبا سەن بۇنچىۋالا ئىلىم - مەرىپەتنى كىمدىن تەلىم ئېلىپ ئۆگەندىڭ؟ — دەپ سورىدى.

لوقمان ھېكىم مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

— مەن بۇ بىلىم - ھېكمەتلەرنى دانىشمەنلەرگە شاگىرت بولۇش ئارقىلىق ئۆگەنمىدىم. مېنىڭ ئۆگەنگەن بىلىمىمگە نادان كىشىلەر ئۇستاز بولغان. نادانلار قانداق يامان ئىشنى قىلسا، مەن ئۇنىڭ ئەكسىنى قىلدىم. يامانلىقتىن قېچىپ، ياخشى ئىشلارغا يېقىن بولدۇم. جاھان ئەھلىنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيىتى نادانلىقتىن ئىبارەت. كىمكى ئۇلارنىڭ ئەكسىچە ئىش تۇتسا، ئۇ كىشى ئىلىم - ھېكمەت ساھەسىگە كىرگەن بولىدۇ. شۇڭا دانالار جاھاندىن قول ئۈزۈشنى ئەلا بىلىپ، ئۇنىڭدىن ئالاقىسىنى ئۈزگەن. كىمكى خارابات خەزىنىلىرىدىن بەھرىمەن بولۇش ئۈچۈن ئۆز قەسرىنى ۋەيران قىلسا، بۇ بەخت - سائادەتنىڭ بېشارىتىدۇر. جاھاندىن قول ئۈزۈش پادىشاھلىقنىڭ شەرتىدۇر. چۈنكى كۆرۈنۈشتىكى خارابىلىكتىن روھىي جەھەتتىكى، ياق، بەلكى

ماھىيەت جەھەتتىكى ئاۋاتلىق ھاسىل بولىدۇ.

ئىسكەندەرنىڭ ھۆكۈمالاردىن دەريا ـ دېڭىزلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى سورىغانلىقى

ئىسكەندەر دەرياغا كىرگەن كۈنى ھېكمەت ئەھلىنى يىغىپ مەجلىس ھازىرلىدى. بۇ مەجلىستە ئىسكەندەر بارلىق ھۆكۈمالارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ خۇشال قىلدى. ئاندىن ئۇلارغا:

— دەريالارنىڭ ئەھۋالىنى، دەريا ۋە دېڭىزلارنىڭ يەر يۈزىدە قانداق ئورۇن تۇتقانلىقىنى بايان قىلىپ بېقىڭلار، — دېدى.

— سوقرات بايان قىلسۇن، — دېيىشتى ھۆكۈمالار، — چۈنكى ئۇ ھېكمەت ئەھلىنىڭ ئۇستازى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئىلىم ـ ھېكمەتتىن پۈتكەندۇر.

ئىسكەندەر سوقراتقا ئىلتىماس قىلىپ، بۇ سوئالنى ئۇنىڭدىن سورىدى.

— قۇدرەتلىك تەڭرى يەرنىڭ جىسمىنى يۇمىلاق شەكىلدە قىلىپ ياراتقان، — دېدى سوقرات سۆز باشلاپ، — لېكىن بۇ يۇمىلاق جىسىم سۇ ئىچىگە يوشۇرۇنغان. ئۇنىڭ ئوچۇق قالغان قىسمىنى «جاھان» دەپ ئاتىشىدۇ. ئاۋاتلاشقان ئاشۇ قۇرۇقلۇق ۋە تاغۇدەشتىنى «رۇبئى مەسكۇن» (يەرنىڭ تۆتتىن بىرى) دەپ ئاتايمىز. بۇ قۇرۇقلۇقنى «مۇھىت دېڭىزى» ناملىق بۈيۈك سۇ قورشاپ تۇرىدۇ. سۇ ئىچىدىن ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇرۇقلۇقلار يەتتە ئىقلىمدۇر. بۇ يەتتە

ئىقلىمىنىڭ ھەربىرىنى يەنە ھەر تەرەپتىن بۈيۈك دېڭىز ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ پەلەكتەك بۈيۈك ۋە چەكسىز دېڭىزنىڭ ئەتراپىلىرىدا يەنە يەتتە چوڭ دېڭىز بار. بۇ دېڭىزلار قۇرۇقلۇقلارغا ھەر تەرەپتىن قىستاپ كىرگەن بولۇپ، ئۇلار ئاۋات يەرلەردىن تارتىپ تاكى تاغۇدەشتلەرگە قەدەر سوزۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كىچىك دېڭىزلاردىن ئون ئالتىسى بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ باشقا - باشقا ئىسمى بار. بۇ دېڭىزلاردىن باشقا يەنە يەر يۈزىدە يۈزدىن ئارتۇقراق دەريالار بار. خالايىق بۇ دەريالاردىن پايدىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. كوھەك دەرياسى، ھىرات دەرياسى، نىل دەرياسى، فىرات دەرياسى قاتارلىقلار ئەنە شۇ دەريالاردىندۇر. بۇ دەريالاردىن ئالەم ئاۋاتلىشىپ، خالايىق باياشات بولغاندۇر. بۇ دەريالارنىڭ مەنبەسى بولسا تاغ - جەزىرىلەردىكى بۇلاقلاردۇر. ئۇلار ئاخىر دېڭىزلارغا قۇيۇلىدۇ. يەتتە چوڭ دېڭىزدىن كۆپلىگەن شەھەرلەر ۋە قۇرۇقلۇق - ئاراللار ئاۋاتلاشقان. بۇ دېڭىزلار قۇرۇقلۇقلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ تۇرىدۇ. ئۇلاردىن بىرى رۇم دېڭىزىدۇر. سەن ھازىر مۇشۇ دېڭىزدا ئۈزۈۋاتقان لەھەڭنىڭ ئۆزىسەن. بۇ دېڭىزدىن ئالتە يۈزچە شەھەر، قۇرۇقلۇق ۋە ئاراللار ئاۋاتلاشقان. ئىككىنچىسى، مەغرىب دېڭىزى بولۇپ، ئۇنىڭ شەرق ۋە شىمال تەرەپلىرى ئاۋاتلاشقان. ئاراللىرى مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ، ئەتراپىنى سۇ ئوراپ تۇرىدۇ. ئۈچىنچىسى، زەڭگى ۋە ھەبەش دېڭىزى. ئۇنىڭ چوڭراق ئاراللىرى 1300 دىن ئاشىدۇ. بۇ ئاراللارنىڭ كىچىكلىرى ھەددى - ھېسابسىز كۆپ. تۆتىنچىسى، ھىندى دېڭىزى بولۇپ، ئۇنىڭ 2300 دىن ئارتۇق ئاۋات ئارىلى بار. قۇلزۇم دەرياسى بىلەن ئۇممان دەرياسى بۇ دېڭىزنىڭ

ئادەتتىكى شاخاپچىسىدۇر. بەشىنچىسى، چىن دېڭىزى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاراللىرى ئىنتايىن كۆپ. 1700 ئارال ئۇ دېڭىزغا خۇددى كۆز قارىچۇقىدەك ئورۇنلاشقان. بۇ ئاراللارنىڭ ھەممىسى ئاۋاتتۇر. ئالتىنچىسى، دەۋاڭ دېڭىزىدۇر. ئۇنىڭ شەھەر ۋە ئاراللىرى ئىككى مىڭغا يېقىنلىشىدۇ. بۇ ئاراللار ناھايىتى ئاۋاتلاشقان بولۇپ، تۈمەن مىڭلىغان كېمىلەر ئەتراپىدا ئۈزۈپ يۈرىدۇ. يەتتىنچىسى، مەشرىق دېڭىزىدۇر. قۇياش ئالدى بىلەن ئاشۇ دېڭىزنى يورۇتىدۇ. ئۇنىڭمۇ نۇرغۇن ئاراللىرى بار. بۇ ئاراللار جەمئىي 12 مىڭ ئەتراپىدا. 16 كىچىك دېڭىزنى ۋە دەريالارنى تەپسىلىي دەپ بولۇش قىيىن. خەزەر دېڭىزى ئاشۇ كىچىك دېڭىزلاردىن بولۇپ، ئۇنىڭمۇ نۇرغۇن ئاراللىرى ۋە ھېسابسىز ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسىلىرى بار. بۇ چوڭ ـ كىچىك دېڭىزلارنىڭ مەنبەسى «مۇھىت دېڭىزى»ناملىق ئاشۇ بۈيۈك دېڭىزدۇر. يۇقىرىقى دېڭىزلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ بۈيۈك دېڭىز بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ. بۇ بۈيۈك دېڭىزنىڭ شاۋقۇن ساداسى ئالەمنى قاپلىغاندۇر. ئۇ شۇ قەدەر چەكسىز ۋە چوڭقۇركى، ئۇنىڭ ئىچىگە يەتتە قات ئاسمان چۈشكەن تەقدىردىمۇ چۆكۈپ كېتىدۇ. مۇھىت دېڭىزى ئەنە شۇنداق چوڭقۇر بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ھېچقانداق ئارالنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ. بىراق بۇ دېڭىزدا غايەت چوڭ جانىۋارلار ياشايدۇ. ئۇ جانىۋارلارنى تەسۋىرلەشكە ئادەمنىڭ تىلى ئاجىزلىق قىلىدۇ. مەن بۇ يەردە دەريا ۋە دېڭىزلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىچ ـ تېشىدىن قىسقىچىلا بايان قىلىپ ئۆتتۈم. ئەگەر ئۇنىڭ تەپسىلاتىنى ئارزۇ قىلغۇچىلار بولسا، شۇ جايلارغا بېرىپ سەيلە قىلىپ باقسا،

ئەھۋال ئايان بولىدۇ.

ئىسكەندەر بۇلارنى ئاڭلاپ، سوقراتقا ھېسابسىز ئاپىرىن ۋە بارىكاللا ئېيتتى. ئىسكەندەرنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرى تېخىمۇ چوڭىيىپ، ئالدى بىلەن يەتتە چوڭ دېڭىزغا، ئاندىن كېيىن «مۇھىت دېڭىزى»غا يۈرۈش قىلىپ، سەيلە قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئادەمنىڭ ھەممىتى ئاشقانسېرى ئۇنىڭ ھەممىتىدىن كۆرە غەپلىتى بەكرەك ئاشىدۇ. ئۆلۈم ھېچقانچە ئامان بەرمەستىن ئادەمنىڭ مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقىرىدىغان تۇرسا، ئارزۇ - ئارمان ئوتلىرىنى مۇنچىۋالا تۇتاشتۇرۇشنىڭ نېمە پايدىسى بولار؟!

ئىسكەندەرنىڭ ئۆلۈم ئازابىدىن تال چىۋىقتەك تولغانغانلىقى

ۋاقىتىكى، ئىسكەندەر ئۆزىنىڭ ئۆمۈر قۇياشىنىڭ زاۋاللىققا يەتكەنلىكىنى چۈشەندى. ئۆزىنىڭ دۇنيادىن كېتىدىغان، جاھاننى، ياق، بەلكى جاننى تەرك ئېتىدىغان ۋاقتى كەلگەنلىكىنى بىلدى. دەۋرانىنىڭ بۇ داراسى ئەجەل جامىدىن ئۆلۈم زەھىرىنى ئىچىۋاتقان مۇشۇ ئېغىر كۈندە، ئۆزىنى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ بېقىپ، چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشقان ئانىسىنى يادىغا ئالدى. ئانىسى يادىغا يېتىش بىلەنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاجايىپ بىر ئوت تۇتاشتى. ئۇ كۆزلىرىنى ئېچىپ، خالايىققا قاراپ، خۇددى ئەجەل شىۋىرغىنىدەك سوغۇق بىر ئاھ چەكتى. ئاندىن ئانىسىغا خەت يېزىپ، قەغەز يۈزىنى قارا قىلىش ئارقىلىق ئۆز

ۋەسىيەتلىرىنى بايان قىلىش ئۈچۈن كاتىپ، قەغەز ۋە قەلەم كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.
سەھىپىلەرگە گۆھەرلەرنى چاچقۇچى، قەلىمى چاققان بىر كاتىپ بۇ دەردلىك سەھىپىنى ئېچىپ، قەلەمنى تەييارلىدى. ئۇنىڭغا ئىسكەندەر ئۆز ھېكمەتلىرىنى بايان قىلدى. كاتىپ قالدۇرماستىن يېزىشقا باشلىدى:
«مەندەك ئەجەل قوشۇنى ئىلكىدە ئاجىز بولغان بىچارە ناتىۋاننىڭ بۇ بۇزۇلغان تېنىمنىڭ جېنى ھەم ۋۇجۇدۇم گۆھىرىنىڭ كېنى بولغان سەن ئانامغا دەيدىغانلىرىم تۆۋەندىكىچە:
مەن سېنىڭدىن ئايرىلىپ، يىراق يەرلەردە يۈرۈپ، سېنى جۇدالىق دەردى ۋە پۇرقەت ئازابىدا قويدۇم. بېشىمغا بىھۇدە خىياللار كىرىۋېلىپ، مېنىڭ ھۈنىرىم جاھاننى بويسۇندۇرۇشتىن ئىبارەت، دەپ قارىدىم. لېكىن قىلغانلىرىمنىڭ ھەممىسى خام خىيال ئىكەن. چۈنكى كۆڭلۈم ھەۋەس شارابلىرىنى ئىچىش بىلەن مەست بولۇپ قالغانىكەن. مېڭەمگە ھوش ۋە ئەقىل پەيدا بولغاندا، پۇرسەت ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئىسىت، سەن ئۈچۈن ئوغۇل بالىلىق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىسامۇ، ساڭا قۇللۇق بەجا كەلتۈرۈپ ئۆتسەمچۇ! كاشكى، سېنىڭ بوسۇغاڭدىكى تۇپراق بولۇپ، مۇشۇنىڭ ئۆزىنى پادىشاھلىق دەپ بىلگەن بولسامچۇ! مانا ئەمدى مېنىڭ ئۇ ئارمانلىرىمنى ئىشقا ئاشۇرۇشۇمغا پەلەك ھەسەتخورلۇق قىلىپ، تەقدىر يول بەرمەيۋاتىدۇ. بۇ خىجالەتچىلىك ئۈچۈن ئەمدى ئۆلەر ۋاقتىمدا ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى؟ ئەگەر سېنىڭ رازىلىقىڭ

مەن بىچارىنىڭ كۆڭلىگە تەسكىن بەرمىسە، مېنىڭدەك ناتىۋاننىڭ ھالىغا ۋاي! يۈز قېتىملاپ ۋاي! مەن گەرچە سېنىڭ ئەمر - پەرمانىڭنى تۇتالمىغان بولسامۇ، لېكىن سەن مېنىڭ بۇ ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلغايسەن. بۇ خېتىم قولۇڭغا تەگكەندە، مېنىڭ ھەممە ئەھۋالىم ساڭا ئايان بولىدۇ. بۇ چاغدا سېنىڭ ھاياتىڭغا ھاياجان چۈشۈپ، جىسمىڭ پارە - پارە بولغۇدەك ھالەتكە يېتىشى مۇمكىن. بىراق سەن جاھان ئەھلى ئىچىدىكى بىر ئەقىللىق ئانا، شۇنداقلا خەلقىم ئالدىدا مېنىڭ ۋەسىيىتىمنى ئادا قىلىدىغان بىردىنبىر كىشى. شۇڭا تەقدىر ماڭا ھەرقانداق قىسمەتنى يازسا، ئۇنىڭغا سەنمۇ ماڭا ئوخشاش رازى بولساڭ، كۆڭۈل رىشتىڭنى مەندىن ئۈزۈپ، تەڭرىگە باغلىساڭ. كاچات ئۆرۈش بىلەن يۈزلىرىڭنى ئىپاردەك قارا قىلمىساڭ ۋە بۇ ئىپار ئۈستىگە ئاپئاق چاچلىرىڭنى چۇۋۇمىساڭ. مەن ئۈچۈن ماتەم ئاھاڭلىرىڭنى تووۋلاش بىلەن جاھاننى ماتەم تونىدە قارا قىلمىساڭ، ئىچىڭنى قۇياشتەك ھارارەتكە تولدۇرۇپ، ياقاڭنى سۇبھىدەك يىرتمىساڭ. قۇياش گويا نۇر رىشتىلىرىنى چاچقىنىغا ئوخشاش ئاپئاق چاچلىرىڭنى سارغايغان يۈزلىرىڭگە چۇۋۇمىساڭ. باشقىلاردەك، يەنى ئوغۇل ماتىمى تۇتقان باشقا ئانىلاردەك يۈزلىرىڭنى تاتىلاپ، يارا قىلمىساڭ. ئەگەر سەۋر قىلىشقا، تاقەت قىلىشقا قۇۋۋىتىڭ يەتمىسە، سەن تەييارلىق قىلىپ بىر چوڭ مەرىكە تۈزگىن. ئۇ مەرىكىگە ھېسابسىز كۆپ لەززەتلىك تائاملارنى تەييارلا. ئاندىن پۈتكۈل ئەتراپقا جاي سالدۇرۇپ، ھەممە كىشىنى ئايۋىنىڭغا تەكلىپ قىلغىن. ئۇلار يىغىلغاندا داستىخانغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئاندىن مۇلازىملارغا

ئۆلارنىڭ ئالدىغا ئاش تارتىشنى بۇيرۇغىن. ھەممەيلەننىڭ ئالدىغا ئاش تارتىلىپ بولغاندا، سەن جاكارچىغا تاپشۇرغىن. ئۇ جاكارچى: «بۇ دۇنيادا ھېچقانداق ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىن ـ يورۇقلىرى ئۆلمىگەن كىشى بولسا، ئاشۇ كىشى بۇ ئاشلاردىن يېسۇن» دەپ جاكارلىسۇن. شۇنىڭدىن كېيىن سەن داستىخىنىڭغا قاراپ باق. بىرەر ئادەم تائامغا قول سۇنامدۇ ـ يوق. ئەگەر بىرەر ئادەم ئاشقا قول ئۇزىتالىسا، سەنمۇ مېنىڭ ماتىمىمنى تۇتۇپ ئازاب چەككىن. ئەگەر ئۇ تائاملارغا ھېچكىم قول ئۇزاتمىسا ۋە ئۇنى يېمىسە، بۇنىڭدىن جاھاندا يېقىنلىرى ئۆلۈپ تۇپراققا كىرمىگەن بىرمۇ ئادەمنىڭ يوقلۇقى مەلۇم بولىدۇ. ھاياتنىڭ قائىدىسى شۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، بۇ ئىشتىن ئۆزۈڭگە تەسەللى تاپقىن. مېنىڭ ماتىمىم دەردىدىن قۇتۇلۇپ، پۈتكۈل ئالەم ئەھلى بىلەن ھەمدەرد بولغىن. سەن ھەرقانچە بەختىيار ۋە يولباشچى بولساڭمۇ، لېكىن يەنىلا باشقىلارغا ئوخشاشلا تەڭرىنىڭ بەندىسى سەن. شۇڭا ئۆزۈڭنى بارچە خالايىق بىلەن ئوخشاش بىلگەيسەن. ھەق رىزاسى ئۇچۇن تىرىشقايسەن. مەن خاھى ياخشى بولاي، خاھى يامان بولاي، بەربىر بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشتىم. ئەجەل ماڭا ئامانلىق بەرمىدى. گەرچە مەقسەت گۆھىرىنى قولغا كەلتۈرەلمىگەن بولساممۇ، لېكىن ئەمدى پۇشايمان قىلغىنىم بىلەن پايدىسى يوق. ساڭا بىرنەچچە كۈنلۈك پۇرسەت بولسىلا، ھەقنى ئۇنتۇما. تائەت بىلەن بولغان مۇبارەك ۋاقىتلىرىڭدا بۇ ئۆلگەن غېرىب ئوغلۇڭنى ياد ئەتكىن، دۇئا بىلەن روھىمنى شاد قىلغىن.»

ئىسكەندەر پۈتكۈل مەقسەتلىرىنى سۆزلەپ تۈگەتتى.

بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋاراق ئېچىگە يېزىلدى. ئاندىن ئۇنى قاتلاپ قويغاندىن كېيىن، ھەمراھلىرىغا بېرىپ، كۆڭۈل تىلەكلىرىنى مۇنداق بايان قىلدى:

— كېچە - كۈندۈز توختىماي مېڭىپ بۇ مەكتۇپنى ئانامغا يەتكۈزۈڭلار. ئەمدى مېنىڭ قۇياشىمنى ئېپاردەك قاپقارا بۇلۇت قاپلايدۇ. ئايتېپىم ئۆچىدۇ. سىلەر مېنىڭ بېشىمدا ئىزتىراپقا چۈشمەڭلار. ھازا - ماتىمىمنى تۇتىمىز دەپ جاھاننى خاراب قىلماڭلار. جەسىتىمنى تاۋۇتقا سېلىپ، كېچە - كۈندۈز دېمەستىن تېز ئىلگىرىلەڭلار. بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، جىسمىمنى ئىسكەندەرىيىگە ئېلىپ بېرىڭلار. تىرىك ۋاقتىمدا ئۇ يەر ماڭا ۋەتەن بولغانىدى. ئۆلۈكۈمگىمۇ شۇ جاي دەپنىگاھ بولسۇن. مېنى تاۋۇتقا سالغان ۋاقتىڭلاردا چوقۇم بىر قولۇمنى تاۋۇتنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ قويۇڭلار. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەيرەت كۆزلىرى بىلەن، ياق، بەلكى ئىبرەت كۆزلىرى بىلەن نەزەر سالسۇن. قولۇمنىڭ بۇ پەنجىلىرى ۋە قاتار تىزىلىپ تۇرغان بارماقلىرى جاھاندىن ۋە جاھان ئەھلىدىن ئۈزۈلدى. مەن گەرچە بۇ قوللىرىمغا پۈتكۈل جاھان مەملىكىتىنى ھەم بارلىق دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقلارنىڭ بايلىقلىرىنى كىرگۈزگەن بولساممۇ، لېكىن ئەجەلنىڭ قوللىرى ئۆلۈم سەپىرىنىڭ ناغرىسىنى چالغاندا، بۇ جاھاندىن قوللىرىم خۇددى چىنار شېخىغا ئوخشاش قۇپقۇرۇق ھالدا كەتتىم. ھېچ نەرسىنى بىللە ئېلىپ كېتەلمىدىم. شۇڭا ئالەم ئەھلى مېنىڭ قولۇمنى كۆرۈپ ئىبرەت ئالسۇن. بۇ ئالەمنىڭ بايلىقلىرىغا ئارتۇقچە ھېرىسمەن بولمىسۇن.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ تۈگىتىش بىلەنلا كۆز يۇمدى. ماتەمدىن يەر ۋە كۆك ئاستىن ـ ئۈستۈن بولدى. ئۆلۈم شىۋىرغانلىرى جاھاننى كېزىپ، ئالەم يۈزىنى قارا تۇپراق بىلەن قاپقاراڭغۇ قىلدى. بۇ شاھانە دەرەخنىڭ بېشى ئېگىلدى. تاج يەرگە چۈشتى، تەخت يۈز پارە بولدى. ئۈزۈكمۇ ئۇنىڭغا قارىلىق تۇتۇپ يۈزلىرىنى يۇنۇپ، بۇدۇر ـ چوقۇر قىلىنىۋەتتى. سوغۇق شامال بارلىق ھېكمەت كىتابلىرىنىڭ ۋاراقلىرىنى يىرتىپ ئۇچۇرۇپ كەتتى. كىشىلەرگە پەقەت ساۋات چىقىرىش تاختىسىلا قېپقالدى. پۈتكۈل ھېكمەت ئەھلى خۇددى كىتابقا ئوخشاش قارا كىيىم كىيدى، ئىلىم ـ مەرىپەتكە ئوخشاش قارا سىياھ ئىچىگە چۆمدى. يەر ۋە پەلەك ماتەم دەستىدىن چايقىلىپ كەتتى. لېكىن ئاردىن يەنە بىرمۇنچە كىشىلەر شاھنىڭ ۋەسىيەتلىرىنى يادىغا ئېلىپ، خالايىققا سەۋر قىلىش ھەققىدە ئاجىزانە خىتاب قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئاھ ـ پىغان چېكىشنى قويۇپ، ئىسكەندەرنى ئۆز ۋەسىيىتىدە ئېيتىلغاندەك تەرتىپ بىلەن تاۋۇتقا سالدى. تاۋۇتنى بولسا مەپىگە سېلىپ، شاھ دېگەن مەنزىلگە قاراپ راۋان بولدى.

ئىسكەندەرنىڭ خېتىنى ئېلىپ ئالدىن يولغا چىققان كىشى ئۇ خەتنى شاھنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئانىنىڭ مېڭىسىدىن ئەقىل ـ ھوشى چىقىپ كەتتى. ئۇ گوياكى بىر جانسىز جىسىمغا ئوخشاپ قالدى. بۇ ماتەم ۋە غەمدىن ئانا ئۆز كۆكسىنى يېرىپ، ئۆزىنى ھالاك قىلماقچى بولدى. ئەمما خەتنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ ئۆزىنىڭ غەمكىن جېنىغا تەسەللى بەردى. ئىسكەندەرنىڭ يازغان خېتى

www.uyghurkitap.com

بويىچە ئىش تۇتۇشىنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. لېكىن يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۇ ئاھ ئوتلىرى بىلەن جاھاننى، ياق، بەلكى توققۇز قات ئاسماننى كۆيدۈرمەكچى بولاتتى. بىراق يەنە ئوغلىنىڭ سۆزلىرى ئېسىگە چۈشۈپ، يىغان زەھىرىنى ئىچىگە يۇتاتتى. بۇ دەرد ئوتىدا يوشۇرۇن ئۆرتىنەتتى. ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئوتلىرىدا جاھان ئۆرتىنەتتى. جىسمىدىكى تومۇرلار ۋە توقۇلمىلارنىڭ ھەممىسى كۆيۈپ، قۇرۇغان سۆڭەكلىرىمۇ كۇل بولۇشقا باشلىدى.

شۇ چاغدا خالايىق ئىسكەندەرنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى. پۈتكۈل تاغۇباياۋانلارنى ماتەمدارلار قاپلىدى. كىشىلەر ئىسكەندەرنىڭ تاۋۇتىنى يەلكىلىرىدە قويۇپ، ھەربىر قەدەم يولغا جانلىرىنى پىدا قىلغان ھالدا كەلمەكتە ئىدى. ئانا بۇ ئەھۋالنى بىلىپ، يۈرەك بۇلۇتىدىن چاقماقتەك ئوتلۇق بىر ئاھ چەكتى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، بېلىنى باغلاپ، قوللىرىغا ھاسا تۇتقان ھالدا يولغا چىقتى. ئانا بۇ ئالەمنىڭ ئىچىنى داغلاپ، دەردمەنلەرچە قەدەم ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئانىنىڭ بۇ خىل ھالىتىنى كۆرۈپ، ئاسمانمۇ ئۇيالتىن بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئانا يىراقتىن ئوغلىنىڭ تاۋۇتىنى كۆرۈپ، پەلەكنىڭ قىلمىدىغان جاپالىرىنى قىلىپ، بۇ ھاياتلىق ئۈمىدىنى ئاخىر ئۈزۈپ تاشلىغانلىقىنى بىلدى. خالايىق پەلەكتىن بۇ خىل ھىيلە ـ نەيرەڭلەرنى كۆرۈپ، شۇنداق سۈرەن سېلىشتىكى، پەرىشتىلەرمۇ بۇ ئىشقا ھاياجانلانماي تۇرالمىدى.

ئانا تاۋۇت يېنىغا يەتكەندىن كېيىن، دەردمەنلەرچە ئاۋاز بىلەن مۇنداق خىتاب قىلدى:

— ئەي ئەزىز مېھمىنىم، خۇش كەلدىڭ، كەلگەن قەدىمىڭگە مۇبارەك بولسۇن. مەن قېرىغان كېنىزەكنىڭ جېنى يولۇڭدا پىدا بولسۇن. بۇ ئالەم سارىيى ساڭا لايىق ئەمەس ئىدى. شۇڭا بىزنى غۇربەتتە قويۇپ كېتىپ قالدىڭمۇ؟ بۇ دۇنيادىن ئىبارەت قارا تۇپراق سەندەك پاك نۇرغا قانداقمۇ لايىقىدا ماكان بولالىسۇن؟! شۇڭا سەن ئۇ ئالەم بېغىنىڭ بوستانىنى مۇنەۋۋەر قىلىپ، پەرىشتىلەرنىڭ قەسىرلىرىنى يورۇتتۇڭ. ئەقىل - ئىدراك سېنىڭ بۇ ئىشىڭنى مۇۋاپىق تاپىدۇ. ساڭا مۇشۇ ئىش بىلەن شادلىق ھاسىل بولغان بولسا، بۇ خۇشاللىقىڭغا بىزنىڭ رازى بولۇشىمىز زۆرۈر. بىراق ماڭا بۇ پەلەكتىن ۋە بىھايا دۇنيادىن شۇ قەدەر زۇلۇم يەتتىكى، سېنىڭدىن جەننەت ئىچىدە ئورۇن ياساشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم. تەقدىر شۇ قەدەر ئاجايىپ ئويۇن ئوينىدىكى، قۇياش غايىب بولۇپ، يەنە قېرى پەلەك قېپقالدى. بۇنداق بولارىنى خىيال قىلغان بولسام، دەرد - ئەلەم مېنى بۇرۇنلا ھالاك قىلغان بولاتتى. بۇنداق ئىشنى چۈشۈمدە كۆرگەن بولسام، شۇ ھامان يۈرىكىم يېرىلغان بولاتتى. تەقدىر ئىلكىدىن بۇ ئىش تۇيۇقسىز جېنىمغا تاقالدى. بۇ بالا - قازا سېلى توساتتىنلا جىسمىمغا يۈزلەندى. ئەگەر ئاشكارا ماتەمىڭنى تۇتالىغان بولسامىمۇ بۇنچىۋالا ئازاب چەكمەس ئىدىم. ئاق چاچلىرىمنى چۇۋۇپ، گاھ ھوشۇمغا كېلىپ، گاھى ھوشسىز بولۇپ، يۈزلىرىمنى تىرناپ، بۇ زەپىرانزارغا لالە گۇللەرنى ئېچىلدۇرغان بولسام، ياقىلىرىمنى يىرتىپ قارا كىگىز كىيىپ ماتەمىڭنى قىلسام، ھازا ئېچىپ، نالە - پەريادلىرىمنى پەلەككە يەتكۈزسەم، تاۋۇتۇڭ ئالدىدا جان

بېرىپ، زەئىپ جىسمىمنى تېنىڭ ئۈستىگە تاشلىسام، شۇ ئارقىلىق بۇ پەلەك زۇلمىدىن خالىي بولۇپ، سەن بىلەن بىللە كەتكەن بولسام ئىدى، مېنىڭ غەم مېھنەتلىرىم ۋە دەرد ـ ئەلەملىرىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، سېنىڭ ماتىمىڭنى تۇتۇپ ھازا ئاچالمىدىم. بۇ جاننى بېرىپ، سېنىڭ ئارقاڭدىن بارالمىدىم. چۈنكى ماڭا سەندىن بۇرۇن خېتىڭ يېتىپ كەلدى. ئۇ خەتتە قانداق ئىشلارنى ئىلتىماس قىلغان بولساڭ، سۆزۈڭنى قوبۇل قىلىش زۆرۈر ئىدى. گەرچە چەكسىز ئازابلىنىۋاتقان بولساممۇ، لېكىن سۆزۈڭنى ئاڭلىماسقا ھەددىم يوق. چۈنكى بۇ خەتتە يېزىلغىنى خاقاننىڭ ياكى قەيسەرنىڭ سۆزى ئەمەس، بەلكى ئىسكەندەرنىڭ سۆزى. ئاھ، تېنىم قۇتىسىدىكى پاك گۆھەر قېنى؟! سۇ ۋە قۇرۇقلۇقنىڭ شاھى ئىسكەندەر قېنى؟!

ئانىنىڭ بۇ پىغانلىرىدىن خالايىق ئىچىگە ھاياجان چۈشتى. ئۇلار ئاھۇئەپغان چېكىشكەن ھالدا شاھنى مەڭگۈلۈك ئارامگاھىغا ئېلىپ كېلىشتى. ئۇ تەننى دەپنىگاھقا يەتكۈزدى، ياق، بەلكى روھنى تەنگە يەتكۈزدى. قارا تۇپراقنىڭ باغرىنى يېرىپ، ئىسكەندەردىن ئىبارەت بۇ قۇياشنى شۇ تۇپراق ئىچىگە يوشۇردى. بۇ كونا پەلەك قۇياشنىڭمۇ قارا تۇپراقتا پېتىشى بىر ئادەتتۇر. شۇڭا ئىسكەندەرنىڭ نۇرلۇق جىسمىنى قارا تۇپراقتا كۆمۈپ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى يۇز تۇمەنلەرچە زىبۇزىننەتلەر بىلەن ياساپ چىقتى. ئۇ قەبرىگە پەلەك ئەتلىسىنى يوپۇق قىلدى. كىشىلەر نەچچە كۈنگىچە نالە ـ پىغان قىلىپ، شاۋقۇن ـ سۈرەن سېلىشتى. لېكىن بۇ دەردكە ھېچبىر داۋا تاپالمىدى. قانچە نالە ـ پەرياد

چېكىشكەن بولسىمۇ پايدىسى بولمىدى. ئاخىر ھەممەيلەن قازانىڭ ھۆكمىگە سەۋر قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى توختىتىپ، خۇشاللىق ئادەتلىرىنى داۋام ئەتكۈزدى.

ھېكمەتلەر

مېنىڭ ھەممىتىم تۆت خىل بايلىققا ئېرىشىشنى ئىستەيدۇ. ئۇنىڭ بىرى، ئاخىرلاشمايدىغان ۋە چەك ـ چېگراسى بولمايدىغان مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە بولۇش؛ يەنە بىرى، قېرىلىققا ئۆزگىرىپ كەتمەيدىغان مەڭگۈلۈك ياشلىققا ئېرىشىش؛ يەنە بىرى، زادى نامراتلىققا ئۆزگەرمەيدىغان بايلىقنى تېپىش، يەنە بىرى، بولسا: ئەبەدىي غەم ـ قايغۇسىز بولغان خۇشاللىقنى قولغا كەلتۈرۈش.

*　　　*　　　*

ھەرقانداق بىر گاداي ئەگەر ئالىي ھىممەتلىك بولسا، ئۇنىڭ ئالدىدا پادىشاھلىقنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىمۇ پەستۇر. ھەرقانداق پېقىر ئەگەر جاھان نېمەتلىرىنى تەرك قىلالىسا، ئۇنىڭ ئالىي ھىممىتى ئالدىدا دەۋر پادىشاھلىرى خارۇزار كۆرۈنىدۇ.

*　　　*　　　*

سەلتەنەت ئىشلىرى ناھايىتى خەتەرلىك، غەم ـ

ئەندىشىسى كۆپ ئىش. بۇنداق ئىشقا كۈچ ـ قۇدرىتى، ئەقىل ـ پاراسىتى ئۇرغۇپ تۇرغان كىشى لايىق كېلىدۇ.

* * *

ئىككى يولۋاس بىر ـ بىرى بىلەن ئېلىشسا، جەزمەن ئۇلار ئىچىدىكى ياشراقى غالىب كېلىدۇ.

* * *

ھەرقانداق ئىش زۆرۈرىيەت ۋە ئېھتىياجدىن تاشقىرى ئوشۇقچە بولسا، ئۇنداق ئىشنى قىلىش ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن ياخشى ئەمەس.

* * *

ئۆزگە قارشى تەرەپنى چۈشىنىش دانالار ئالدىدا ئۇلۇغ ئىشتۇر.

* * *

بىر كىشى تاجۇتەختكە ئىگە سەلتەنەتلىك كىشى بولسا، ئۇنىڭدىن باج ـ خىراجەت ئالىمەن دېيىش تېخىمۇ ئەقىلگە سىغمايدۇ. بۇنداق قىلىش خۇددى دەريادىكى قورقماس لەھەڭنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئۈنچىلەرنى تېرىمەن دېگەندەك

ئىش. بۇنداق ئارزۇ ـ ھەۋەسكە بېرىلگۈچىلەر سۇ ئىچىدە ئۆزىنى لەھەڭگە يەم قىلىدۇ، خالاس. ئاقىل كىشىلەر ئۇنداق خەۋپلىك يەردىن بىر نەرسە تەمە قىلمايدۇ.

*   *   *

ماختىنىپ يۈرۈش ياخشى ئادەت ئەمەس.

*   *   *

خەزىنە يىغىش ماڭا مۇناسىپ ئىش ئەمەس. لەشكەرلىرىم ۋە خەلقىم مەندىن رازى بولسا، خۇشال بولسا، ماڭا كۇپايە. ئەگەر خەزىنىلەرنى تاغ ـ دەريالاردىن، كانلاردىن، بەلكى بۇ جاھاندىن ئاشۇرۇپ توپلىغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن ئەلگە مەنپەئەت يەتمىسە، بۇنداق خەزىنىلەرنىڭ تاش ۋە تۇپراقتىن نېمە پەرقى بولسۇن.

نەزم:

ئەگەر نەفسدىن بولسە مەخزەن يىراق،
دۇرۇ لەئلىدىن خارە كۆپ ياخشىراق.
كىم ئول خارە بىر تاش ئېرۇر بىزەرەر،
ۋەلې كەنجىدىن ئەلگەدۇر يۈز خەتەر.
كىشىنىڭكى بىنەف ئېرۇر مەخرەنى،
جاھان ئەھلىدۇر سەربەرسەر دۈشمەنى.

* * *

ھەرقانداق پادىشاھنىڭ يۇرتى بىلەن لەشكىرى ئاۋات ھەم باياشات بولسا، جاھاننى ئاسانلا ئۆز ئىلكىگە ئالالايدۇ.

* * *

ئالىملار سېنىڭ يول باشلىغۇچىلىرىڭدۇر، ياق، يول باشلىغۇچى ئەمەس، بەلكى كەمتەر چاكىرىڭدۇر. بىلىم ۋە دانالىقتا ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىر جاھانغا تېتىيدۇ، ھەربىر ھۆكۈمانىڭ ئىچكى دۇنياسىدا بىر جاھاننىڭ بىلىم - ھېكمىتى يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ.

* * *

ھېچكىم ھېچكىمدىن بىر قېتىم يېپىقا چاغلىق بىرنەرسە تەمە قىلمىسۇن. خىلاپلىق قىلغانلار بوغۇزىدىن دارغا ئېسىلىدۇ!

* * *

ئەقىللىق كىشى ئۆزىنى ئۆزى قەستلەيدىغان ئىشنى زادى قىلماسلىقى كېرەك.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

*　　　*　　　*

شاراپەتلىك گۆھەرنىڭ ئاتىسى سەدەپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ شانۇشەۋكىتى تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ.

*　　　*　　　*

سەن ھىممىتىڭنى قانچە يۇقىرى قىلساڭ، بىزنىڭ ھىممىتىمىزمۇ شۇنچە يۇقىرى بولغۇسى.

*　　　*　　　*

بۇ جاھاندا تەختۇتاجغا ئىگە بولغان ھەرقانداق كىشىنىڭ بىرەر پەرزەنتى بولمىسا بولمايدۇ. پەرزەنت بولسا شاھنىڭ بۇ ئالەمدىن كېتەر ۋاقتىدا قالدۇرۇپ كېتىدىغان ئىز باسارىدۇر. قۇياشمۇ غەربكە غايىب بولىدىغان چاغدا، ئۆز ئورنىدا ئاينى ئورۇنباسار قىلىپ قويۇپ كېتىدۇ. ئەگەر باغدىن قېرى دەرەخ يوقالسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئورنىدا ياش كۆچەتلەر قېپقالسا، ئۇ باغنىڭ زىنىنىتىگە نۇقسان يەتمەيدۇ. كۆچەت دەرەخنىڭ ئورنىنى بېسىپ، خالايىققا سايە ۋە مېۋە بېرىدۇ.

*　　　*　　　*

بۇ ئالەمدە ھەرقانچە كاتتا پادىشاھ بولۇپ ئۆتكەن

كىشىمۇ ئاخىر تۇپراققا كىرىپ ئارام تاپىدۇ. ھېچ كىشى بۇ ئالەمنىڭ ۋاپاسىنى ۋە مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقىنى كۆرۈپ باقمىغان.

*　　　*　　　*

ئىشق ـ مۇھەببەتتە پادىشاھ بىلەن گادايىنىڭ پەرقى يوق.

*　　　*　　　*

ئازراق بەخت ـ تەلەيمۇ كۆپ گۈزەللىكتىن ياخشى.

*　　　*　　　*

ھەرقانداق پادىشاھ يۇرتىنى ئاۋات، خەلقىنى باياشات قىلسا، ئۇنىڭغا دۈشمەندىن ھېچقانداق ۋەھىمە بولمايدۇ. ئەگەر ئۇ ئۆز خەلقىنى خۇشال قىلمىسا، ئۇنداق شاھنى دۈشمەن ئەمەس، بەلكى ئۆز خەلقى يوقىتىدۇ. خەلق پادىشاھتىن ساخاۋەت ۋە ياخشىلىقنى كۆزلەيدۇ. سىياسەتمۇ ئۆز لايىقىدا بولغىنى ياخشى.

*　　　*　　　*

بىز بۇ دۇنيادا ھالاۋەت كۆرۈپ باقمىغان بولساقمۇ،

لېكىن باشقىلارنىڭ زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچرىشىنى كۆرۈشنى خالىمايمىز.

*　　　*　　　*

كىشىگە زۇلۇم قىلغانلارنىڭ بېشىغا پەلەكتىن تاش ياغسا، بۇنىڭدىن ئەجەبلەنگۈلۈك ئەمەس.

*　　　*　　　*

ھېچكىم غايىبنى بىلەلمەيدۇ.